

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASINDA SİVİL
TOPLUM KURULUŞLARI: 1990’LAR VE 2000’LERE
İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ash Büşra BAYRAKTAR

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU

TEMMUZ – 2015

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

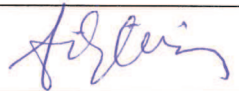
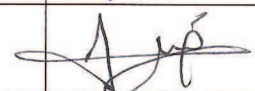

TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASINDA SİVİL
TOPLUM KURULUŞLARI: 1990’LAR VE 2000’LERE
İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aslı Büşra BAYRAKTAR

Enstitü Anabilim Dalı : Ortadoğu Çalışmaları

Bu tez 02/07/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Damar EDİZ	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Fatma YURTTAS ÖZCAN	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Aslı Büşra BAYRAKTAR

02.07.2015

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen tez danışmanım, değerli hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Filiz Sever Cicioğlu'na, bütün süreç boyunca her anlamda yanımda olan ve katkılarını esirgemeyen değerli arkadaşlarıma katkı ve emekleri için en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Son olarak bugünlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim, zorluklara rağmen bana her zaman destek olan aileme saygı, sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Aslı Büşra BAYRAKTAR

02.07.2015

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: SİVİL TOPLUM KAVRAMI VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI	5
1.1. Sivil Toplum Kavramı	5
1.1.1. Sivil Toplum Kavramının Tarihsel Serüveni	5
1.1.2. Günümüzde Sivil Toplum Kavramı	8
1.2. Sivil Toplum Kuruluşları	11
1.3. Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi Teorileri	15
BÖLÜM 2: TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ	20
2.1. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları.....	20
2.2. Türk Dış Politikası-Sivil Toplum İlişkisi.....	28
2.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Türk Dış Politikasına Etkisi.....	29
2.3.1. Türkiye Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları	30
2.3.2. Türkiye’nin Avrupa Birliği Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları	34
2.3.3. Türkiye’nin Balkanlar Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları	38
2.3.4. Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları	40
BÖLÜM 3: TÜRKİYE’DEKİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASINA YAKLAŞIMI	43
3.1. Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (1990’lar)	43
3.1.1. Türkiye’nin İran Politikası ve STK’lar	43
3.1.2. Türkiye’nin Irak Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları	45
3.1.3. Türkiye’nin İsrail-Filistin Politikası ve STK’lar	47
3.1.4. Türkiye’nin Suriye Politikası ve STK’lar	48
3.2. Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (2000’ler)	49
3.2.1. Türkiye’nin İran Politikası ve STK’lar	50
3.2.2. Türkiye’nin Irak Politikası ve STK’lar	58
3.2.3. Türkiye’nin İsrail-Filistin Politikası ve STK’lar	68
3.2.4. Türkiye’nin Suriye Politikası ve STK’lar	74
SONUÇ	84
KAYNAKÇA	87
ÖZGEÇMİŞ	100

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ADD	: Atatürkçü Düşünce Derneği
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
DİSK	: Türkiye Devrimci İşci Sendikaları Konfederasyonu
ITKYD	: Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
ORSAM	: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TASAM	: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
USAK	: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
CSIS	: Center for Strategic and International Studies

TezinBaşlığı: Türkiye'nin Ortadoğu Politikasında Sivil Toplum Kuruluşları: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Değerlendirme	
Tezin Yazarı: Aslı Büşra BAYRAKTAR	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU
Kabul Tarihi: 2 Temmuz 2015	SayfaSayısı: iv (öncü kısım)+ 100 (tez)
Anabilimdalı: Ortadoğu Çalışmaları	
<p>Bu çalışma sivil toplum-dış politika ilişkisi açısından Türkiye'deki STK'ların Türkiye'nin İran, Irak, İsrail-Filistin ve Suriye politikalarındaki yaklaşımlarını, gündeme getirdikleri konuları, etkinliklerini 1990'lı ve 2000'li yılları değerlendirilerek analiz etmektedir. Daha önce dikkate alınmayan ve ihmal edilen STK'ların günümüzde demokratikleşmenin en önemli öğelerinden biri olarak dış politikadaki etkinliğini artırması Türkiye'nin eski ve yeni dış politikası çerçevesinde incelenmiştir. Tezin temel varsayımı iki dönem arasında sivil toplum yapısında, sivil toplumun dış politikaya katılımında ve yaklaşımında, ele aldıkları konularda kullandıkları mekanizmalarda önemli bir ayrımın olduğudur.</p> <p>Birinci bölümde sivil toplum kavramının tarihsel süreçte hangi aşamalardan geçtiğinin aktarılmasının ardından, sivil toplum-dış politika ilişkisini açıklamaya yönelik uluslararası ilişkiler teorileri ele alınmıştır. Bu bağlamda dış politikada alt aktörleri ön plana çıkaran neoliberal teorinin varsayımının ardından, dış politikanın alt aktörler ve üst aktörlerin karşılıklı etkileşimiyle inşa edildiğini savunan konstrüktivist yaklaşıma değinilmiştir. İkinci bölümde Türk-Amerikan İlişkilerinde, Türkiye'nin AB politikasında, Balkanlar politikasında ve Ortadoğu politikasında STK'ların yaklaşımları incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise 1990'lar ve 2000'lerde sivil toplumun Türkiye'nin İran, Irak, İsrail-Filistin ve Suriye politikalarına katılımları, müdahaleleri, nasıl etki ettiği ve ne derecede dış politika yapımına yön verebildiği ve katkı sağladığı ele alınmıştır. Sonuç olarak da sivil toplumun dış politika alanında karar alıcılara etkisinin sınırlı olduğu, dış politikayı etkilemesinden çok politikaları destekleyici yönde davrandığı ve STK'ların kapasitelerinin henüz dış politik süreçleri şekillendirme noktasında yeterli olmadığı tespitini yapmak mümkündür.</p>	
Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, Dış politika, Ortadoğu, Türkiye	

Title of the Thesis: Nongovernmental Organizations in Turkish Foreign Policy Toward Middle East: An Assessment of 1900s and 2000s	
Author: Aslı Büşra BAYRAKTAR	Supervisor: Ass. Prof. Filiz CİCİOĞLU
Date: 5 July 2015	Nu.of pages: iv (pretext)+ 100 (main body)
Department: Middle Eastern Studies	
<p>This study analyzes the attitudes of Turkey's Iranian, Iraqi, Syrian and İsrail-Palestinian policy in terms of civil society-foreign policy relations of Nongovernmental organizations in Turkey, issues and activities that they bringup by considering the year of 1990s and 2000s. Nowadays, being one of the most important element of democratization, increasing the effectiveness of foreign policy of Nongovernmental organizations which was not taken attention and ignored is examined within the frame of Turkish hold and new policy. Fundamental assumption of thesis is the important differences in civil society construction in the interim, in the attendanceandattitudeto foreign policy of civil society and in the issue that they examine by using mechanism.</p> <p>In the first chapter, after conveying which period civil society term passed, it is analyzed that international theory which is for explaining civil society-foreign policy relation. Within this context, after neoliberal theory assumption that feature to sub actor in foreign policy, it is mentioned constructivist approaches that argue that sub and top actor of foreign policy is built with interaction. In the second chapter, Non governmental organizations' approaches in Turkish-American Relations, Turkish EU policy, Balkan policy and Middle East policy is examined. In the third and final chapter, The attendance, intervention of non-governmental organizations in 1990s and 2000s to Turkey's Iranian, Iraqi, Syrian and İsrail-Palestenian policy and how they effect and to what extent they shape foreign policy is examined. Consequently, It is possible to confirm that civil society is limited to affect to decision maker in foreign polic, rather than affecting foreign policy civil society acts in the way of supporting policy and the capacity of non governmental organizations is not proficient to shape foreign policy process.</p>	
Keywords: Civil Society, Foreign policy, Turkey, Middle East	

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren izlemiş olduğu Batı temelli politikalar Türkiye'yi hem iç hem de dış siyasette dış müdahalelere açık hale getirmiş ve dünya politikasında çok önemli bir yere sahip olan Ortadoğu Bölgesini göz ardı etmesine sebep olmuştur. 1990'lı yıllarda iç ve dış politikasında küresel güçlerden gelen baskıya karşı koyamayan Türkiye, Ortadoğu'ya yönelik kendi çıkarlarını önceleyen politikalarını uygulama imkanı bulamamıştır. Türkiye 2000'li yıllarla birlikte hem dış politikada hem de iç politikada büyük bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu'daki komşularıyla ilişkileri güvenlik, PKK sorunu, su sorunu gibi sebeplerden dolayı en sorunlu yıllarını yaşarken 2000'li yıllar sonrası bu gerginlik yerini ortak bir tarihi paylaştığı komşularıyla yeniden bütünleşmek adına işbirliği temelli attığı adımlara bırakmıştır. Şüphesiz ki bu gelişmeye neden olan aktörlerden biri de 2002 yılından beri iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümetinin izlemiş olduğu yeni dış politika anlayışıdır.

Türkiye'nin siyasi tarihi ve tepeden devlet merkezci bir şekilde yönetme anlayışına dayanan devlet yapısı sivil toplumun gelişip, politika yapım sürecine katkıda bulunması için uygun bir ortam meydana getirememiştir. Bu durumun değişmesinde ise 1980'li ve 1990'lı yıllardaki "bireysellik", "minimal devlet" ve "yönetişim" gibi neo-liberal söylemler ve özellikle insani temelli kuruluşların Bosna ve Kosova krizlerinde, en önemlisi de 1999 Marmara depreminde yardım faaliyetlerinde yer almaları etkili olmuştur. 1990'lı yıllarda devlet-toplum ilişkisine hakim olan kimlik siyaseti ve güvenlikçi politikalar, Türkiye'nin Ortadoğu komşularıyla olan ilişkilerini de etkilemiş, sivil toplum yerine Türk dış politikasına bu konular hakim olmuştur. 2000'li yıllar itibariyle ise Türkiye'nin değişim ve dönüşüm sürecine girmesi sivil toplum alanına da yansımıştır. Sivil toplum sınırlı da olsa dış politikayı etkileme noktasında ve demokratikleşme için birer aktör konumuna gelmiştir. Buna neden olan en önemli gelişmelerden biri ise Türkiye'nin 2002 Kopenhag Zirvesi sonrası Kopenhag Kriterleri'nin Türkiye'ye Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinde sivil toplumun güçlenmesini öngören yaklaşımıdır. Bu yüzden Türkiye, devletin yanında sivil toplumu da muhatap alan AB'nin yaklaşımına yönelik STK'ların gelişimini sağlayan birtakım

düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Türkiye’de AB güdümlü olarak başlayan bu siyasi reformlar STK’ların önündeki engelleri aşmasına kısmen yardımcı olmuştur.

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle uluslararası sistemde devletlerin tek aktör olarak yer aldığı düzen yerini, devletlerin yanında karar alma süreçlerinde etkileri olan çok aktörlü sisteme bırakmıştır. Dış politika konusunda karar alma süreçlerine üst aktör olarak kabul edilen devletlerin yanına uluslararası örgütler; alt aktör olarak kabul edilen siyasi ve idari aktörlere ise sivil aktörler katılmıştır. Sivil aktörlerden biri olan düşünce kuruluşları, iş dünyasını temsil eden kuruluşlar, insani yardım temelli örgütlenmelerin bütününden oluşan STK’lar, Türkiye’nin İran, Irak, İsrail-Filistin ve Suriye politikasına yönelik faaliyetleriyle dış politikaya etkide bulunmaya çalışmaktadır.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmanın konusunu Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik politikasında Türkiye’de faaliyet gösteren STK’ların 1990’lı ve 2000’li yıllarda dış politika alanında göstermiş oldukları faaliyetlerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Tezin temel konusuna geçmeden önce birinci bölümde sivil toplumun kavramsal anlamı, tarihsel süreç içerisinde sivil toplum kavramının geçirdiği değişim ve son olarak sivil toplum-dış politika ilişkisini açıklayan uluslararası ilişkiler teorileri ele alınmıştır. Bir alt aktör olarak sivil toplumun dış politikayı kendi çıkar ve önceliklerine göre şekillendirdiği varsayımını öne çıkaran neoliberal teori ve dış politika inşa sürecinin hem üst hem de alt aktörlerin etkileşimiyle meydana geldiği yaklaşımını savunan konstrüktivizm ele alınmıştır.

İkinci bölümde Türk dış politikasının temel alanlarından olan Türk-Amerikan ilişkileri, Türkiye’nin Balkanlar, Ortadoğu ve Avrupa Birliği politikasında sivil toplum dış politika ilişkisi analiz edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Türkiye’de faaliyet gösteren STK’ların yapısına ve sorunlu alanlarına değinilmiş, ardından bu aktörlerin Türk dış politikasında ne zaman gündeme geldiği ve dış politikayı şekillendirme konusundaki etkisi incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde 1990’lı ve 2000’li yıllarda hükümetlerin iç politik alanda yaşamış olduğu gelişmeler ve Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik izlediği politikalar kısaca aktarılmıştır. STK’ların Türkiye’nin İran, Irak, İsrail-Filistin ve Suriye politikalarına

yaklaşımları, ele aldıkları konular, dış politikayı etkilemek için yapmış oldukları faaliyetler, üstlenmiş oldukları roller ele alınmıştır.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde STK'lar dış politika yapımında genellikle destekleyici, sınırlı da olsa dış politikayı etkileyici konuma gelmiş birer aktördür. Son dönemde STK'lar daha örgütlü ve sesini duyurabilen yapısıyla dış politikayı etkileme sürecinde roller üstlenebilmektedir. Ancak Türkiye'de sivil toplum-dış politika ilişkisi çerçevesinden Türk dış politikasını ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu nedenle çalışmanın amacı uluslararası ilişkilere yeni dahil olan ve dış politika alanında gündeme 2000'ler sonrası gelen sivil toplum kuruluşlarının dış politika yapım sürecindeki etkilerini ve kullandıkları yöntemleri ortaya koyabilmektedir. Bu bağlamda çalışmada Türkiye'nin Ortadoğu politikasında STK'ların yaklaşımlarını 1990'lı ve 2000'li yılları değerlendirmek amaçlanmıştır.

Küreselleşen dünyada, dış politika alanında yeni fırsatlar ve riskler bir arada bulunmakta dış politika alanında devletlerin yanında yeni aktörler olarak toplumu ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda temsil eden sivil toplum kuruluşları da yer almaktadır. Günümüzde devletler dış politika oluşturma sürecinde tek aktör olmadığı gerçeğinden hareketle STK'ların dış politika yapım sürecini etkileme noktasında, araştırmaları, incelemeleri ve çalışmaları konusunda literatürdeki eksiklikler göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de iç politika alanında demokratikleşme açısından devlet-sivil toplum ilişkisi oldukça incelenen bir konu iken; Türk dış politikasına sivil toplum kuruluşlarının doğrudan etkisini inceleyen kaynak sayısının az olması çalışmanın bu alana katkı sağlayacağını düşündürmektedir. Ancak Türk dış politikası askeri ve sivil bürokratik elit tarafından yürütüldüğü için sivil toplumun dış politik sürecine yeni bir aktör olarak ortaya çıkması 2000'li yıllara rastlamaktadır. Bu nedenle hem Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının dış politikayı etkileme konusunda önemli eksiklikleri hem de karar vericilerin dış politik süreçte sivil topluma vereceği roller konusunda birtakım sorunlar bulunmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Türkiye'deki STK'ların Türkiye'nin genelde dış politikasına özelde ise Ortadoğu politikasına yönelik yaklaşımlarını inceleyebilmek için öncelikle sivil toplum kavramının tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve dönüşüme, kavramın günümüzde ne ifade ettiğine değinilmiştir. Türk dış politikasında STK'ların etkisini değerlendirilmeye çalışıldığından dış politika-STK ilişkisi çerçevesinde ABD, Balkanlar, Ortadoğu ve AB gibi örnekler üzerinde incelemeler yapılmıştır.

Tezin ana konusu olan 1990'lı ve 2000'li yıllarda STK'ların Türk dış politikasındaki yaklaşımlarını değerlendirebilmek için İran, Irak, İsrail-Filistin ve Suriye olmak üzere dört başlık seçilmiştir. STK'ların seçiminde belirli STK'lar üzerinde durulmamış, STK'lar ülkeden ülkeye değişiklik göstermiş ve seçilen ülkeler hakkında yapmış oldukları faaliyetler incelenmiştir. Tezde adı geçen STK'ların dış politika yapım sürecini etkilemelerine, geniş kitleleri temsil etmelerine, faaliyetlerinin karar vericiler tarafından dikkate alınmalarına dikkat edilmiştir.

STK'ların seçilen ülkeler üzerinden yaptıkları çalışmalar hakkındaki bilgi medya taraması yapılarak elde edilmiştir. Yazılı kaynaklar üzerinde durulmuş, güncel örnek ve olaylara yer vermek için internet kaynakları kullanılmıştır. Dış politika yapım sürecine STK'ların etkisi tespit edilmeye çalışıldığından, STK'ların bu ülkeler hakkında yapmış oldukları çalışmalar dikkate alınmış, ne tür çalışmalarda bulunulduğu, bu çalışmalarda hangi konuların ele alındığı, çalışmaların ne açıdan önemli olduğu ve dış politika yapımında ne kapsamda etkili olduğu 1990'lı ve 2000'li yıllar üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. 2000'li yıllarda STK'ların dış politika gündeminde daha fazla canlanması, çalışmanın son bölümündeki STK'ların sayıca fazla olmasına ve çalışmanın sınırlarının 1990'lara göre genişlemesine sebep olmuştur.

BÖLÜM 1: SİVİL TOPLUM KAVRAMI VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Bu bölümde sivil toplum kavramının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşüm ve sivil toplum-dış politika ilişkisi teorik açıdan ele alınmıştır. Ayrıca sivil toplum kuruluşları başlığı altında, STK'ların işlevlerini yerine getirebilmek amacıyla siyasal sistemi etkilemek için kullandıkları yöntemlere de değinilmiştir.

1.1. Sivil Toplum Kavramı

Son yıllarda gündeme gelen sivil toplum kavramı gerçekte felsefe ve siyaset tarihinde köklü bir geçmişe sahiptir ve kavramın geçirdiği dönüşümler, edindiği anlamlar dönemsel farklılıklar ve karşıtlıklar içermektedir (Aslan, 2010: 189). Bu yüzden öncelikle kavramın bugünkü anlamını kazanmadan önce geçirdiği dönüşüm ele alınacaktır.

1.1.1. Sivil Toplum Kavramının Tarihsel Serüveni

Batıdaki siyasal ve toplumsal gelişmeler içerisinde doğup gelişmiş olan sivil toplum kavramı günümüzde siyaset alanında aktif bir biçimde kullanılmaktadır. 12. yüzyıldan başlayarak günümüze uzanan tarihsel serüveni içerisinde sivil toplum birçok evrim geçirerek farklı içeriklere sahip olmuş bir kavramdır. Sivil toplumun düşünsel temelleri Aristo ile atılmış, Thomas Hobbes, John Locke, Charles de Montesquieu ve Jean Jacques Rousseau gibi doğal hukuk geleneği temsilcileri ile devam etmiştir.

18. yüzyıla kadar devlet ile aynı anlamda kullanılmakta olan sivil toplumun ilk kez ortaya çıkışını Eski Yunan'da Aristo'ya götürmek mümkündür. Aristoteles'in kullandığı "politike koinonia" ya da Latince kullanımı "societas civilis" olan kavramın sivil toplumun ilk versiyonu olduğunu söyleyebiliriz. Ancak "politike koinonia" yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içerisinde özgür ve eşit bir biçimde yaşayan insanların siyasal toplumu (Duman, 2008: 348) olup polis devletine işaret etmekte ve devlet-sivil toplum arasında herhangi bir ayrıma gidilmeyerek bu iki kavram aynı anlamda kullanılmaktadır. Aristo'nun sivil toplum kavramını kullanımında gözlenen, "polis" ile bireylerin özel yaşam alanlarına ait olan "oikos" arasındaki ikililik, bir zıtlığı göstermemekte ve oikos'un

temsil ettiği haneler aslında Polis'in doğal arka planını oluşturmaktadır (Erdoğan Tosun, 2002: 30).

Dođal hukuk geleneđi dűřünűrlərindən olan Hobbes'un kurgusunda devlet, dođal devletin antitezi olarak ۆzgűr ve eřit (varsayılan) bireylerin kurduđu "societas naturalis" tir. (Erdođan Tosun, 2002: 32). Hobbes, "insan insanın kurdudur" sۆylemiyle insanın dođal yařamda, sűrekli kavga ve rekabet içinde olduđunu, bu yűzden de ۆlűm korkusu ve gűvenlik ihtiyacı nedeniyle insanların bir sۆzleřme ile tűm haklarını kral, meclis gibi egemen bir gűce (Leviathan) devrederek, bir toplumsal sۆzleřme ile kollektif otoritenin bir kiřide toplanmasıyla devletin ۆzűnűn oluřtuđunu belirtir (Gۆzűbűyűk Tamer, 2010: 93). Tek egemen gű olan devlete karřı bireyler direnemezler ve devletin ortaya koyduđu kurallar çerçevesinde haklara sahiptirler. Bu devlette sivil ve politik toplum i içedir. Bu durumun tek istisnası olarak, egemen gűcűn kural koymadıđı durumlarda ekonomik iliřkiler ve aile yařamını kapsayan ۆzel bir alanın sۆz konusu olması gۆsterilebilir (Hařlak ve Gűlener, 2006). Ancak bu ۆzel yařam alanı devletin karřısında ve onunla atıřabilecek bir sivil toplum niteliđi tařımamaktadır (Duman, 2008: 350).

Dođal hukukçuların bir diđer ۆnemli dűřűnűrű John Locke'un teorisinde ise, Hobbes'dan farklı bir biçimde sivil-politik toplum ۆzdeřliđinde her ne kadar net olmasa da bir ayrıřmanın bařladıđı sۆylenebilir. Locke da Hobbes gibi dođa halinden insanların sivil ya da politik topluma geçiřlerinde bir toplumsal sۆzleřme bulunduđunu ifade etmiřtir. Ancak Locke, devleti liberal anayasal bir temelde ele almıř, bireyi ۆn plana çıkaran bir anlayıř benimsemiř ve Hobbes gibi mutlak ve teki bir iktidarı savunmamıřtır (Hařlak ve Gűlener, 2006).

Jean-Jacques Rousseau da sivil toplum ve siyasal toplum arasında bir ayrım gۆzetmemiřtir. Dođa durumunda insanlar arasında ۆzel műlkiyet kavramı ile ortaya çıkan bir savaş durumu olmadığını, birbirleriyle savaş haline giren insanların zaten "doğallıkdışı" olduklarını belirterek Hobbes'dan ayrılan Rousseau, Locke'a benzer şekilde bir toplumsal sۆzleřme ile sivil-siyasal topluma geçişle son bulacağını savunmuştur (Sarpařan, 2008: 19). Bu doğal hukuk dűřűnűrlərinin ortak noktası devlet ile sivil toplum arasında bir ikiliğin olmamasıdır.

Ancak kavram, 18. Yüzyıldan sonraki dönemde özellikle Hegel ve İskoç Aydınlanmasının öncüllerinin çabalarıyla farklı bir gelişim çizgisine kaymış ve kavramda bir kırılma meydana gelmiştir (Erdoğan Tosun, 2002: 36).

Klasik ekonomi politikçilerden Adam Ferguson'un 1767'de yayınlanan "Sivil Toplumun Tarihi Üstüne Bir Deneme" (An Essay on the History of Civil Society) adlı çalışmasında sivil toplum barbar hareketlerin en az olduğu, düşüncelerin sanat ve edebiyat ile münevverleştirildiği toplum anlamında kullanılmıştır (Shils, 1991: 5). Bir diğer kuramcı Adam Smith' göre insanlık, avcı, toprağa bağlı, tarımsal ve ticari dönemlerden geçmiştir ve en son dönem olan ticari toplum sivil toplumdur (Duman, 2008: 352). Smith ve Ferguson sivil toplumu feodalizm ve despotizmin karşıtı olarak nitelendirmeleri bu kavramın doğal düzen halinden farklı tanımlanmasında önemli bir paya sahip olmuşlar, yani doğal hukuk geleneği düşünürlerinin çatışmaya neden olarak gördükleri toplumsal ve ekonomik yapılanmayı savunmuşlar, toplumsal sözleşmecilerin hiç hesaba katmadıkları bir durum olarak ekonomik politik kopuşun öncüsü olmuşlardır (İnanç ve Erdoğan, 2007: 2-3). Bu yüzyıla kadar sivil toplum; barışçı düzenin ve iyi yönetimin koşulu olarak devlet ile eşanlı kabul edilirken, bu duruma ilk olarak Hegel ve Marx doğrudan eleştiri getirmişlerdir (Erdoğan Tosun, 2002: s.37).

Alman filozof Hegel sivil toplum-siyasal toplum ayrımını ortaya koymuştur (Belge, 2003). Doğal hukukçulardaki doğa durumu-sivil toplum ve siyasal toplum ikiliği yerini sivil toplum-devlet ikiliğine bırakmıştır (Duman, 2008: s.353). Hegel sivil toplumu; "ekonomi alanında rekabete girebilmek için aile birliğini terkeden bireylerin dünyası olarak tanımlamış ve devletin karşısına yerleştirmiştir (Dikmen Caniklioğlu, 2007: s.17). Hegel'e göre sivil toplum, üyelerinin korunması ve pazarın işlevselliği için zorunlu olan kurumlar ve toplumun ticari sektörünü oluşturan pazardır (Shils, 1991: 5). Sivil toplum Hegel'de farklılık, özel çıkar ve çatışma alanıdır (Gözübüyük Tamer, 2010: 97). Devlet ise sivil toplumda meydana gelen çatışmaları çözer. Hegel, siyasal toplumdan uzak ve devletle bütünleşmiş bir idealist devleti savunmuş ve vardığı nihai noktada bireyin, ahlaki olgunluğa ancak sivil toplumla varacağını savunmuştur (Dikmen Caniklioğlu, 2007: 17).

Hegel'in katkısıyla sivil toplumu devletten ayıran ilk düşünsel adımı, Marx da benimsemiş ve sivil toplum Marx tarafından "ekonomik ilişkileri üreten ve sınıf ilişkilerini doğuran bir alan" olarak tanımlanmıştır (Dikmen Caniklioğlu, 2007: 16).

Marx'ın sivil toplumu özel sermaye ile ücretli emeğin siyaset dışı ilişkisinde ifadesini bulan, burjuvazinin proloterya üzerindeki tarihsel olarak kurmuş egemenliği içerdiğini belirtmektedir (Keane, 1993: 56). Marx sivil toplumun 18. Yüzyılda burjuvazi ile birlikte geliştiğini, sivil toplumun devlete bağlı olmadığını, aksine devletin sivil topluma bağımlı olduğunu, onun sivil toplum tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür (Gözübüyük Tamer, 2010: 98). Marx sivil toplumu ekonomik alan olarak ifade etmiş ve kendisinden önceki Ferguson, Smith ve Hegel'e eleştirilerde bulunmuştur. Marx teorisinde sivil toplumu alt yapı, devleti ise üst yapı olarak tanımlamıştır. Bu durum ise Hegel'in sivil toplum devlet yapısının tam zıddını belirtmektedir. Yani Hegelci devlet anlayışının üstünlüğünü veya evrenselliğini sorgulayan Marx'a göre, devlet sivil toplumdaki çatışmaları ortadan kaldıracak, genel çıkarı hakim kılacak bir güç olmadığı gibi, Akıl'ı gerçekleştiren bir kurumda değildir (Bumin, 1981; 35).

Marxist ekolden bir diğer isim olan Gramsci, sivil toplumu hegemonya ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Hem Marx hem Gramsci için, sivil toplum kapitalist gelişmeyi anlamakta temel bir etkidir, fakat Marx için sivil toplum yapıdır (üretimdeki ilişkiler), Gramsci de sivil toplum yapısal değil, üstyapısal uğrakta yer alır (Carnoy, 2001: 256). Gramsci'ye göre özü itibarıyla sivil toplum, ideolojilerin uygulama alanıdır ve ideolojik mücadeleler çerçevesinde hegemonyayı oluşturmaktadır (Cicioğlu, 2010: 13). Devlete egemen olan ideolojiyi sivil toplum hegemonya aracılığı ile meşrulaştırarak, tüm toplumsal sınıfları kuşatmasını sağlamaktadır (Sancar Üşür, 1997; 29). Gramsci, hegemonyanın politik ve kültürel olmak üzere iki ayağı olduğunu belirtmiştir. Bunlardan politik ayak devlet, kültürel olan ise sivil toplumdur. Toplum ise hegemonyanın kuşatması altında bulunmaktadır. Sivil toplumu, siyasal toplumun dışında tutan Gramsci, bu ayrımı devlet-kilise ikiliğine kadar götürmekte ve tarihsel süreç içinde "sivil olanın kilisenin, "siyasal olan"ın ise devletin yanında yer aldığını belirtmiştir (Gramsci, 2003: 311).

Tarihsel süreç içerisinde sivil toplum farklı anlamlar kazanmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise feodalitenin sona ermesiyle sivil toplum-devlet özdeşliği yerini sivil toplum devlet zıtlık ilişkisine bırakmıştır. Ancak günümüzde sivil toplumun kazandığı anlam, önem ve güç gereği sivil toplumu daha geniş biçimde ele almak gerekmektedir.

1.1.2. Günümüzde Sivil Toplum Kavramı

Tarihsel serüveninde geniş bir yelpazede ele alınmış olan ve günümüzde önemi gittikçe artan sivil toplum devlet dışı bir alan olarak kabul görmektedir. Teorilerde bir uygarlık aşaması olarak ele alınan sivil toplumun özelliği toplumun siyasinin sultasından kurtulmuş olmasıdır (Dikmen Caniklioğlu, 2007: 19). Sivil topluma sahip olmayan topluluklarda devlet sadece siyasal alanda değil her alanda bireylerin karşısında ulaşılmaz bir konumda bulunur. Sivil toplum geleneğine dayanan topluluklarda devlet topluma tahakküm eden, topluma belli bir ideolojiyi veya yaşam biçimini zorla benimseten bir kurum olmaktan çıkarak, bireylere hizmet eden ve bireylerin temel haklarını gözetten bir kurum haline gelir (Çaha, 2002: 245).

Sivil toplum, devlet ve toplum arasında köprü vazifesi gören bir etkileşim alanıdır. Sivil toplumun oluşması ve gelişmesi için hem devletin hem de toplumun taşıması gereken bir takım özellikler bulunmaktadır. Sivil toplumun gelişebilmesi için devletin hukuk devleti olması ve sivil toplumun faaliyet alanında sınırlı kalması gerekmektedir. Devletin hukuk devleti olması ise, tüm vatandaşları eşit statüde kabul etmesini, temel hakların kısıtlanamayacağını, toplumsal yaşamın kültürel, siyasal ve iktisadi alanlarında sivil toplum örgütleri arasında vuku bulacak rekabette taraf olmamasını gerektirir (Çaha, 1999: 71). Sivil toplumun gelişebilmesi için devletin faaliyetlerinin sınırlı olması gerekmektedir. Bir toplumda, devletin kültürel, siyasal ve iktisadi faaliyet alanı ne kadar genişlerse sivil topluma ait alan o kadar kısıtlı durumdadır. Bu açıdan devletin asli görevleri dışındaki alanlar sivil topluma bırakılarak sivil toplumun gelişmesi sağlanmalıdır. Ayrıca iktisadi hayattan elini çekmemiş devletçi ekonomiler sivil toplumun gelişmesinin önünde engeldir. Örneğin; sosyalist ülkelerde sivil toplum gelişmemiştir. Bu da sivil toplumun, devletin faaliyetleri itibarıyla sınırlı olduğu demokratik rejimlerde gelişmesinin daha fazla mümkün olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Sivil toplumun gelişmesi ve var olması için devletin yanında toplumun da birtakım özellikler barındırması gerekmektedir. Bu özellikler; toplumsal farklılaşma, toplumsal örgütlenme, gönüllü birliktelik, toplumsal düzeyde otonomileşme ve baskı mekanizması oluşturma şeklinde sıralanabilir (Çaha, 1999: 74-75). Öncelikle kültürel, etnik, dini, siyasi, ideolojik, ekonomi vb. alanlardaki farklılaşmaların bastırılmadan, tek tipleşme yönünde zorlanmadan varolabildikleri bir toplumsal alan bulunmalıdır (Cicioğlu, 2010:

10-11). Demokrasinin en önemli koşullarından olan farklı olma özgürlüğü bulunmayan toplumlarda sivil toplumun gelişmesi beklenemez. Bu farklılaşma alanında bireylerin politika üretebilmeleri için örgütlenmesi gerekmektedir. Bireyle devlet arasındaki boşluk ve eşitsizlik örgütlü bir yapıya sahip olmayan topluluklarda bireyin devlet karşısında zayıf kalmasına neden olur. Sosyal örgütler bu anlamda bireysel hakların sağlanmasında bir aracı kurum fonksiyonu görmektedir (Çaha, 2002: 246). Bu neden farklılıklar temelinde örgütlenmiş olan sosyal grupların vakıf, dernek, sendika vb. şekillerde örgütlenerek politika üretebilecek ve politika yapıcılarını etkileyebilecek güce sahip olmaları gerekir.

Farklılık temelinde oluşan örgütlülüğün gönüllü birliktelik ilkesi çerçevesinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bireyin isteği dışında zorunlu olarak üye olduğu oluşumlar sivil toplum olarak görülmesi beklenemez. Dolayısıyla sivil toplum alanındaki oluşumlara bireyin herhangi bir baskıya maruz kalmadan girip çıkmasının serbest olması, grup kimliğinin bireyin özgürlüğünü ve tercihini yok etmemesi gerekir (Duman, 2008: 358).

Sivil toplumun gelişmesi için bir diğer unsur ise sivil toplumun devlet karşısında otonom bir statüye sahip olarak hukuk kuralları çerçevesinde kendi politikalarını üretebilecek bir güce sahip olarak demokratik bir baskı mekanizması oluşturmasıdır. Devlet karşısında otonom bir statü elde edememiş sosyal gruplardan devletin ideolojisi dışına çıkarak farklı bir söylem üretmesi beklenemez. Sivil toplum oluşumlarının devlet müdahalesine maruz kalmaksızın, devlete bağımlı olmaksızın kendi varlık ve kimliklerini geliştirmeleri ve kuruluş amaçları doğrultusunda baskı grubu niteliği göstermeleri gerekir ki bu da ancak sivil toplumun finansal, işlevsel ve yasal açıdan devletten özerk olmalarıyla mümkündür (Duman, 2008: 358).

Sivil toplumun gelişmesi için son bir şart da sivil toplumun demokratik yollarla şiddetten uzak bir şekilde baskı mekanizması oluşturmasıdır. Sivil toplum örgütlerinin baskı mekanizmaları lobcilik, protesto, miting, grev, dilekçe gibi hukuk kuralları çerçevesinde seyretmektedir. Sivil toplum örgütlerinin baskı mekanizmalarıyla temel amacı olan üyelerinin haklarını ve çıkarlarını koruması ise ancak bir hukuk devletinde mümkün olabilmektedir. Bu nedenle denilebilir ki demokratik toplumlarda gelişen bir sivil toplumun en önemli işlevi, devletin sorgulanamaz, ulaşılamaz eleştirilemez bir otorite

olmaktan çıkararak, gerektiğinde devlet iktidarını eleştirebilen, sınırlandırabilen, sorgulayabilen ve alternatif politikalar üreten bir birim olmasıdır.

Tüm bu bilgiler ışığında sivil toplum, devlet müdahalesinden uzak, farklılıklar temelinde örgütlenmiş bireylerin gönüllülük esası ile oluşturduğu devlet ile özel alan arasında aracı vazifesi gören sosyal bir yapıdır.

1.2. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları (STK) ya da örgütleri her geçen gün ülkelerin demokratikleşmesi ve kalkınmasında önemli aktörler olarak ortaya çıkmakta ve demokratik sistemler için vazgeçilmez bir nitelik taşımaktadırlar. Ancak sivil toplumun oluşturduğu bu temel aktörlere dair literatürde ortak bir tanım bulunmamaktadır. Sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel ya da herhangi bir konuda faaliyet gösteren STK kavramının sınırları çizilememiştir.

Avrupa Komisyonu 2005 yılında yayınlanan Sivil Toplum Diyalogu Projesi kapsamında oldukça geniş bir sivil toplum kuruluşu tanımı yapmıştır. Bu kapsamda işgücü piyasası aktörleri, yani sosyal taraflar (işçi ve işveren örgütleri), sosyal ve ekonomik aktörleri en geniş ölçüde temsil eden kuruluşlar (tüketici dernekleri gibi), sivil toplum kuruluşları ile sıradan vatandaşların yerel yaşama ve kent yaşamına katılmalarına olanak veren kuruluşlar (gençlik ve aile dernekleri gibi), dini topluluklar ve medya bu projeye dâhil edilmiş ve STK kapsamında değerlendirilmiştir (www.dpt.gov.tr, 01.05.2014).

‘Sivil toplum örgütü’ yerine ‘sivil toplum kuruluşu’ terimini tercih edenler, STK’ların örgütlülüğünün formel olmasının gerekmediğini, esnek, süreklilik göstermeyen, yasal bir statüyle belirlenmemiş oluşumların da sivil toplum kuruluşu olduğunu vurgular (Duman, 2008: 365). STK’ları diğer örgütlenmelerden ayıran en önemli özelliğın toplumsal hareketlerle yakın bağlantısı olması nedeniyle bu kavram daha geniş bir içerikle tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla STK’lar gönüllü ve kar amacı gütmeyen örgütlenmiş vatandaşların yaşadıkları ülkenin toplumsal ve ekonomik kalkınmasına, sivil toplum düzenine doğrudan katkıda bulunarak katılımcı demokrasinin oluşturulması ve sürdürülmesi için yaşamsal bir rol üstlenen dernek, vakıf gibi gruplar olarak tanımlanabilir (Karataş, 2014: 857). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı STK

Bilgi Merkezi'nin hazırladığı Sivil Toplum Kuruluşları Rehberi'nde sendikalar, meslek örgütleri ve kooperatifler de sayılmaktadır. Barolar ve odalar gibi serbest meslek örgütlerinin belirli bir mesleği yapabilmek için zorunlu olması 'gönüllülük ilkesi' açısından, Türkiye'de yaygın bir örgütlenme biçimi olan derneklerin yasal düzenlemeler ve fiili uygulamalar nedeniyle devletin vesayeti ve denetimi altında bulunması 'devletten bağımsızlık' ilkesi açısından tartışma konusu olmaktadır (Duman, 2008: 365).

STK'ların etkin olabilmesi için devletin ve siyasi partilerin tabiiyetinden bağımsız olmaları gerekir. Örneğin, Ortadoğu ülkelerinde demokrasiye geçilmesiyle, sivil toplumun diktatörlüğe, otokrasiye ve diğer keyfi yönetim biçimlerine karşı muhalefetin merkezi olacağı düşüncesi yaygın bir beklentidir (Beyhan, 2002: 8). Aslında demokratikleşmeyi engelleyen tam da sivil toplumun aşırı siyasallaşmasıdır. Baskı gruplarının, meslek örgütlerinin, medyanın özerk olmayışı Ortadoğu ülkelerinin ortak sorunudur.

STK'lar ile birlikte adı anılan ve karıştırılan bir kavram olan baskı grupları terimi daha çok siyasal iktidarı örgütlü şekilde etki altına almaya çalışan gruplar olarak tanımlanabilir (İğci, 2008: 9). Baskı grubunun temel amacı, üyelerinin çıkarlarının kamu yararı ile uyumlu olduğuna ikna ederek siyasal iktidarın politikalarını etkilemek, değiştirmek ve karar mekanizmalarını bu yönde hareket etmeye sevk etmektir. Baskı grupları arasında ilk akla gelenler, işçi sendikaları, ticari dernekler, meslek grupları, kitle örgütleri, gönüllü gruplar, etnik örgütler, kadın örgütleridir (Arı, 2006: 77). Belirli bir amaç için bir araya gelmiş bireylerin gönüllü örgütlenmiş hali olan STK'larda ise sivil oluşum ana unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bazı durumlarda STK'lar baskı grubu olarak faaliyet göstererek toplum lehine belirledikleri hedefleri gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla STK'lar ile baskı grupları arasındaki kırmızı çizginin kişisel çıkar mı yoksa kamu yararı mı gözetiliyor anlayışı olduğu söylenebilir (Akay, 2012: 34). Ayrıca, STK'ların iktidarı ele geçirmek ya da hükümette bizzat varolmak istemek gibi amaçları olmadığından siyasi partiler de STK'lar ve baskı grupları ile karıştırılmamalıdır.

Bu açıklamalar çerçevesinde, STK'ların, gönüllü olarak belirli bir amaç için bir araya gelmiş bireylerin, devlet dışında ve devletten bağımsız olarak siyasi yapıyı ve toplumu etkilemek için kurulmuş kar amacı olmayan örgütlenmeler olduğu söylenebilir.

Sivil toplum faaliyetleri siyasi gündemi ve kamusal tartışma ortamını zenginleştirerek daha açık katılımcı ve dolayısıyla daha dinamik bir toplumun oluşmasına katkıda bulunur (<http://www.avrupa.info.tr>, 14.06.2014). Bu doğrultuda STK'ların çalışmalarında siyasal alana baskı yapma, demokrasiyi toplum tabanına yaymak, eşitliği yaygınlaştırmak, kamu yönetimini iyileştirmek, bu doğrultuda istek ve tavsiyeleri mevcut yönetime iletmek, örgütlenmeyi teşvik etmek, sosyal mobilizasyonu kolaylaştırmak, demokratik ilke ve kurumların güçlenmesine katkı sağlamak, topluma devlet karşısında koruma sağlamak, devletin eylemlerinin sivil toplum tarafından denetlenmesine olanak sağlamak, sivil toplum alanları oluşturmak gibi bir takım işlevleri-amaçları bulunmaktadır.

STK'lar işlevlerini yerine getirmek ve amaçlarına ulaşabilmek için siyasal sistemi birtakım yollar kullanarak etkileyebilmektedirler. Bu yöntemler halk oylaması (referandum), rapor, meclis üyeleri üzerinde etkileri, ikna yöntemi, açlık grevi, miting ve gösteri düzenlemek şeklinde sıralanabilir.

STK'lar siyasal iktidar tarafından alınan ya da alınacak kararların nasıl olması gerektiğini halk oylaması yaparak şekillendirmeye çalışırlar. Halk oylaması yarı doğrudan demokraside yaygın olarak kullanılmakta ve yasama meclisi tarafından yapılan işlere yasallık kazandırma amacı gütmektedir. Halk oylaması anayasa ya da kanunla ilgili olabilir. İsteğe bağlı ve zorunlu olmak üzere iki şekilde yapılan halk oylamasında bir takım kuralların yasallaşabilmesi için mutlaka halkoyuna sunulmaları gerekir.

Rapor, genellikle sosyal, ekonomik ve siyasal açıdan sorunlu olan alanlarda sivil toplum örgütlerinin o alan üzerinde yapacakları inceleme sonucunda sorunlara yönelik gerekli teşhis ve tespite varma işlemidir (Çelik ve Aykanat, 2006: 221). Ulusal ve uluslararası düzeylerde projelerin planlanması ve uygulanması politik kararlar alınması gibi konularda STK'lara danışılmaktadır (Çelik ve Taştekin, 2007: 185). STK'lar iktidara kalkınma, çevrenin korunması, insan hakları, demokratikleşme gibi alanlarda yeni perspektifler ve planlar sunabilmektedir. STK'lar demokratikleşme ile ilgili ülkemizdeki mevcut yapının iyileştirilmesine yönelik olarak "Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi", "Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri", "Memur Yargılaması Hakkında", "Ombudsman (Kamu Hakemi) Kurumu İncelemesi", "Dernekler Kanunu Taslağı" ve "Yerel Yönetimler Taslağı" şeklinde raporlar sunmuşlardır.

Kamuoyunun büyük bir bölümünü arkasına almış sivil toplum örgütleri sistemi etkilemede ya da kendisiyle görüşmede etkin bir rol alabilir. Yasama organı üzerinde etkili olabilmek için STK'ların kullandığı en yaygın yöntem milletvekilleri aracılığı ile gerçekleşendir. STK'lar kendilerini doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren konularda veya kanunların çıkarıldığı bir dönemde yasama erki ile iletişime geçerek kanunların kendi talepleri doğrultusunda çıkmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. STK'lar yürütme erki üzerinde de etkili olmaya çalışmaktadırlar. STK'ların bu alandaki işlevleri yasama alanındakine benzemektedir. Ancak bu alanda hükümet temsilcileriyle de temasa geçmektedir. STK'lar yasama ve yürütme erkanını etkileyecek özel ajanlar kullandığında "lobby" i meydana getirirler. STK'ların oluşturduğu bu baskı, bir konuda organize olmuş kamuoyunun siyasal yapıya taşınmasıdır denilebilir (Yücegök, 1987; Akt. Çelik ve Taştekin: 186).

STK'lar ikna yöntemiyle, üyelerinin ve kuruluşlarının çıkarları için siyasi iktidardan talep ettikleri sonucu alabilmek için onları haklılıklarına inandırmaya çalışırlar (Öztekin, 2001; Akt. Çelik ve Taştekin: 186). STK'lar, yetkililerle istişare toplantıları düzenleme, bazı araştırma ve rapor hazırlama yöntemlerini kullanarak haklılıklarını ispatlamaya çalışırlar. Üst düzey yerel ve ulusal yöneticilerde sivil toplum kuruluşlarınca düzenlenen bu toplantılara katılarak onları ikna etmeye çalışmaktadırlar. "Siyasi Partiler Yasası", "Seçimler, TBMM ve Hükümet Sistemleri", "Yerel Yönetimler", "Hukuk Devleti ve Yargı", "İnsan Hakları" vb. konularda sivil toplum örgütlerince paneller düzenlenerek milletvekillerinden akademisyenlere, yargı mensuplarından sivil toplum örgütlerine kadar farklı kesimler bir araya getirilerek, değişik görüşlerin kamuoyu önünde tartışıldığı platformlar oluşturulmaktadır (Çelik ve Aykanat, 2006: 186).

STK'lar tarafından kullanılan diğer yöntemlerden bazıları ise açlık grevi ve mitingdir. Açlık grevini yapan bireyler herhangi bir olayın ya da uygulamanın kabul görmediğini göstermek için istemlerini yetkililere kabul ettirmek amacıyla vücudunun ihtiyaç duyduğu besin maddelerini kısmen ya da tamamen almamaktadır. Açlık grevi pasif bir direniş eylemidir. Türkiye'de 1996 yılında cezaevlerinde yaşanan açlık grevi yöneticilerin mahkumlarla görüşmesine neden olmuştur. Tutukluların sorunlarıyla ilgilenen sivil toplum kuruluşları da hapishaneyi ziyaret etmişler ve tutukluların yaşadığı sıkıntıları yönetime iletmede aracı olmuşlardır. Ayrıca STK'lar siyasal, sosyal ve

ekonomik taleplerini elde etmek için kamuoyunu bilgilendirmek ve duyarlı hale getirmek amacıyla mitingler düzenleyebilmektedirler. Mitingler, siyasal sisteme karşı girdi niteliğinde olabildiği gibi destek şeklinde de olabilmektedirler. Örnek olarak bir sendika başkanı 1975 yılında yapılan bir mitingde “Faşizm yurdumuz için güncel bir tehlikedir. Asla ve asla faşizme geçit vermeyeceğiz.” demiştir. Benzer söylemler Nisan-Mayıs 2007’de yapılan cumhuriyet mitinglerinde de görülmüştür. Başka bir deyişle sivil toplum kuruluşları maddi, somut ve kendi çıkarlarını korumak yerine siyasal sistemin hangi ideolojiyi benimsemesi gerektiğine yönelik mitingler de yapmaktadırlar.

1.3. Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi Teorileri

Sivil toplum söylevinin ve sivil toplum kavramının kendisinin yaygınlaşmasına rağmen sistematik bir sivil toplum teorisi geliştirilmemiştir (Cohen ve Arato, 1994: 3). Liberalizmin temeli bireyselciliğe dayandığı gibi, liberalizmin çerçevesini çizen hukuktur. Liberal yaklaşıma göre artık uluslararası ilişkiler çok aktörlü bir yapıdır ve bu yapı içinde birey de diğerleri gibi önemli bir aktördür (Arı, 2006: 74). Bireyi aktör olarak dikkate alma onun kendi adına hareket ettiği ve bu çerçevede otonom olarak davranabildiği durumlarda veya bireyin kendi resmi konumundan öteye geçerek ve inisiyatif kullanarak süreç üzerinde belirgin şekilde etkili olması durumunda söz konusu olmaktadır, diğer durumlarda bireyin temsil ettiği veya adına hareket ettiği organizasyonlar veya örgütlü gruplar aktör olarak dikkate alınmaktadır (Arı, 2006: 74).

Liberalizm kavramı yeknesak bir düşünce olarak kalmamış zaman içinde evrim geçirerek kendi içinde bir canlılık ve çeşitlilik göstermiştir (Yayla 1992: 13-16). Liberal geleneğe mensup uluslararası ilişkiler teorilerinin tamamı uluslararası ilişkilerin çok aktörlü bir yapısı olduğunu ve devletler dışındaki aktörlerinde uluslararası politikayı etkileme kapasitesine sahip olduğunu kabul ederler (Cicioğlu, 2010: 21). Liberalizmin türleri; birbirinden devletin görev alanının genişliği, özgürlüğün karakteri, piyasa ekonomisinin yapısı, devletin kamusal mal ve hizmetleri üretip üretmemesi, devletin sosyal adaleti ya da refahı sağlamak amacıyla dağıtıcı ve düzenleyici roller üstlenip üstlenmemesi konusunda farklılaşmaktadır (Tayyar ve Çetin 2013: 109).

Klasik liberalizm; bireyci ve negatif özgürlük anlayışına dayanmakta, devletin görevlerini sınırlandırmayı amaçlamakta, sınırlı devlet anlayışını ve serbest piyasa ekonomisini

savunmakta, devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmaktadır (Tayyar ve Çetin 2013: 109). Klasik liberal düşünce eşitlik, rasyonellik, özgürlük ve mülkiyet kavramları üzerine inşa edilmiştir. Klasik liberal teoride birey temel analiz birimi olarak ele alınırken, liberal uluslararası ilişkiler teorisinde hem analiz birimi sadece birey değildir hem de analiz düzeyi olarak plüralist bir yaklaşım benimsenerek, uluslararası ilişkiler ve devletin dış politikası birey, ulusal baskı grupları, devleti uluslararası örgütler ve uluslararası örgütlenmeler düzeyinde analiz edilmektedir (Arı, 2002: 318).

Andrew Moravcsik, liberalizmin üç temel varsayımı üzerinde durmaktadır. Birincisi, liberalizmde uluslararası ilişkilerin temel aktörleri yalnız devletler değildir; aynı zamanda bireyler ve sivil toplum kuruluşlarıdır (Moravcsik, 1997: 36). Siyasi eylemlerin yerel yapılanmalara ve sivil toplum kuruluşlarına eklemlendiğini ifade eden Moravcsik, sosyal açıdan farklılaşmış bireylerin maddi ve fikirselsel çıkarlarını siyasetten bağımsız olarak belirlediklerini ve daha sonra bu çıkarları değiş-tokuş yoluyla geliştirdiklerini iddia eder. İkincisi, devletler ya da siyasi kuruluşlar yerli toplumun bazı alt kümelerinin temsilcileridirler; hangi kesimin çıkarlarının yansıtıldığı veya temsil edildiği önemlidir (Moravcsik, 1997: 38). Üçüncüsü, uluslararası çatışma ve işbirliğiyle uluslararası ekonomik etkileşimler devletlerin davranışlarının yansımaları ve tercihlerinin sonuçlarıdır. Bağımlı devlet tercihleri yapılandırması devlet davranışını belirler (Moravcsik, 1997: 40). Liberal uluslararası ilişkiler teorisi birim (aktör) düzeyindeki nedenlerden yola çıkarak sistem düzeyindeki sonuçlara ulaşmaktadır.

Klasik liberalizmin devamı niteliğinde olan neo-liberalizm ise, klasik liberalizmin temel ilkelerini kabul etmiş ve aynı çizgi üzerinde genişletmiş olmakla birlikte, bazı yönlerden de ondan ayrılmıştır (Canikoğlu, 1996: 18). Devlet ya da kamu, müdahale ile özdeş görülmüş ve kamu yararı veya kamu malları gibi konularda klasik liberalizmden farklı bir anlayış sergilemiştir (Tayyar ve Çetin 2013: 110). Neoliberalizm teorilerinde de realist varsayımlardan devlet merkezilik ve anarşi varsayımını kısmen benimsemekte; fakat anarşinin işbirliğine engel olduğu yönündeki realizmin varsayımları kabul edilmemektedir (Arı, 2002). Uluslararası ilişkilerin analizinde bürokrasileri, çıkar gruplarını ve uluslararası aktörleri esas almanın Amerikan etnosentrizmini yansıttığı iddia edilmektedir.

Neoliberal politikanın temel argümanlarından biri devletin üniter bir yapıya sahip olmadığı, aksine sistemin içinde veya dışında pek çok kişinin ve toplumsal grupların politikayı etkilediği yönündedir. Bu alt toplumsal aktörler, devletin dış politikasının şekillenmesinde etkili rol oynarlar ve kendi çıkarlarını ön plana çıkarabildikleri ölçüde politikayı etkileme kapasitesi değişir (Cicioğlu, 2010: 23).

Bienen, Freund ve Rittberger dış politikanın şekillenmesinde etkili olan aktörleri siyasi ve idari aktörler ile sivil aktörler olmak üzere iki ayırmıştır. Siyasi aktörler buldukları konuma seçimle gelen, idari aktörler ise buldukları konuma atamayla gelen bakanlar, merkez bankası başkanı ve genelkurmay başkanı gibi kişilerdir. Sivil aktörler ise şirketler, ekonomik çıkar grupları ve sosyal, siyasi çıkar gruplarından oluşur. Sosyal ve siyasi çıkar gruplarını oluşturan sivil toplum örgütlerinin temel amacı ise öncelikle finansal imkanlarını iyileştirmek, buna bağlı olarak, üyelerin ve diğer toplumsal aktörlerin finansal desteklerini artırmak ve üyelerinin çıkarlarını maksimize etmek şeklindedir (Cicioğlu, 2010: 25). Ancak dış politika belirlenmesinde alt aktörleri öne çıkaran bir yaklaşım benimseyen neoliberalizmin, devletin dış politika oluşturma sürecindeki uluslararası sistemi, uluslararası hukuku ve uluslararası örgütleri göz ardı ettiği düşünülmektedir.

Devlet düzleminin altındaki aktörlerin çıkar ve önceliklerinin dış politikayı şekillendiği varsayımıyla hareket eden neoliberalizm üst aktörlerin etkisine değinmemiştir. Ancak üst aktörler de alt aktörleri etkilemek suretiyle dış politika yapım sürecine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla alt aktör ile üst aktör arasındaki etkileşim ve karşılıklı inşa sürecini en iyi açıkladığı düşünülen yaklaşım Konstrüktivizmdir. Konstrüktivizmin kendisi Uluslararası İlişkiler disiplinine ait orijinal bir yaklaşım olmadığı gibi uluslararası ilişkiler kuramı da değildir (Küçük, 2009). Daha çok bilim felsefesinde ve sosyal kuramda değişik yaklaşımları kapsayan genel bir bakış açısıdır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte kimlik, kültür ve normlar gibi düşünsel ve toplumsal öğelerin uluslararası politikada canlanması ve uluslararası ilişkiler çalışmalarında giderek önem kazanması, bununla birlikte ana akım kuramsal yaklaşımlara ciddi eleştiriler yöneltilmesiyle beraber konstrüktivizm uluslararası ilişkiler literatüründe sıklıkla kullanılmaya başlamıştır (Küçük, 2009: 771-773). Konstrüktivizmin en önemli temsilcisi Alexander Wendt'e göre kimlikler çıkarlardan önce gelir, çünkü bir aktör kim olduğunu bilmeden ne istediğini

bilemez (Wendt 1999; 231). Buna göre, bir yanda tarihsel deneyimin oluşturduğu siyasal rejim ve o rejimin temsil ettiği siyasal kimlik, öte yanda diğer devletlerle ve genel olarak uluslararası ortam ile etkileşim sonucu ortaya çıkan dış politika kimliği devletlerin dış politikalarını belirleyen en önemli etken haline gelmektedir (Erol ve Ozan, 2011: 17). Konstrüktivizme göre uluslararası ilişkilerde devletler tek aktör olarak kabul edilmemektedir. Devlet-üstü (uluslararası örgütler gibi) veya devlet-altı (askeri-bürokratik-sivil karar verici gerçek veya tüzel kişilikler gibi) olabileceği gibi; siyasi veya stratejik kültür ve devlet kimliği gibi karar alma sürecini etkileyen faktörler olabilir (Kardaş, 2007: 133-134).

Konstrüktivist yazarlar kendi çalışmalarında neorealist ve neoliberal yaklaşımlardan farklı olarak devletlerin izledikleri dış politika uygulamalarında ve ulusal güvenlik çıkarlarının tanımlanmasında sosyal faktörlerin, özellikle de kimliğin rolünü ön plana çıkarırlar (Rustamov, 2004: 28). Konstrüktivistlere göre, kimlik gibi toplumsal-kültürel faktörlerin devlet çıkarlarının tanımlanmasında ve dış politika stratejilerinin belirlenmesinde etkili olması ile, dolayısıyla, bu konuda karar verme seçkinlerine genel değerlendirme ve algılama çerçevesi sağlamasıyla beraber devletin yönetim mekanizmasında yer alan farklı birey ve gruplarında çıkar ve kimlikleri göz ardı edilmemelidir (Rustamov, 2004: 29-30). Devlet çıkarları ve bu çıkarlara yönelik politikaların belirlenmesinde ve uygulamasında etkili olan kimlik gibi tarihsel-kültürel kavramlar kadar, bu kavramların kurumsallaşmasına katkı sağlayan bireysel (kişi ve grup düzeyinde) kimlikler de önemlidir (Rustamov, 2004: 30).

Konstrüktivizmin kimlik ve normlara yaptığı vurgu dış politika analizlerine olumlu katkı sağlamıştır. Devlet davranışlarını güç dengesi ve bürokratik siyaset gibi maddi temellerden ziyade kültürel ve kurumsal unsurlarla açıklayan yaklaşım, dış politikaya etki eden uluslararası ortamın yanı sıra içsel çevreye de uygulanabilmekte, devlet kimliğini oluşturan iç kültürel etkenleri de analize dahil etmeyi mümkün kılmaktadır (Jepperson 1997: 33-34). Ancak konstrüktivizm iç etkenleri ihmal etmeyi sürdürmektedir. Checkel ise bu noktada devletlerin kimlik oluşum süreçlerinde iç etkenleri de kapsayacak bir yaklaşım geliştirmesi gerektiği konusunda konstrüktivizme eleştiride bulunmuştur. Çünkü devlet kimliğinin inşasında karşılıklı etkileşim sonucu iç ve dış etkenler birlikte etkili olmuştur.

Konstrüktivizm ile Rasyonalist teoriler arasında bir köprü kurmaya çalışan J. Checkel, liberal kurumsalcıların uluslararası normların aktör davranışlarını sınırladığı, konstrüktivistlerin ise normların aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını inşa ettiği düşüncelerinin her ikisinin de doğru olduğunu, çünkü normların bazen sınırlayıcı, bazen de inşa edici olduğunu iddia etmektedir (Checkel, 1997: 474). Normların devlet dışı aktörler tarafından içselleştirildiği zaman, bu kuralları uygulamaları için karar alıcıları da harekete geçireceklerini belirten Checkel, bu aktörlerin aynı zamanda toplum üzerinde bir baskı oluşturduğunun da altını çizmektedir (Sever Cicioğlu, 2012: 78).

BÖLÜM 2: TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ

Bu bölümde tezin temel konusu olan STK’ların Türkiye’nin Ortadoğu politikası üzerindeki etkisinin nasıl ve ne ölçüde olduğuna geçmeden önce, Türkiye’de sivil toplumun ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanmasıyla dış politikada bir aktör haline gelmesi ele alınacaktır. Ardından ise Türkiye’nin dış politikasında başlıca alanlar olan, Türkiye-ABD ilişkileri, Türkiye-AB ilişkileri, Türkiye’nin Balkanlar ve Ortadoğu politikaları üzerinden STK’ların dış politika yapım sürecine etki ve katkılarına bakılacaktır. STK’ların geniş bir yelpaze de ele alınmalarının sebebi ise sivil-toplum dış politika ilişkisinin ülkeler veya bölgeler üzerinden değerlendirilmesidir. Dolayısıyla bir bölge ya da ülkeyle ilgilenen STK’lar mesleki kuruluşlardan, iş dünyasını temsil eden kuruluşlara veya yardımlaşma kuruluşlarından düşünce kuruluşlarına kadar pek çok kategoriden oluşmaktadır.

2.1. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye’deki “sivil toplum” ne Batı’dakine benzer bir şekilde aşağıdan yukarıya doğru ve iki yüz yılda kurulmuştur, ne de Doğu’ya atfedildiği gibi tamamen devletin gölgesindedir (Akşit, Serdar ve Tabakoğlu, 2003). Genel bir bakış açısıyla denilebilir ki imparatorluktan ulus devlete geçiş ve tek parti dönemine kadar olan sürecin temel özelliği, modern bir sivil toplum için gerekli olan koşulların toplumsal tabandan gelen talep ve gelişmelerle değil üstten yapılan devletçi seçkinlerin politikalarıyla yapılmasıdır. Bunun sonucunda ise özerk bir yapı olan sivil toplumun doğasında çelişkili bir durum ortaya çıkmıştır. Örneğin dernek kurma özgürlüğü 1924 Anayasası’nda tanınmış ancak çeşitli yasaların getirdiği sınırlamalar sonucu tamamen yürütme organının güdümüne bırakılmıştır (Duman, 2008: 372). Sivil toplum unsurlarının canlanması ise 1946 yılında tek parti döneminin kapanıp çok partili döneme geçiş sonucu mümkün olabilmiştir. Muhalefet odaklarının seslerini yükseltmelerine ve örgütlenmelerine olanak tanıyan bu gelişme sonrası farklı kesimler tarafından 1960’a kadar olan süreçte 37 yeni parti kurulmuş ve sendikal örgütlenmelerde önemli bir artış gözlenmiştir. Ancak 27 Mayıs 1960’da DP iktidarı ordunun yönetimi ele almasıyla sona ermiş ve Türkiye’deki siyasal işleyiş süreci, demokrasinin kurumsallaşması sekteye uğramıştır. 1950-1980 arası

dönemde sivil toplum açısından her ne kadar önemli gelişmeler yaşanmış olsa da sivil toplum kuruluşları siyasal aktörlerin karşısında çok etki gösterememişlerdir.

1980’lerde Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği ve dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de sivil toplum akademik ve kamusal söylem içinde yükselişe geçmiştir. 1980 yılı sonrası takip edilen iktisadi ve siyasi politikalar sonucu piyasa ekonomisi, özelleştirme, özgürlük, insan hakları, kültürel haklar, kadın hakları, çevre, siyasal katılım gibi değerler yükselmiş ve bu değerler hem siyasal partilerde hem de sivil toplum örgütlerinde yankı bulmuştur (Çaha, 2002: 181).

Türkiye’de her ne kadar 1990 yılından sonra STK’larda güçlenen AB üyeliği ihtimali ile iç hukuk sisteminin demokratikleşmesine yönelik reformlara, şehirleşme ve sanayileşme sonucu ülke içi nüfus hareketine bağlı olarak artış gözlense de 1990’larda devlet-toplum ilişkisine, güçlü devlet geleneği ile kimlik siyasetinin ülkenin geleceğini belirleme mücadelesinde birbirlerini zarara uğratmak için takip ettikleri çaba damgasını vurmuştur (Hirai, 2007: 106; Keyman, 2006: 29). Bu dönemde Kürt sorunu etrafında şekillenen kimlik siyaseti, sivil toplumun, güvenlik demokrasisinin, hak ve özgürlüklerin genişletilmesinin yerini aldığı söylenebilir.

2000’li yıllar itibariyle değerlendirme yapıldığında, geleneksel yarı resmi ve yükselmekte olan yeni değerler etrafında, sivil toplum Fuat Keyman’ın sınıflandırmasıyla “toplumsal sorunlara çözüm bulma çabasının oluştuğu, iletişim ve müzakere alanı”, “siyasi ve ekonomik ilişkilerin ve yaşam alanlarının dışında yer alan ve hareket eden örgütsel yaşam” ve “devlet-toplum/birey ilişkilerinin demokratik düzenlemesine katkı veren kamusal alan” olarak önemli bir noktaya gelmiştir (Keyman, 2006: 37).

Türkiye’de 2000’den bu yana yaşanan bazı dönüm noktaları sonucu sivil toplum demokratikleşme açısından etkili birer aktör olarak algılanmaya başlamış ve büyük bir gelişme göstermiştir. Bunlardan ilkinin 1992 yılında Rio de Janeiro’da gerçekleştirilen BM Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı sırasında, 21. yüzyılın asıl hedefi olarak belirlenen sürdürülebilir kalkınmaya nasıl ulaşılabileceği belgelendirilmiş ve Türkiye’nin de Başbakan düzeyinde temsil edildiği Konferans’ta “Gündem 21” başlıklı somut bir küresel eylem planı benimsenmiştir (<http://www.mfa.gov.tr/>, 24.05.2015). “İnsanlık tarihsel bir dönüm noktasıdır” tümcesiyle başlayan Gündem 21, amacın vazgeçilmez bir

yöntemi olarak küresel ortaklık kavramını gündeme getirmiştir. Bu kavramla birlikte, tüm dünyada geleneksel yönetim anlayışı yerini “yönetişim”e, yani katılımcılığa ve ortaklıklara dayalı yeni bir yaklaşıma bırakmaya başlamıştır. Bu yeni yaklaşım kapsamında, yerel yönetimler, STK’lar, diğer yerel aktörler merkezi yönetimlerle uluslararası topluluğun ortakları olarak nitelendirilmeye başlamıştır (<http://www.mfa.gov.tr/>, 24.05.2015). 1999 yılında yaşanan ve 20.000 den fazla insanın ölümüyle sonuçlanan Marmara Depreminde ise STK’lar gönüllülük esasına dayalı halktan gelen yardımlar ve bağışlar ile devletten daha etkin bir rol üstlenmiş ve büyük destek toplamıştır. STK’ların toplumsal algıda tanınırlık bakımından zirveye çıktığı dönem olan 1999 Marmara Depremi sonrası süreçte STK’lar daha meşru bir kurum olarak da algılanmaya başlamıştır (Özbaş, 2008: 36). Şubat 2001’de yaşanan ekonomik krizi devlet-ekonomi ilişkilerini yeniden yapılandırmayı amaçlayan reform sürecini başlatmıştır. Devlet-ekonomi ilişkilerini yeniden düzenleme, devleti etkin ve verimli bir yönetim aygıtı olarak yeniden kurma ve en azından retorik düzeyinde demokrasi ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi birbirleriyle bağlantılı bir ilişki olarak görme, güçlü ekonomi programının sivil toplumu tüm bu süreçlerin önemli bir aktörü olarak algılamasına neden olmuştur (Keyman, 2006: 31). Böylece sivil toplum sadece toplum yönetiminin ve demokratikleşmenin bir aktörü değil, ekonomi programının da desteklenmesi ve kabul edilmesine katkı sağlayacak ciddi bir aktörü konumuna gelmiştir. 2002’de yaşanan bir diğer önemli gelişme ise Türk siyasetinde yeni bir düzenle sonuçlanan genel seçimler olmuştur. 1990’lı yıllarda meydana gelen başarısız koalisyon hükümetleri sonrası Ak Parti çoğunluk hükümeti devlet-toplum ilişkilerinin yeniden yapılanması ve demokratikleşmesi yönünde oluşan toplumsal beklentiye cevap vermiştir. 1999 yılında Helsinki Zirvesinde Türkiye’nin AB’ye aday ülke ilan edilmesi sonrası Türkiye-AB üyeliği sürecinin derinleşmesi çerçevesinde Kopenhag Kriterleri önem taşımaktadır. 1993 yılında AB tarafından kabul edilen her aday ülkenin uymak zorunda olduğu Kopenhag Kriterleri Türkiye’de örgütlenme özgürlüğü ve medeni haklar üzerinde uygulanan kısıtlamaları kaldırarak sivil toplum faaliyetleri için uygun bir platform oluşmasına katkı sağlamıştır. Sivil toplum bu süreçte Türkiye’ye karşı kültürel kimlik, demokrasi ve ekonomik refah eksikliği gibi alanlarda var olan olumsuz söylemleri yok etmeye ve ilişkilerin geliştirilmesine yönelik ana aktör konumuna geçmeye başlamıştır.

Son yıllarda toplumsal yaşamda yaygın hale gelen ve derinleşen sivil toplum örgütleriyle ilgili bir tasnif yapıldığında Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin çok geniş bir yelpazeye yayıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca resmen örgütlü sivil toplum kesimine ek olarak son yıllarda resmen örgütlü olmayan çok sayıda grup, platform, vatandaş inisiyatifi de ortaya çıkmıştır (Özbudun, 1999: 114).

Bu kategorilerden birincisi “mesleki sivil toplum örgütleridir”. Odalar (sanayi ve ticaret odaları), birlikler (TOBB-Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, barolar birliği), esnaf konfederasyonu (TESK-Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu) ve medya bu kategoride yer almaktadır. Bu kategoride yer alan STK'ların her biri değişik yönlerden sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu STK'ların toplumsal kesimleri harekete geçirmek, hükümetler üzerinde baskı oluşturmak, üyelerinin haklarını korumak ve onların çıkarlarını maksimize etmek gibi sorumlulukları bulunmaktadır. 28 Şubat sürecinde meslek örgütlerinin kuruluş amaçları ve demokrasiye karşı geliştirdikleri tutum ve tavırlar dikkate alındığında bu tür kuruluşların politize oldukları ve bir ‘sivil’ örgüt olmaktan çok statükoya hizmet ettikleri görülmektedir (Coşkun, 2013). Örneğin TESK ve TOBB 28 Şubat sürecinde sivil Refah-Yol hükümetinin devrilmesinde ve yerine askerin arzu ettiği bir hükümetin kurulmasında aktif rol oynamışlardır (Tavukçu, 2013).

İkinci kategoride “işveren örgütleri” yer almaktadır. 1960'lardan itibaren iş yaşamında meydana gelen gelişmeler, işçi sendikalarının etkinliğinin ve sayısının artması işveren çevrelerini de harekete geçirmiştir (Erdoğan Tosun, 2002: 344). 1980 öncesi dönemde TÜSİAD ve TİSK gibi belli örgütler bulunurken, 1980 sonrası dönemde liberalleşmeyle birlikte MÜSİAD, Türkiye İş Adamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON) gibi işveren dernekleri de faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu kuruluşlardan TÜSİAD ve MÜSİAD ekonomik birer kurum olmalarının yanında bir fikir kulübü olarak hareket ederek hazırladıkları raporlar ve brifinglerle hükümet politikalarına etki etmeye çalışmaktadırlar. Türkiye'nin modernleşmesine katkıda bulunan ve kritik rol oynayan geleneksel muhafazakâr kökenli ve Anadolu'lu taşralı holdinglerde sermaye gruplarına katılarak sermayenin tabana yayılması, piyasayı rekabete zorlayarak canlılık kazanması konularında önemli paya sahiptirler.

Üçüncü sivil toplum kanadını ise işçi ve memur sendikaları oluşturmaktadır. İşçi sendikaları dünyanın birçok yerinde özellikle sendikacılık geleneğinin yaygın olduğu

Avrupa ülkelerinde en geniş sivil toplum örgütleri konumundadır (Çaha, 2002: 185). Türkiye’de faaliyet gösteren TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK ve bunlara bağlı kuruluşlar iki milyonu temsil eden konfederasyonlardır. İşçi sendikalarının üyelerini gerek hükümet gerekse işveren üzerinde baskı kurarak korumak ve onların çıkarlarını maksimize etmek gibi işlevleri bulunmaktadır. İşçi konfederasyonları ise sadece iş dünyasıyla ilgili değil, ülke gündemiyle ilgilenerak analizler ve yorumlar yapmaktadır. İşçi sendikalarına ek olarak MEMUR-SEN, KAMU-SEN gibi memur sendikaları da sivil toplum hareketi içinde bulunmakta ve bu sendikalar geniş toplulukları harekete geçirerek eylemler gerçekleştirmektedirler.

Türkiye’de faaliyet gösteren bir diğer cephe ise muhafazakâr STK’lardır. Bu cephedeki STK’lar her ne kadar ortak bir payda da buluşsalar da birbirinden farklı kimliklere sahip olduğunun da belirtilmesi gerekir. 28 Şubat sonrası mağdur duruma düşen kitleler üniversitelere başörtüsü yasağının getirilmesi sonucunda, okullarından ayrılmak zorunda kalan öğrenciler tarafından AK-DER ve ÖZGÜR-DER gibi STK’lar kurulmuştur (Akşit, Serdar, Tabakoğlu, 2004: 7). Bu alandaki kuruluşlar eğitim ve medyanın yanında ekonomiye de ilgi duymaktadırlar. 2000’li yıllarda ise AK parti hükümetiyle bir dönüşüm ve değişim içine giren MÜSİAD ve HAK-İŞ gibi kuruluşlar AB süreciyle yaşanan demokratikleşme ve insan hakları kavramlarını kendi lehlerinde kullanmaya çalışmışlardır.

Bir başka kategori ise “hak ve özgürlükler” alanında gelişen STK’lardır. Bu alanda insan hakları alanında ve düşünce platformu niteliğinde faaliyet gösteren derneklerin yanında sivil inisiyatif ve girişimler de son dönemde ön plandadır. İnsan Hakları Derneği ve MAZLUM-DER bu konuda Türkiye’de ve uluslararası platformda öne çıkmakta, insan hakları ve özgürlüklerinin ihlallerine dikkat çekerek kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca “Barış İçin Bir Milyon İmza”, “Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık” gibi kampanyalarla gelişen sivil inisiyatif ve girişimlere katılım yüksek olup, herhangi bir örgüte üye olmaktan kaçınan halkı harekete geçirmesi bakımından önem taşımaktadır. İnsan haklarına ek olarak Liberal Düşünce Topluluğu ve ARI Hareketi gibi topluluklar da önemli sivil toplum kuruluşları arasında yer almaktadır. Liberal Düşünce Topluluğu çok sayıda kitap yayını, dergileri ve eğitim faaliyetleriyle liberal düşüncenin yayılmasına katkı sağlamıştır. Bu tür kuruluşlar, insan haklarını ve özgürlükleri savunma, liberal ve

katılımcı kültürü geliştirme ve araştırma raporlarıyla birer *think thank* oluşturmanın yanında hükümetlerin politikalarını belirleme noktasında da önemli işlevler sahiptir (Çaha, 2002: 188).

Türkiye’de sivil toplumun diğer ayağını etnik ve kültürel haklar etrafında şekillenen STK’lar oluşturmaktadır. 1980 sonrasında gündeme giren Kürt meselesi ve Alevilik meselesi, dünyada tartışma gündemine giren “kimlik” tartışmalarıyla çakışan bir zaman dilimine denk gelince, hem ulusal, hem de uluslararası platformda sesini duyuran ve varlığını hissettiren iki kimlik olarak gelişmiştir (Çaha, 2002: 188). Pir Sultan Abdal Kültür Derneği, Alevi-Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı, Kürt Kültür ve Araştırma Vakfı bu STK’lara örnektir. Bu tür STK’lar AB sürecinde gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde daha etkin hale gelmiştir. Etnik ve kültürel örgütlerle bağlantısı bulunan bir diğer kategori ise “hemşeri ve göçmen dernekleri”dir. Kafkaslar ve Balkanlardan göçen halklar tarafından kurulan bu dernekler hükümetin bu bölgelere yönelik dış politikalarında etkili olabilmektedir.

STK’larda dikkat çeken alanlardan biri de çevreye karşı gösterilen duyarlılık ve hassasiyettir. Çevre konusunun Türkiye’deki STK’ların gündemine girmesi 1973 yılında BM’nin uluslararası bir sorun olarak ele alınmasıyla başlamıştır. Bu alanda faaliyet gösteren bazı gönüllü kuruluşlar devletten daha erken davranarak çevre konusunu hem hükümetin gündemine sokmaya çalışmış, hem de hukuksal mevzuatta yer verilmesini sağlamıştır. Türkiye çapında faaliyet gösteren Türkiye Çevre Vakfı, Türkiye Tabiatını Koruma Vakfı, Doğal Hayatı Koruma Derneği, TEMA vb. gibi birçok kurum çevre konusunu hükümetlerin gündemine sokmuş ve değişik platformlarda çevre bilincinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuşlardır.

STK’larda bir diğer kategori Ömer Çaha’nın (2002) “yarı resmi reaksiyoner gruplar” olarak adlandırdığı Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD), Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) gibi Kemalist sivil toplum kuruluşları oluşturmaktadır. 1990’lı yıllarda Türkiye’de Kürt sorununun ve İslami kesimin yükselişe geçmesi sonucu, Kemalist söylem savunmacı reaksiyoner tutumuyla birçok STK oluşturmuştur. 2000’li yıllarda ise Kemalist ideolojiye sahip başta ADD ve ÇYDD gibi kuruluşlar AK Parti hükümetinin bütün politikalarına karşı çıkmakta ve hükümeti emperyalist güçlerle işbirliği yapmasıyla suçlamaktadır. Bu suçlamardan biri 2011 yılında Malatya’da kurulması planlanan füze

kalkanına tepki olarak Kayseri’de yaşanmıştır. ADD, Türkiye Gençlik Birliği (TGB) gibi STK’ların ortaklaşa yapmış oldukları basın açıklamalarında emperyalist güçlere geçit verilmeyeceği, füze kalkanının Türkiye için bir tehlike olduğu ifade edilmiştir (<http://www.haberler.com/>, 15.05.2015). Ayrıca, grup, “Kahrolsun, ABD, kahrolsun işbirlikçi AK Parti” sloganları atmıştır.

1980 sonrası sivil toplum alanındaki en önemli oluşumlardan biri de arka planında güçlü bir akım olan feminizmin bulunduğu kadın gruplarıdır (Duman, 2008: 374). Feminist kadınlar resmi kadın söyleminin dışında formüle ettikleri söylemleri, salt kendi tercih, çıkar ve beklentileri doğrultusunda geliştirdikleri alternatif modülleri ve pratikleri ile 1935-80 arası dönemin geleneksel kadın tipinden büyük bir sapma meydana getirmişlerdir (Özbaş, 2008: 43). 1990’lı yıllarda kamusal alana açılma politikasıyla kadınlar siyasi partilerin çatısı altında, derneklerde, vakıflarda ve başörtüsü yasağı sonrası üniversite önlerinde seslerini duyurmaya başlamışlardır.

Dini cemaatler, klasik anlamda ‘sivil toplum’ kategorisi içine konulmasalar da sivil hayatın birçok yansımaları ve devletin dışında var olabilmenin özelliklerini içinde barındırmaktadırlar (Çalışlar, 2013). Cemaat ve tarikatların yeniden ortaya çıkışı ve giderek varlıklarını daha fazla hissettirmeleri, tekrar oyuna dâhil olmaları Türkiye’nin kısmi de olsa demokratikleşme tarihiyle bağlantılı bir süreçtir. Risale-i Nur cemaati, Süleyman Efendi cemaati, İskenderpaşa cemaati, Kubbealtı cemaati, Erenköy cemaati, Hüseyin Hilmi Işık cemaati, İsmailağa cemaati, Menzil cemaati gibi yapılar daha önceye giden bazı kaynakları olmakla beraber bugün anladığımız manada 1950’den sonra vücut bulmaya başlamışlardır (Genç, 2013).

Türkiye’de şube kurarak faaliyet göstermekte olan uluslararası NGO’ları da (Non Governmental Organization-Hükümet Dışı Kuruluş) sivil toplumun bir cephesi olarak görmek mümkündür. Uluslararası Af Örgütü, Helsinki İzleme Komitesi, Avrupa Birliği Temsilciliği, Green Peace gibi değişik alanlardaki uluslararası NGO’lar Türkiye’de sivil toplum bilincinin, demokratik siyasal kültürün yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadırlar.

Son dönemde Türkiye’de faaliyetleriyle öne çıkmakta olan bir diğer STK’lar ise yardım dernekleridir. Bu tür kuruluşlara İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) ve

Yardımcı Derneği başlıca örneklerdir. Bu dernekler yurt içinde ve yurt dışında yoksulluğun, kıtlığın, deprem ve sel gibi afetlerin yaşandığı bölgelere yardım götürmektedirler. Son dönemde İHH Vakfı Türkiye'deki Suriyeli mültecilere ve sınırın diğer tarafındaki mağdur halka yapmış olduğu yardım faaliyetleriyle de gündeme gelmiştir. Bazı olaylarda (Mavi Marmara gibi) ise bu kuruluşlar uluslararası arenada ülkeler arasındaki ilişkileri de etkileyebilmektedirler. Uluslararası yardım konusunda etkin bir biçimde çalışan Türk Kızılay'ı da dünyanın dört bir yanındaki ihtiyaç sahiplerine en kısa sürede ulaşılarak yardım taşımaktadır. 2013 yılında dünyanın 8 farklı bölgesine yardım taşımıştır (<http://kdk.gov.tr/>, 30.06.2015). 2002 yılından bu yana faaliyetlerde bulunan Kimse Yok mu Derneği de Türkiye'de ve dünyada pek çok ihtiyaç sahibinin problemlerini çözmek için çalışmalar yürütmektedir.

1980'lerden bu yana, sivil toplumun kurumsal varlık anlamında çokluğundan rahatlıkla söz ederken aynı rahatlığı onun işlevsel anlamda varlığından bahsederken duyabilmek pek mümkün değildir (<http://www.hazargrubu.org>, 02.10.2014). Bunun sebebi ise Türkiye'deki STK'ların Türk Anayasasına bağlı olarak da belli başlı sorunları bulunmasıdır. Siyasal katılımın kapsamını, siyasal partilerin ve toplumsal örgütlerin taban-tavan ilişkilerini ve siyasal partilerin bu örgütlerle, bu örgütlerin kendi aralarındaki ilişkilerini sınırlandırıcı yasaların varlığı da STK'ların etki alanını daraltmaktadır (Erdoğan Tosun, 2002: 396). Diğer nedenler arasında ordunun Türk siyasal hayatında etkin ve baskın bir konumda olması ve Türkiye siyasetinin diyaloga, uzlaşmaya kapalı olması sayılabilir. Genel olarak bu sorunun temelinde ise değişen dünya şartlarını algılamakta güçlük çekmemiz, "sanayi devrimi"ni kaçırmamız, dolayısıyla toplumsal, ekonomik ve kültürel yapı dönüşümünde gecikmemizin, çağdaş anlamda sivil toplumun gelişmesine engel olduğu görüşü mevcuttur (Bayhan, 2002: 10).

STK'ların en önemli niteliklerinden olan devletten özerk bir varlığa sahip olma statüsüken Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin devlete bağımlı olması temel problemlerdendir. Bu problemin nedenleri arasında üretimin ve mülkiyetin devletin elinde olmasından dolayı sivil toplumun ekonomik olarak devlete bağımlı olması, siyasal kültürümüzde var olan devleti yüceltme, onun toplumun üstünde konumlanması ve son olarak da devletten korkma sonucu STK'ların toplum içindeki farklılıkları yok ederek devletle uyumluluk göstermesi sayılabilir.

2.2. Türk Dış Politikası-Sivil Toplum İlişkisi

STK'ların Türkiye'de son 10-15 yılda gündeme girdiğini, dış politika-sivil toplum ilişkisinin ise daha da yeni bir olgu olduğunu söyleyebiliriz (Çelik, 2007: 26). Dünyadaki değişim ve dönüşümün etkisiyle dış politikada karar alma süreçlerine farklı aktörler dahil olmaya başlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu dünya ortadan kalkmış ve uluslararası arenada STK'ların önemli bir aktör olması süreci ivme kazanmıştır. Soğuk Savaş sonrası Türkiye yakın coğrafyasında meydana gelen olaylara karşı ülke içindeki ve dışındaki akrabalık bağları nedeniyle yeni dış politika parametresi geliştirmiştir. Devletlerin dış politikada ekonomide liberal politikalar takip etmesi iş adamlarının ve iş dünyasının dikkatini çekmiş ve bu alanda yeni kuruluşlar ortaya çıkmıştır.

Son yıllarda toplumsal kesim tarafından da dış politikaya ilgi oldukça artmıştır. Bunun nedeni olarak ise yakın zamana kadar 'halk tarafından dış siyasetle ilgili meselelerin anlaşılmasız, erişilmez ve hikmetinden sual olunmaz mevzular olarak algılanmasının değişmesi halkın aydınlanması' olarak gösterilebilir (Alkan, 2002: 96). 1990'lı yıllarda ortaya çıkmış bu ilgi günümüzde olgunlaşarak daha örgütlü ve kapsamlı bir dış politika etkinliğine dönüşmüş ve toplumun bazı kesimlerinin dış politikayla ilişkisi Türk Dış Politikasına belirli yönelimler kazandırmak üzere eylemli bir katılım arayışına dönüşmüştür (Cerit Mazlum ve Doğan, 2006, 13). Ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda liberalleşme ve demokratikleşme sonucu oluşan yeni ortamda dış politika oluşum sürecine devlet içindeki farklı aktörler ve toplumsal yapılanmalar dahil olmaya başlamıştır.

Ulus devlet, küreselleşme süreciyle birlikte bir forum haline gelmekte, bireyler, gruplar ve sivil toplum örgütleri değişik devletlerle güçlü ya da zayıf bağ kurmakta, uluslararası insan hakları kodları, devletlerin kendi vatandaşlarıyla bağlarının niteliğini daha fazla belirler hale gelmektedir (Özkan, 2005: 145). Özellikle iş dünyası ve ekonomi ile ilgili STK'ların (TÜSİAD, TOBB, TÜRK-İŞ, TİSK gibi) yurt dışında bulunan STK'lara uzun yıllardır üye oldukları ya da bazılarının yurt dışında çeşitli ülkelerde temsilcilikler açarak bu bölgelere yönelik çalışmalarını oradan yürüttükleri gözlemlenmektedir (Sever Cicioğlu, 2012: 81).

Dış politika bağlamında sivil toplum kavramının içine pek çok kuruluş dahil edilebilir. Kar amacı gütmeyen örgütlenmeler, baskı ya da çıkar grupları, diaspora örgütlenmeleri, gönüllü kuruluşlar, meslek örgütleri, etnik grup ve alt-kimlik temsiline dayanan oluşumlar, doğrudan ya da dolaylı olarak dış politika ile ilgili çalışma yürüten düşünce kuruluşu niteliğindeki gruplar bu kapsama girmektedir (Cerit Mazlum ve Doğan, 2006, 15).

STK'lar, devlet dışı kurumlar olmasına rağmen bağlı olduğu ülkenin dış politikalarına büyük katkılar yapmaktadır (Yılmaz, 2013: 9). STK'lar doğrudan lobi çalışmaları yaparak ya da dolaylı yoldan dış politikayı etkilemeye çalışmaktadır (Arı, 2006: 21). Bu örgütlenmelerin dayanışma kampanyaları düzenleyerek, uluslararası örgütlerle birlikte çalışarak, dış politika karar sürecinde siyasal karar alıcılarla işbirliği yaparak değişik ülkelerle ilişkileri etkileyebilecek düzeyde olması yadsınmamaktadır (Özcan, 2004: 830).

Türk dış politikasında yeni bir olgu olan STK'ların dış politikada nasıl ve ne ölçüde etkili olabilecekleri konudan konuya değişiklik göstermektedir. Çoğunlukla siyasal karar vericiler tarafından belirlenmiş konular üzerinden çalışmalarını sürdürürlerken bazen de STK'lar Türkiye'de iç ve dış politikayı belirleyebilmektedirler (Mavi Marmara olayı gibi). Ancak bazı düşünce kuruluşlarının (TESEV ve SETA gibi) yapmış olduğu çalışmalar, hazırladıkları raporlar siyasi iktidarın o bölgeye yönelik yeni politikalar belirlemede bir fizibilite çalışması niteliğinde olabilmektedir (Sever Cicioğlu, 2012: 81). Ancak STK'lar hem Türk devlet geleneğindeki dış politikada kararların yürütme erki, askeri ve sivil bürokratik elit tarafından alınmasına bağlı olarak hem de kendi eksiklikleri nedeniyle karar süreçlerinde çok etkili olamamaktadırlar.

2.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Türk Dış Politikasına Etkisi

Türkiye'de çok uzun bir süre STK'ların dış politika üzerindeki etkisi konusu geri planda kalmış ve göz ardı edilmiştir. Soğuk Savaş yıllarında STK'ların dış politika üzerinde hiçbir etkisi mevcut değilken günümüzde bu söylem en azından söylem düzeyinde de olsa hissedilebilir durumdadır. Dış politikaya yön vermek anlamında STK'ların etkisi sınırlı olsa da yakın gelecekte gelişmelere bağlı olarak durumun STK'lar lehine gelişebileceğini öngörmek yanlış olmayacaktır. Bu bölümde Türk dış politikasının güncel alanları olan

Türkiye'nin Balkanlar, Avrupa Birliği, Ortadoğu ve ABD ile ilişkilerinde STK'ların tavırlarına ve bu alanlara yönelik politikaların belirlenmesinde etkin olup olmadıklarına bakılacaktır.

2.3.1. Türkiye-ABD İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları

Türk-Amerikan ilişkileri İkinci Dünya Savaşının sonunu takiben başlayıp yaklaşık elli yıl süren Soğuk Savaş dönemi boyunca genelde karşılıklı güvene dayalı bir ilişki olarak, ulusal güvenlik politikaları çerçevesinde tanımlanan ortak çıkarlar üzerine inşa edilmiştir (Ersoy Öztürk, 2011: 13). Soğuk Savaş sonrası küreselleşmenin ve liberalleşmenin arttığı bir ortamda ABD Türkiye'ye karşı demokrasi ve insan hakları konusunda eleştirel olmaya başlamış ve Türkiye'deki STK'larla işbirliğine gitmiştir. Saddam Hüseyin'in devrilmesiyle sonuçlanan Irak Savaşı sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerine STK'ların katılımı açısından önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönem sonrası güvenlik temelli ilişkilerin yerini, ABD ile ilişkilere ve AB adaylık sürecine özel önem veren Ak Parti hükümetinin işbaşına gelmesiyle siyasi ilişkiler almıştır.

Türk Amerikan ilişkilerinde öne çıkan STK'ların başında iş insanları dernekleri ve meslek odaları gelmektedir. Özel sektörün Türkiye'de mesleki üst kuruluşu ve yasal temsilcisi olan TOBB, Türk-Amerikan ilişkilerine kayıtsız kalmamıştır (<http://www.tobb.org.tr>, 12.10.2014). TOBB'un faaliyetleri, Türk hükümetleri, Dışişleri Bakanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı, ABD Büyükelçiliği gibi kanallardan doğrudan temaslarla düşüncelerini politika belirleyicilere aktarmak şeklinde olduğu gibi düzenlenen toplantılar, basına verilen demeçler şeklinde de meydana gelmektedir.

TOBB, ABD'deki muadili ABD Ticaret Odası (US Chamber of Commerce) ile olan ilişkileri kanalıyla da Amerikalı iş insanları ve yönetim mensuplarına ulaşmış, belirli konulardaki pozisyonlarını aktarma imkânı bulmuştur. TOBB heyetlerini özellikle son yıllarda artan bir şekilde Washington'a yaptıkları ziyaretlerde katılan toplantılar ve ikili görüşmeler ile daha doğrudan ve sık bir şekilde Amerikalı yetkililere ve düşünce kuruluşu uzmanlarına ulaşmaları mümkün olmuştur (Akyüz, 2006: 214).

2003 Irak savaşında hükümete asker göndermesi konusunda tavsiyelerde bulunan TOBB, savaş sonrasında ise bu ülkenin yeniden yapılanması konusuna ağırlık vermiş ve Türk firmalarının bu konuda oynayabileceği rolü Amerikalı yetkililere aktarmaya çalışmıştır.

Savaştan sonra Türkiye’den Irak’a gerçekleştirilen ilk uçuşla Bağdat’a giden TOBB Başkanı Rifat Hisarcıkloğlu, Irak’taki Koalisyon Geçici Otoritesinin başında bulunan Paul Bremer ile bir görüşme yapmıştır (Hürriyet, 2004: 9 Şubat). Bu görüşme savaştan sonra ABD dışına Irak’a yapılan ilk üst düzey ziyaret olması bakımından önem arz etmektedir. Görüşme sonrası Hisarcıkloğlu, Irak’ın dünya ekonomisiyle bütünleşmesinde Türk iş dünyasının çok ciddi katkılarının olacağına inandığını belirtmiştir. Son yıllarda TOBB ve ABD Ticaret Odasının ilişkilerini geliştirdiğini gösteren olay ise Brüksel dışında ikinci ofis olan ABD Ticaret Odasının Türkiye ofisinin açılmasıdır.

Bu konuda öne çıkan bir diğer kuruluş ise Türk-Amerikan ilişkilerine uzun süredir ilgi duyan gönüllü iş insanları derneği TÜSİAD’dır. TÜSİAD 1998 yılında açtığı Washington Temsilciliği ile ABD’de temsilcilik açan ilk STK’dır. TÜSİAD kuruluş amacı gereği, Türk kamuoyuna ve siyasetçilerine yönelik olarak Türkiye’nin gündemindeki sorunlara ilişkin Türk iş dünyasının görüşlerini açıklayan bir kurum olmuştur (Akyüz, 2006: 215). TÜSİAD, 1980’lerin ortalarından itibaren dış politika alanında aktif bir rol almaya başlamıştır. TÜSİAD Washington DC temsilciliğinde, Türkiye’nin imajını iyileştirme, Amerikan kurumlarında kalıcı iletişim kanalları kurma, kendi görüş ve pozisyonlarını ABD karar alıcılara aktarma gibi amaçlar edinmiştir. ABD ile ilişkilere çok önem veren TÜSİAD ABD’yi “dünyada küresel güç konumuna gelmiş” ülke olarak tanımlarken, bu ülke ile ilişkilerin sadece askeri değil, çok yönlü siyasi ve ekonomik yeni bir modele dayandırılması gerektiğini savunmaktadır (TÜSİAD, 2001: 131).

TÜSİAD da 2003 yılındaki ABD’nin Irak işgali öncesi hükümet tarafından hazırlanan ve TBMM tarafından kabul edilmeyen 1 Mart Tezkeresine müdahil olmuştur. AK Parti iktidarının 3 Kasım 2002 seçimleriyle iktidara geldiği ve hükümet kurduğu bu dönemde TÜSİAD, hükümete ülke gündemini oldukça meşgul eden konuyla ilgili önerilerde bulunmuştur. Bu doğrultuda hareket eden dönemin TÜSİAD başkanı Tuncay Özilhan, mevcut şartlar altında Türkiye’nin tezkereyi onaylamak durumunda olduğunu vurgulamış ve statükonun aşıldığı, değişim dinamiklerinin ağırlık kazandığı bir ortamda, barışın yeniden tesisinde Türkiye açısından anlık duygusal çıkışların değil, ayrıntılara hakim, aktif ve uzağı görme yetisi yüksek politikaların büyük bir önemi olacağını belirtmiştir (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr>, 13.12.2014). Ancak asker göndermeye yönelik

tezkerenin mecliste reddedilmesinin arsından TÜSİAD pek çok platformda hükümeti eleştirmiştir. Bu eleştirilere cevap veren dönemin başbakanı Abdullah Gül Türkiye'nin Irak politikasından ABD'nin herhangi bir rahatsızlığı bulunmadığını dile getirmiştir.

Diğer iş insanları dernekleri ise TAİK (Türkiye-ABD İş Konseyi) ve TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), İTKİB (İstanbul Tekstil ve Konfederasyon İhracatçı Birlikleri) olarak sıralanabilir. 1985 yılında zamanın başbakanı Özal'ın ABD ziyareti sonrası kurulan TAİK misyonu gereği iş geliştirme alanında faaliyet gösteren bir kuruluştur. Uzun süredir ABD'de de faaliyet gösteren TİM ile İTKİB ise New York'ta bir ofis ve temsilcilikleriyle tekstil ve hazır giyim ihracatının artması doğrultusunda faaliyetler yürütmektedir.

Türk-Amerikan ilişkilerinde aktif olan bir diğer STK ise Arı Hareketidir. Hareket, mevcut siyasi partiler arasında Anavatan Partisi'nin dünya görüşünü ve vizyonunu kendisine yakın bulmuş, bu partiyle ortak projeler ve çalışmalar gerçekleştirdiği bir dönem yaşamış ve Anavatan Partisi'nin içerisinde ARI Grubu adı almıştır (www.ari.org.tr, 14.12.2014). Ancak daha sonra ANAP'tan koparak bağımsız bir hareket haline gelmiştir. ABD ile değişim programı gerçekleştiren Arı hareketi bu çalışma ile siyasi partilerde aktif olan, siyasete ilgi duyan ya da çeşitli alanlarda uzman gençleri ABD'ye göndererek bu gençlerin oradaki kişi ve kurumlarla iletişime geçerek Amerikan toplumunu yakından tanımalarını amaçlamıştır. Ayrıca bazı ABD kuruluşlarıyla ortaklaşa düzenlenen projeler ve ABD'den gelen çeşitli düzeydeki Amerikalı yetkililer ile yapılan yuvarlak masa toplantıları ile farklı konumlarda Türk ve Amerikalıların bir araya gelerek belirli konulardaki tartışmalarını sağlayan çalışmalar yürütmektedir (Akyüz, 2006: 214). Bu toplantılara Türkiye'nin önde gelen akademisyenlerinin, medya temsilcilerinin, bürokratların ve milletvekillerinin katılması Arı Hareketinin politika yapıcılar tarafından dikkate alındığına işaret etmektedir.

Türk-Amerikan ilişkilerinde düşünce kuruluşları da önemli aktörlerdir. Bunlardan biri TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı)dir. 1994 yılında vakıf olarak hayata geçen TESEV'in Türk-Amerikan ilişkilerine etkisi yönetici, uzman ve proje yöneticilerinin Türk ve Amerikan hükümeti yetkilileri, düşünce kuruluşları uzmanları, akademisyen ve medya mensuplarıyla kurdukları doğrudan ilişkiler kanalıyla oluşturulan bilgi aktarımı ve tartışma platformları şeklinde meydana gelmektedir (Akyüz, 2006: 218).

Türk-Amerikan ilişkileri konusunda çalışan düşünce kuruluşlarından biri de SETA (Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı)dır. 2005 yılında kurulan SETA 2009 yılında Washington'daki ofisini faaliyete geçirerek ABD ile ilişkilere verdiği önemi göstermiştir. ABD ile Türkiye arasında bir köprü vazifesi görmeyi hedefleyen kuruluş, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde yaşanan tikanlıklarda devreye girerek, krizlerin aşılması için diyalog kanalları oluşturmak istemektedir. Türkiye'de düşünce kuruluşlarının faaliyetlerinin yanı başında ABD'de ofis açan düşünce kuruluşları buradan Türkiye'yi anlatmak için bir platforma dönüştürerek hem tartışmayı dar bir çerçeveden çıkarmakta, hem de tartışmaların kamuoyuna açık bir hale gelmesini sağlamaktadır (Yeğin ve Ersoy, 2013: 41).

Görüldüğü gibi STK'ların Türk-Amerikan ilişkilerini etkisi konferanslar düzenlemek, çeşitli yayınlar yapmak, raporlar yayınlamak, basında bir takım haberlerin çıkmasını sağlamak ya da hükümete, parlamento üyelerine, Dışişleri Bakanlığı bürokratlarına ulaşarak doğrudan politika oluşumuna katkıda bulunmak şeklindedir. Ancak STK'ların politika yapıcılara ulaşarak kendi politikalarının hayata geçirilmesini sağladıkları örnekleri bulmak kolay değildir.

Devlet dışı aktörlerin Türk-Amerikan ilişkilerine dahil edilmesi gerekmektedir. Çünkü ilişkilerin seyri sadece devlete kaldığı zaman, stratejik ortak çıkarlar, ilişkinin tüm parametrelerini belirler hale gelmektedir. Stratejik ortak çıkarlar birbirine karşıt duruma geldiğinde tüm ilişkilerin seyri tehlikeye girmektedir. Dolayısıyla, Türk-Amerikan ilişkilerinin temelini genişletilmesinin bir zorunluluk olduğu düşünüldüğünde akademik dünyanın, think-tank camiasının, medyanın ve sivil toplumun birbirlerini tanıması ve birbirleriyle iletişim kurabilecek kanallardan mahrum olmaması gerekmektedir (Türkmen, 2013). Bunun somut bir örneği 1 Mart 2003 yılında Irak Savaşı ile ilgili tezkerenin TBMM'de kabul edilmemesi sonrası yaşanmıştır. Tezkere sonrası Türk-Amerikan ilişkilerinin buzlanma yaşadığı bir dönemde 2003 Mayıs ayında TÜSİAD heyeti Washington ve New York'u ziyaret ederek birçok görüşme gerçekleştirmiş, ziyaret sırasında Amerikan Dışişleri, Savunma, Hazine Bakanlıkları nezdinde birçok üst düzeyde temaslarda bulunmuş, iş dünyası ve düşünce kuruluşlarıyla bir araya gelerek iki toplum arasında iletişim sürmesine katkı sağlamıştır (Akyüz, 2006: 227).

ABD dış politikasında önemli bir ağırlığa sahip olan Kongre dış politika konusunda yapısı itibarı ile STK etkisine açık bir durumdadır. Ayrıca Amerikan siyasi kültüründe STK'lar oldukça önemli bir konumdadır. Dolayısıyla Türk Amerikan ilişkilerinde STK'ların özellikle de ABD'de ofisleri bulunan TÜSİAD, TOBB, SETA gibi kuruluşların iki ülkenin ilişkilerinde ve dış politikalarında etkili olması beklenmektedir.

2.3.2. Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları

AB ile ilişkiler Türkiye'nin dış politikasının temel konularındandır. Türkiye'nin AB ile ilişkileri, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Antlaşması'nın temelini oluşturduğu ortaklık rejimi çerçevesinde başlamıştır. Ankara Antlaşması'nın temel amacı Türkiye ve AET üyelerindeki yaşam standartlarının hızlandırılmış ekonomik gelişme, ticaretin düzenli genişlemesi Türkiye ekonomisi ile topluluk ekonomisi arasındaki farklılıkların giderilmesi sayesinde iyileştirilmesini sürekli kılmaktır (<http://avrupa.info.tr>, 15.12.2014). 10-11 Aralık 1990 tarihinde ise Helsinki'de yapılan zirvede Türkiye'nin tam üyeliğe adaylığı tescil edilerek AB ile yeni bir dönem başlamıştır. 1999 Helsinki Zirvesi Türkiye'deki sivil toplum ve siyasi dönüşüm bakımından önemli bir tarih olarak değerlendirilmektedir. Bu zirve ile aday ülke statüsü kazanan Türkiye, AB'ye üyelik kriterlerini uygulamaya başlamış ve bugüne kadar da sivil toplum alanında önemli ilerlemeler yaşamıştır. Ayrıca Türkiye'de vatandaşlık ve sivil toplum hakları açısından AB'ye entegrasyonu işaret eden çalışmaların giderek artmasıyla sonuçlanmıştır (Diez, vd 2005: 7).

Sivil toplum faaliyetleri, siyasi gündemi ve kamusal tartışma ortamını zenginleştirerek, daha açık, katılımcı ve dolayısıyla daha dinamik bir demokratik toplumun oluşumuna katkıda bulunduğu için AB, Türkiye'de politika oluşturma ve yasal gündemin belirlenmesinden yerel, bölgesel, ulusal, Avrupa ve diğer düzeylerde uygulama ve izlemeye kadar ortak tercihler yapılmasında bireylerin aktif katılımını teşvik etmektedir. Bu nedenle Helsinki sonrası dönemde bir aday ülke olarak Türkiye'de örgütlü sivil toplumun AB'ye uyum sürecine aktif katılımının sağlanması çok daha fazla önem kazanmıştır. Bu konu Katılım Ortaklığı Belgelerinde de vurgulanmış, Türkiye'nin, kısa vadeli önceliklerinden biri olarak, toplanma ve dernek kurmaya ilişkin yasal ve anayasal

garantileri güçlendirmesi ve sivil toplumun gelişimini teşvik etmesi önerilmiştir (Ünalp Çepel, 2006).

STK'ların Türkiye-AB ilişkilerinde daha fazla aktif olmaya başlamalarının Türkiye açısından iki olumlu etkisinden söz edilebilir. Bunlardan ilki AB müktesebatına uyum sürecinde STK'ların da katılacak olmasıyla daha etkin sonuçlar alınacak olması, diğeri de vatandaşların STK'lar aracılığıyla alınan kararlara katılabilme imkânına sahip olmalarıyla birlikte üyelik sürecinde ne gibi değişiklikler beklediklerini, hangi sorunlar yaşadıklarını ve ne gibi çözümler önerdiklerini belirtebilecekleri bir ortam oluşacak olmasıdır (Öner, 2009).

AB aldığı kararlar ve getirdiği düzenlemelerle halkın katılımını temel prensip olarak kabul etmesi nedeniyle AB'ye üye ve aday ülkelerde özel sektör ve STK'ların düşünce ve önerilerinin dikkate alınması gerekmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyelik süreci AB müktesebatına uyum çalışmaları ve yasal reformlar çerçevesinde hükümetler düzeyinde yürütülmektedir. Bu süreçte Türkiye ile AB vatandaşları arasında oluşan işbirliği ve diyalog müzakereleri tamamlayıcı niteliktedir. Diyaloga duyulan ihtiyaçtan yola çıkarak AB, 2005 yılında, aday ülkeler ile AB sivil toplum kuruluşları arasında diyalogun güçlendirilmesi için hedef ve önceliklerin belirlendiği Sivil Toplum Diyalogu adı altında bir strateji geliştirmiştir (<http://www.abgs.gov.tr>, 15.12.2014). Sivil Toplum Diyalogu Türkiye'nin AB içinde tanıtımına katkı sağlarken, Türk vatandaşlarının da AB'nin değer ve politikalarını daha iyi anlamalarına olanak sağlayacaktır. Bu çerçevede iş dünyası, meslek örgütleri, sosyal ortaklar, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum örgütleri, gençlik, medya, kültürel faaliyetler Sivil Toplum Diyalogunun hedef kitlesini oluşturmaktadır.

AB ve Türkiye arasındaki Sivil Toplum Diyalogunun geliştirilmesi Projesinin devamı niteliğindeki Türkiye ve AB Sivil Toplum Diyalogu II Projesi 2011 yılında faaliyete başlamıştır. Söz konusu projenin genel amacı, AB'nin dayandığı değerler, işlevi ve politikaları ile birlikte Türk tarihi ve kültürü de dahil olmak üzere AB içerisinde Türkiye'nin daha fazla tanınması ve anlaşılmasını sağlamak ve bu sayede de gelecekteki genişlemenin fırsatları ve zorlukları konusunda farkındalık oluşmasını mümkün kılmaktır (<http://www.abgs.gov.tr>, 15.12.2014). Avrupa Birliği Bakanlığı tarafından yürütülen bu hibe programının bütçesi 5.3 Milyon Euro'dur (<http://www.abgs.gov.tr>, 15.12.2014).

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde sivil toplumun rolüne bakılacak olursa ilk önemli çalışmanın 2002 Ağustos ayında AB'ye yönelik pek çok reformun yapılmasına öncülük eden Avrupa Hareketi 2002 olduğu söylenebilir. Avrupa Hareketi 2002, 2002 yılının Ocak ayında Cengiz Çandar ve beraberindekiler tarafından başlatılan ve kısa sürede geniş kitlelere ulaşan bir ad-hoc yapıdır. Amacı Aralık ayında yapılacak olan Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde (Kopenhag Zirvesi) müzakerelerin başlamasını garantiye almak üzere hükümete, kanun koyucuya baskı yapmaktır.

Bu dönemde hükümetin başında Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisinden (ANAP) oluşan bir üçlü koalisyon bulunmaktaydı. ANAP AB sürecine sahip çıkmaya çalışmış, ancak koalisyonun küçük ortağı olması ve diğer iki parti tarafından engellenmesi sebebiyle çok fazla girişimde bulunamamıştır. Avrupa Hareketi tarafından başlatılan bu çalışma ANAP'ın işine yaramış; ANAP, Türkiye'nin dört bir yanından çok renkli ve farklı şahsiyetlerin oluşturduğu kırk bin imzacıdan gelen bu desteği diğer partilere karşı kullanmıştır (Aktar, 2005: 1-2)

Kampanyanın ilk hedefi AB'ye uyum yasalarının meclisten bir an önce çıkarılmasıydı. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bu dönemde tatil kararı almıştı. Buna rağmen etkin bir kampanya yürüten oluşum sonunda başarıya ulaşmış ve meclis tatilden dönüp toplanma kararı almıştır. Kamuoyu baskısı, yasalar mecliste müzakere edilirken de sürmüştür. TBMM Çankaya Kapısı'nın karşısına Kopenhag Zirvesi'ne kadar geri sayım için yerleştirilmiş olan saat ile zamanın önemine dikkat çekmek amaçlanmıştır. İdam cezasının kaldırılması ve Türkçe dışında kalan dillerde yayın ve eğitim konusyla ilgili yasalar Parlamento tarafından kabul edilmiştir.

Bu kararların ardından hareket bir anlamda içe dönük işlevini tamamlayarak yüzünü daha çok Avrupa'ya dönmeye başlamıştır. Türkiye ile ilgili 3 Ekim'de çıkarılacak olan raporla ilgili olarak Avrupa Komisyonu ile birebir ilişki içerisine girilerek Avrupa Hareketi 2002 Girişimi'nden her Ekim ayında çıkan Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu'nda bahsedilmiştir. Daha sonra Avrupa Hareketi 2002'den Haberler gibi, buradaki kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik, ama daha çok dışarıdaki karar vericileri etkileyecek girişimlerde bulunuldu. Hem işin mali yönünü finanse etmek hem de Türkiye'deki renkli kültür mozaiğini Avrupa'ya tanıtmak amacıyla 29 Ekim'de Sezen Aksu, içinde pek çok farklı sesin bulunduğu; Kürtler, Ermeniler, Yahudiler gibi "Anadolu Şarkıları-Türküleri"

adlı bir program yapmış ve bu çalışma Brüksel’de bir konserle tüm Avrupa’ya duyurulmuştur (Radikal, 2014; 16 Aralık). Bu girişimler sonucunda 12-13 Aralık 2002 tarihinde yapılan zirvede Türkiye lehine bir karar çıkmamış olsa da hareket yurtiçindeki amaçlarını başarıya ulaştırmış ve Türkiye tarihinde son derece önemli reformlar çıkmasına vesile olmuştur.

Türkiye’nin AB ile ilişkilerinde TÜSİAD, Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV), İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) gibi kuruluşlar ile Türk-İş, Hak-İş, DİSK gibi işçi sendikalarının politika oluşturma süreçlerinde etkilerde buldukları göze çarpmaktadır. Türkiye’de STK’lar AB hakkında halkı bilinçlendirme işlevi görmüşlerdir. Bu işlevi yerine getirirken, kitapçık bastırmak, TV programları hazırlamak, dış kamuoyuna sanatçılar yoluyla yapılacak olan reformları duyurmak gibi yollar kullanılmıştır (Bedük ve diğerleri, 2006: 58). Ayrıca HAK-İŞ, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu gibi (TESK) gibi işçi ve işveren sendikaları üye ülkelerin işçi ve işveren sendikaları ile görüşerek Türkiye’nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde göstermiş olduğu çabaları iletmişlerdir.

2002 seçimleri sonrası iktidara gelen AK Parti Hükümeti 2002-2004 yılları arasında pek çok arenada STK’larla hareket ederek onların görüş ve önerilerini dikkate alma eğiliminde bulunmuş ve reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlar sonrası 2004 yılında yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde Türkiye ile AB arasında 2005 yılının Ekim ayı itibariyle müzakerelere başlama kararı alınmıştır. Bu süreçte STK’larla başlayan sıkı diyalog mekanizması, Türk iç siyasetinde yaşanan bir takım gelişmeler sonrası sekteye uğramış ve zayıf kalmaya başlamıştır. 2014 yılı Türkiye’nin İlerleme Raporu’nda hükümet-sivil toplum ve meclis-sivil toplum ilişkilerinin, yasama sürecinin bir parçası olarak kalıcı ve yapılandırılmış istişare mekanizmaları aracılığıyla politika düzeyinde geliştirilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2014: 13).

2.3.3. Türkiye’nin Balkanlar Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye ile ortak bir tarihi paylaşan Balkanlar gerek jeostratejik konumu gerekse Avrupa’nın istikrarına etki etmesi nedeniyle birçok yönden Türkiye’nin ilgisine mazhar olmuş bir bölgedir. 2000’ler itibariyle Türkiye’nin yeniden şekillendirdiği dış politikası

çerçevesinde karşılıklı bağımlılık yaratma stratejisi ile hareket eden Türk karar alıcılar ve dış politika yapıcılar, bölge ülkeleri ile ilişkilerini en üst düzeye çıkarmış; alternatif diyalog kanallarını tesis etmiş; ticaretten turizme, eğitimden kültüre çeşitli alanda çok sayıda anlaşma imzalamış; bölgesel ve uluslararası platformlarda bir araya gelerek danışma toplantıları düzenlemiş; stratejik işbirliği konseyleri oluşturmuş ve bölge ülkeleri ile arasında uzlaşma içerisinde olmaya özen göstermiştir (Vatansever, 2010). Bunun somut örneklerinden biri 24 Nisan 2010 Nisan tarihinde yaşanmıştır. İstanbul’da Türkiye, Sırbistan ve Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı arasında Üçlü Balkan Zirvesi düzenlenmiştir. Üç ülkenin dışişleri bakanlarının da katıldığı zirvede kabul edilen İstanbul Deklarasyonu’nda, Balkanlarda kalıcı barış ve istikrarın sağlanması için çaba sarf edileceği, ayrıca Bosna-Hersek’in toprak bütünlüğüne saygı duyulacağı belirtildi (Türbedar, 2010: 1). Türk medyasında ise Üçlü Balkan Zirvesi “tarihi zirve” olarak adlandırılmıştır.

Balkanların yapısı, geçmişte edindiği tecrübeler, Avrupa’nın istikrarına etkisi, bölgesel ve küresel güçlerin bölge ile ilgili hesapları göz önünde bulundurulduğunda Türk STK’ların özellikle de düşünce kuruluşlarının bu bölgeye önem vermelerini gerektirmiştir. Ayrıca Türkiye’de bulunan STK’ların Balkanlara yönelik ilgisinin ana nedenlerinden birincisi din birliği diğeri ise millet birliğidir. 1990’lardan önce hem STK’ların zayıflığı ve dış politikaya etki etme konusunda ilgisizliği hem de devletin sivil toplumun dış politikaya etkide bulunması konusuna henüz hoş karşılamaması nedeniyle dış politika yalnızca devlet tarafından yönetilip planlanıyordu (Ekinci, 2013: 19). Ancak Soğuk Savaş sonrası özellikle de Bosna Savaşının ardından bu durum değişerek Türk STK’ların bu bölgeye ilgisi artmıştır. Balkanlarda gittikçe yayılan ve TİKA, YTB, YEE gibi kamu kurumları ile Türk hükümetinin desteklediği birçok STK eğitim alanında yoğun yardımlar gerçekleştirmiştir. Eğitime verilen destek sayesinde karşılıklı ilişkiler gelişerek ülkelerin sosyo-ekonomik olarak ilerlemesine de katkı sağlanmaktadır. Dolayısıyla STK’ların toplumlar arasında yeni iletişim kanalları açma yeteneğinden, beşeri değerlerin paylaşımına zemin olacak platformlar oluşturma kapasitesinden, ortak kültür değerleri etrafından bölge ile ilgili tarihi yüzyıllara dayanan dostluk bağlarının yeniden kurulmasına imkan verecek etki ve fonksiyonlarından yararlanmanın bu bölgeye yönelik politikaların geliştirilmesi için uygun bir yol olduğu açıktır (Cicioğlu, 2010: 82).

Türkiye'nin Balkanlarda etkili olması beklenen STK'ların başında göçmen dernekleri gelmektedir. Balkan Dernekleri ve Rumeli dernekleri bu oluşumlara örnektir. Balkan coğrafyası ile ilgili çalışan STK'lar sadece bu coğrafyadan göç ile Türkiye'ye gelip yerleşmiş olanların kurduğu kuruluşlardan ibaret değildir. Ancak özellikle Balkanlardan göç etmiş olanların kurduğu STK'lar; Türkiye'de ve dünyanın herhangi bir yerinde kurulmuş olan diğer STK'ları da Balkanlar'la ilgilenmeleri konusunda somut projeler sunarak etkilemekte ve herhangi bir nedenle Balkanlar için çalışmaya ikna etmektedir (Pehlivanoglu, 2009).

Ortadoğu, Kıbrıs ve AB'yi dış politikada birincil önemde gören Türkiye, Balkanlara yönelik politikalarında bu derneklerden beklediği diğer devletlerle aralarının bozulmaması için derneklerin Türkiye ile danışıklık içinde olmasıdır. Bu çerçevede derneklerin rolü bölgede yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların Türkiye ile kültürel bağlarını canlı tutmak, hak ve özgürlükleri konusunda bilinçlendirerek siyasal tecrübelerini arttırmaları için yardımcı olmak ve burada yaşayan Türk topluluklarını buldukları ülkeye adapte ederek göç etme geleneğinin kırılması sonucu barış köprüsüne dönüşmelerini sağlamaktır (Baklacioğlu, 2006: 87). Ancak dış politikada karar alma mekanizmasında sorunlar yaşayan dernekler siyasal süreçten çok iktisadi, sosyal ve kültürel alanda faaliyet göstermeye itilmiş durumdadırlar. Bunun nedeni ise 1989 öncesi var olan yönetimlerde demokrasi konusunda yaşanan eksiklikler devralınan yapılarda taban ile yönetim arasında iletişim kopukluğudur. Dolayısıyla derneklerin dış politika alanındaki yaklaşım ve beklentileri her zaman toplumsal talepleri ve sorunları ikna edici düzeyde yansıtamamaktadır.

Balkanlarla ilgili 1992'den bu yana çalışma yürüten bir diğer kuruluş ise İnsani Yardım Vakfı (İHH)dır. 1992 yılında Bosna'da patlak veren savaş sonrası kurulan İHH o günden bu yana Balkanlara insani yardımlarına devam etmektedir. İHH'nın birçok STK, meşihat ve siyasi kurumla da irtibatı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Makedonya'da Merhamet ve Ensar Dernekleri, Bosna Hersek'te İstanbul Eğitim ve Kültür Derneği ve Emmaus Derneği, Kosova'da İyilik Başağı Derneği'dir. Ayrıca TİKA Koordinatörlükleri ve Yunus Emre Kültür Merkezleri'yle de Balkanlardaki çalışmalarında temasa geçmektedir.

Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik dış politikasında düşünce kuruluşları da faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetlerden biri de Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)'nin öncülüğünde Tekirdağ Valiliği, Tekirdağ Belediyesi ve Namık Kemal Üniversitesi'nin işbirliği ile Uluslararası Balkan Kongresi'nin üçüncüsü, "Balkanlar'da Bölgesel İşbirliğinde STK ve Düşünce Kuruluşlarının Rolü" teması ile 28 Nisan-1 Mayıs 2010 tarihinde Tekirdağ'da gerçekleştirilmiştir. Üç gün süren kongreye Balkanlardan yetmişe yakın STK ve düşünce kuruluşu temsilcisi ile çok sayıda akademisyen, büyükelçi, araştırma ve gazeteci katılmıştır. TASAM Başkanı Süleyman Şensoy Balkan ülkelerinin kalkınmasında, demokratikleşmesinde ve barışın tesisinde oldukça önemli roller üstlenen düşünce kuruluşları ve STK'lar arasında bir platform oluşturarak bölgesel işbirliği sürecine önemli katkı sağlamayı amaçladıklarını belirtmiştir (<http://www.tasam.org/tr>, 17.12.2014). Bu organizasyon ile devletten devlete yürütülen diplomasinin yerini, toplumdan topluma yürütülen bir diplomasi halini alması ve toplumların birbirini daha yakından tanıyarak önyargıları ortadan kaldırmaları amaçlanmıştır.

2.3.4. Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yönelik STK'ların yaklaşımları bir sonraki bölümde seçilen örnek ülkeler çerçevesinde derinlemesine incelenecek olduğundan bu başlıkta daha genel bir şekilde bakılacaktır. Bu doğrultuda Türkiye'deki STK'ların Ortadoğu politikasına yönelik yaklaşımları, 1990'lı yıllardaki yaklaşımları ve 2000'li yıllarda gelişen yeni dış politika anlayışıyla birlikte Türkiye'deki karar vericiler üzerindeki etkileri incelenecektir.

Ortadoğu Bölgesini göz ardı eden, dış politikada öncelik verilmeyen ve pasiflik sergilenen yıllardan sonra Türkiye bugün bölgede aktif bir oyuncudur (Taşpınar, 2008: 1). Bu durumun değiştiği dönem Turgut Özal yönetimi altında başlamış, ancak özellikle 2002'de iktidara gelen Ak Parti döneminde Türkiye Ortadoğu'daki gelişmelere daha fazla dahil olmaya başlamıştır. Arap Baharı her ne kadar bu durumu sekteye uğratmış olsa da Türkiye, İsrail-Filistin çatışmasına çözüm arayarak, Lübnan'daki BM güçlerine katkı sağlayarak, bazı Arap Ligi konferanslarına katılarak, İran, Irak, Suriye ile yakın bağlar kurarak ve birçok Arap ve Müslüman devletlerle ekonomik, politik, diplomatik ilişkilerini geliştirerek Ortadoğu'da daha aktif yaklaşım sergilemiştir (Taşpınar, 2008: 2).

Türkiye bölgede yasal sistemini laikleştirmiş (İsrail haricinde) ve canlı bir sivil toplum ile demokrasiye sahip tek ülkedir (Toprak, 2001: 87). Dolayısıyla çeşitli Ak Parti politika girişimleri, Türkiye'nin bölgede başarılı demokratikleşmiş bir ülke olarak örnek olabileceği fikrini teşvik etmek istemiştir. Bu doğrultuda, Türkiye serbest vize aracılığı ile komşularıyla ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmiş, Ortadoğu'daki öğrencilerin Türkiye'de eğitim görmeleri için burs programları oluşturmuş, bölgedeki sivil toplum bağlantıları artmıştır (Aydın Düzgüt ve Keyman, 2014). Türk sivil toplum örgütlerinin ve işletmelerin gittikçe artan ulus ötesi faaliyetleri (hatta bölgede yaygın olarak izlenen Türk dizileri) bölgede Türkiye'nin yumuşak gücünün ve görünürlüğünün sağlanmasına katkıda bulunmuştur (Kirişçi, 2011: 41).

Uluslararası tanıtım faaliyetleri, bir ülkenin dünyadaki duruşu, saygınlığı, imajı ve dolayısıyla da hedeflenen dış politikanın etkinliği bakımından, önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple, Dışişleri Bakanlığı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı, tanıtım faaliyetleriyle ilgilenen tüm kurum ve kuruluşlar, STK'lar, özel sektör ve akademik çevreler, etkileşim halinde çalışmalar yapmaktadır. Türk kültürünün, dilinin sanatının tanıtılması ve aynı zamanda yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının yaşadıkları ülkeye adapte olmalarına katkıda bulunmak ve nihayetinde ikili ilişkilerde başarılı olmak amaçlarıyla, yurt dışında Türk kültür merkezleri kurulmuştur. Türk kültürünün, dilinin ve sanatının tanıtılmasının önemli bir yere sahip olduğu günümüz Türk dış politikasında, bu konuyla ilgili en fazla faaliyet gösteren kurumların TİKA ve Yunus Emre Enstitüsü olduğu söylenebilir (Çavuş, 2012: 30).

Türkiye'nin bölgede elde etmiş olduğu başarılar sadece devlet politikasının bir sonucu değildir. Aynı zamanda yeni dış politika vizyonu ile hareket eden sivil toplumun, iş örgütlerinin ve diğer çeşitli kuruluşların faaliyetleri de katkı sağlamıştır (Davutoğlu, 2008: 83). Türkiye'deki iş alanındaki STK'lar, MÜSİAD, DEİK, TİM, TOBB, TÜSİAD ve TUSKON gibi demokratikleşme örneklerinin dış politika ve siyaseti şekillendirmek için iş dünyasına nasıl fırsatlar sunduğunu oluşturan faaliyetlerde ve projelerde yer almaktadır. Örneğin, TOBB Barış için Sanayi Projesiyle ilgili İsraililer ve Filistinliler arasında hem barışı hem de işi geliştirmek için hükümet ile yakından çalışmıştır. 2010 yılında ise TOBB, DEİK ile birlikte, büyük ekonomik entegrasyonu teşvik etmek amacıyla Türkiye, Suriye, Lübnan, Ürdün temsilcilerinden oluşan "Levant İş Forumu"

oluşumu için girişime öncülük etmiştir (Kirişçi, 2011: 42). MÜSİAD ise global ekonomi ve finansta önde gelen oyuncularını bir araya getiren Körfez'deki iş etkinlikleri organizasyonunda yer almaktadır.

Hem Ortadoğu'da sivil toplumun oluşması için gerekli koşulların eksik oluşundan dolayı Türkiye'deki STK'lar bu bölgedeki kuruluşlarla işbirliği yapmakta zorluklar yaşamakta, hem de Türkiye'de STK'ların dış politika oluşumuna dahil edilmesi süreci yeni bir alan olduğu için bu konuda bir takım zorluklar yaşanmaktadır. Ancak Türkiye'de faaliyet göstermekte olan STK'lar bazı durumlarda Türkiye'nin bölgeyle ilgili politikalarına etkide bulunabilmektedirler. Bunun da Türkiye'de sivil toplumun gün geçtikçe artan önemine ve gücüne işaret etmekte olduğu söylenebilir.

BÖLÜM 3: TÜRKİYE’DEKİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASINA YAKLAŞIMI

Bu bölümde Türkiye’nin İran, Irak, İsrail-Filistin ve Suriye politikalarını etkilemek için STK’ların kullandıkları yöntemler ve gündeme getirdikleri konular 1990’lar ve 2000’ler üzerinden ele alınmıştır. STK’ların bu ülkelere yönelik izlemiş oldukları politikaları ve stratejilerini incelemeyen önce, Türkiye’nin 1990’larda ve 2000’lerde bölgeye yönelik dış politikası değerlendirilmiştir. Bu bölüm Türk dış politikasındaki dönüşün STK’lara yansımaları ve STK’ların bu konuda ne gibi çalışmalarda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

3.1. Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (1990’lar)

1990’larda Türkiye’nin bölgeye yönelik politikasının temelini PKK terörünü engellemek, su sorununa çözüm bulmak ve İsrail ile geliştirilen stratejik ilişkiler oluşturmaktadır (Duran, 2008: 393). Bir anlamda Türkiye için 1990’lardaki iç tehditlerin çoğu Ortadoğu menşeli olmuştur (Erkmen, 2011: 88). 1990’lı yıllar Türkiye’nin başta Suriye ve İran olmak üzere bölgedeki İslam ülkelerinden uzaklaşmasına ve İsrail ile yakınlaşmasına tanıklık etmiştir (Balcı, 2013: 246). 1990’larda Türkiye’de devlet-toplum ilişkisine, güçlü devlet geleneği ile kimlik-farklılık siyasetinin Türkiye’nin geleceğini belirleme mücadelesinde Kürt Sorunu etrafında birbirlerini tahrip etmek için göstermiş oldukları karşılıklı çaba damgasını vurmuştur (Keyman, 2006: 29). Bu sebeple, kimlik sorunu, sivil toplumun genişletilmesinin yerini almıştır. Bu dönemde ordu başta olmak üzere kurumsal yapıların sınırlandırıcı etkisini dış politika yapım sürecinde baskın olarak görebiliriz.

3.1.1. Türkiye’nin İran Politikası ve STK’lar

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan beri en büyük komşusu İran’a yönelik politikası genel olarak “çatışmaya dönüşmeyen bir gerginlik” içerisinde oluşmuştur (Aljazeera, 2014; 6 Ocak). Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin son döneme kadar güven ve işbirliğinden çok rekabet ve güç mücadelesi ortamında ve ideolojik farklılıklar etrafında şekillendiği söylenebilir. 1979 İran İslam Devrimi sonrası İslam’ın radikal-seküler ya da radikal-ılımlı olarak farklı şekillerde yorumlanması iki ülke arasındaki ilişkileri

etkilemiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda yoğun bir şekilde yaşanan ideolojik kavga farklı rejimler arasında yaşanan rekabet iki ülke arasında büyük gerginliklere sebep olmuştur.

1990'lı yıllar, özellikle zamanın Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümünün ardından, Türk-İran ilişkilerinde en sorunlu dönem olmuştur. İlişkilerin kötüleşmesine yol açan nedenlerin başında Türk iç politikasında yaşanan laik-İslamcı çatışmasına İran ile ilişkilerin de dahil edilmesi, ABD'nin İran'a karşı izlediği yalnızlaştırma politikaları ve yaptırım kararı sonrası Türkiye'ye yönelik baskıların artması gelmektedir.

Son olarak Türkiye İran'ı PKK'yı desteklemekle suçlarken, Tahran'da Ankara'yı ülkesinin güvenliğini tehdit eden Halkın Mücahitleri Örgütü gibi gruplara destek vermekle suçlaması olduğu söylenebilir. Özellikle 1996'da başbakan olan Necmettin Erbakan döneminde İran ile ilişkilerin iç siyasete alet edilmesi iki ülke arasında gerginliklere sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de işlediği cinayetlerle gündeme oturan Hizbullah örgütüne İran'ın destek sağladığı senaryoları bir başka güvensizlik konusu olmuştur (<http://www.aljazeera.com.tr>, 17.12.2014). İki ülke yönetiminin bu durumu yalanlaması ise gergin ortamı yumuşatmış ve ilişkiler inişli çıkışlı bir şekilde devam etmiştir.

1990'lı yıllar itibariyle büyük bir popülerlik kazanan sivil toplum tüm dünyada demokrasinin en önemli ayaklarından kabul edilmeye başlamıştır. Bu yıllarda İran ile sorunlu olan devlet ilişkileri sivil toplum alanına da yansımış, devlet makamları tarafından birbirlerine karşı yapılan suçlamalara sivil toplum da katılmıştır. Özellikle 24 Aralık 1995 seçimlerinde iktidar gelen Necmettin Erbakan'ın uygulamaları Batı dünyası ve büyük sermayeleri rahatsız etmiştir. Erbakan'ın en belirgin özelliğinin sadece Siyonizm'e, oradan hareketle İsrail'e değil, başta ABD ve AB olmak üzere Batı olarak tanımlanan dünyaya ya da Batı ekseninde oluşmuş olan dünya sistemine karşı olmasıdır (Çakır, 2012). Erbakan ticareti geliştirmek maksadıyla İran, Pakistan, Malezya, Singapur ve Endonezya'yı kapsayan ziyaretler yapmıştır. Ayrıca İran ile doğalgaz ithalatını öngören bir anlaşma imzalamış ve dünya İslam birliğinin bir tür başlangıcı olarak D-8'in kurulmasına öncülük etmiştir. Bu dönemde bu tür uygulamalardan rahatsızlık duyan STK'ların başında TÜSİAD gelmektedir. 1980'li yıllarla Türk ekonomisinin dış pazarlara, özellikle de AB pazarına açılmasıyla iş insanlarının bu pazarların gerekliliklerine olan hassasiyetlerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır (Bayraktar, 2005:

17). Bu pazarları kaybetmemek ve ülkenin buralardaki imajını düzeltmek büyük Türk şirketleri açısından büyük önem taşıyordu. Dolayısıyla, TÜSİAD demokratikleşmeye özel bir vurgu yapmaya başlamış ve demokratikleşme dernek üyelerinin ticari faaliyetleri üzerinde etkili bir faktöre dönüşmüştür (Bayraktar, 2005: 17). Nitekim dernek, ordu tarafından Refahiyol hükümetine karşı başlatılan kampanyada yer almış ve İslamcı iktidarın cumhuriyeti tehdit ettiğini belirtmiştir. Böylece TÜSİAD yanında DİSK, Türk-İş, TOBB, TESK ve TİSK ile tarihe post-modern darbe olarak geçen 28 Şubat süreciyle birlikte Refahiyol hükümetinin devrilmesinde rol oynamıştır. TÜSİAD'ın bu girişimlerini sadece İran'a karşı yürütülen politikalara bağlamak doğru olmayacaktır. Ancak TÜSİAD'ın dış politika alanında Türkiye'nin İran ile ilişkilerinde irtica söylemini araç olarak kullanması ve demokratikleşme adına vurgu yapmasına İran'ı alet etmesi TÜSİAD örneğinin İran başlığı altında yer verilmesine sebep olmuştur.

Bu dönemde İran ile ilişkilerin seyrinden rahatsızlık duyan STK'lar Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Dernekleri'dir. Bu dernekler 1990'lı yıllarda gazeteci ve aydınlara yönelik düzenlenen bazı suikastlarda İran'ın parmağı olduğunu öne sürmüşlerdir. Öncülüğünü Atatürkçü Düşünce Derneği ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin yaptığı çok sayıda Kemalist STK milliyetçilik, laiklik ve çağdaşlık ekseninde "Türkiye, İran olmayacak" şeklindeki söylemlerle toplumu mobilize etme çalışmalarının örgütleyicisi konumunda olmuşlardır (Erdoğan Tosun, 2002: 235-236). Böylece STK'ların İran ile ilişkilerin bozulmasında çok etkin oldukları tespitini yapmak mümkündür. Görüldüğü gibi sivil toplumun iktidar ya da devlet ideolojisiyle bir mücadele ya da bağımlılık ilişkisine girmesi demokratikleşme sürecine çok katkı sağlamamaktadır (Bayraktar, 2005: 22). Ancak 2000'li yıllar itibariyle dış politika alanında geliştirilen yeni politikaların ilişkileri düzeltmesiyle sadece siyasi, ekonomik ve kültürel alana değil sivil toplum alanına da nasıl katkı sağladığı görülecektir.

3.1.2. Türkiye'nin Irak Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları

Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinin şekillenmesinde bölge dışı aktörler önemli bir role sahip olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası Irak'ı vesayet yönetimi altında tutan İngiltere'nin etkisinin ardından, Saddam Hüseyin döneminde Irak'ın girdiği savaşlar ülkeyi dış müdahalelere açık hale getirmiş ve Türkiye'nin Irak politikasının belirlenmesinde bölge dışı aktörlerin müdahalesi büyük olmuştur. Türkiye'nin Irak konusundaki

hassasiyetlerinin ise PKK Sorunu açısından Kuzey Irak'taki gelişmeler, Türkiye'nin ihtiyacı olan petrol ve Irak Türkmenlerinin durumundan kaynaklandığı söylenebilir. 1990-1991 Körfez Krizi patlak verdiğinde Türkiye'nin hem uluslararası harekâta hem de BM tarafından uygulanan ambargoya destek vermesi 80'li yıllarda gelişen Türkiye-İrak ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olmuştur (Svistinova, 2010: 88).

Bu dönemde Türkiye'nin Irak ile ilgili değinilmesi gereken STK'lar arasında Türkmen Dernekleri yer almaktadır. Bu dernekler 1990 sonrasında Türkiye'ye yönelik göçlerin etkisiyle düzenleyici kurumlara dönüşmüşlerdir. Bunlardan biri de Türkmen göçmenlerin en önemli örgütü olan 1959 yılında kurulmuş Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği (ITKYD)'dir. Kendisi de 1991'deki büyük göçle Türkiye'ye gelen ITKYD Başkanı Kemal Bayatlı'nın belirttiği gibi derneğin amaçları arasında Irak, Türkiye ve Avrupa'daki Türkmenler arasında köprü kurmak kadar, Türkmenlerin kendi kültürlerini korumalarını sağlamak da yer almaktadır. Bu maksatla Türkmen toplumunun sorunlarını tartışmak ve bu sorunlara çözüm üretmek amacıyla uzun zamandan beri konuşulmakta olan Türkmen Kurultayı, 5 Temmuz 1997'de Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından İstanbul'da tertip edilmiştir (<http://www.iraqiturkman.org.tr/>, 18.01.2015). Oluşturulan hazırlık Komitesi Kurultayın 4 Ekim'de Erbil'de toplanmasına karar vermiştir. Irak'taki Türkmenlerin maruz kaldığı haksızlık ve baskıları kamuoyuna duyurmayı ön plana alan diğer derneklere kıyasla, ITKYD göçmenlere yönelik kültürel ve sosyal faaliyetlere ağırlık vermesiyle dikkat çekmektedir (Danış ve Pala, 2009: 148). Bu faaliyetler konferanslar, film gösterimleri, Irak Türklerinin tarihiyle ilgili anma toplantıları ve gençler için buluşma-tanışma olarak düzenlenen piknikler ve kermesler şeklindedir.

ITKYD dışında diğer önemli dernekler ise Türkmeneli İnsan Hakları Derneği, Kerkük Vakfı, Irak Türkmenleri Kardeşlik ve Kültür Derneği'dir. Bu dernekler kendi aralarında ihtisas alanı belirleyerek herkesin aynı amaca hizmet ettiğini ve bu şekilde görev dağılımı yaptıklarını belirtmişlerdir. Türkiye'deki göçmenlerin günlük sıkıntılarından ziyade "Irak'taki Türkmenlerin davasını Türk ve dünya kamuoyuna anlatmak" amacını ön plana çıkaran bu dernekler arasında, özellikle 1998 yılında kurulan Kerkük Vakfı "milli davanın" savunucusu için "milli bilinci ve duyarlılığı yükseltmeye yönelik" yayınlarıyla dikkat çekmektedir (Danış ve Pala, 2009: 147).

Bu alanda faaliyet gösteren bir diğer STK ise 1996 yılında Ankara’da kurulan Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfıdır. Vakfın Erbil ve Kerkük’te iki bürosu bulunmaktadır. Vakıf kurulduğundan beri Türkmen kuruluşları arasında en aktif olanıdır. Irak’taki Türkmen bölgelerine yapmış olduğu yardımlarla dikkat çekmektedir. 1996 yılından 2006 yılına kadar Irak’ın muhtelif köy ve ilçelerinde toplam 16 adet kuyu projesi, Musul, Kerkük ve Telafer başta olmak üzere Irak’ın çeşitli yerlerinde 14 okul ve sağlık ocağının onarımı, 400 adet konut ve Kerkük’te Şifa Dispanseri’nin yapımı, Almanya’da faaliyet yürüten “MALTASER GERMANY” ve “ACTION METEOR”, “ADRA HUMANITARIAN AID” gibi uluslararası yardım kuruluşlarının yanında, Türkiye Diyanet Vakfı, İHH, Bilkent Üniversitesi gibi kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği neticesinde Irak’ta yaşayan yardıma muhtaç Türkmenlere gıda, giyim, sağlık malzemesi, battaniye ve ders malzemeleri yardımı yapılmıştır (ORSAM, 2010: 23).

3.1.3. Türkiye’nin İsrail-Filistin Politikası ve STK’lar

Türkiye-İsrail ilişkileri ve bu bağlamda Türkiye’nin Filistin Sorununa yaklaşımı büyük ölçüde ABD etkisi altında şekillenmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinde süregelen bütün iniş çıkışlara rağmen 1990’lı yılların başında Madrid ve Oslo’da yapılan görüşmeler sonucu İsrail ile Filistin arasında barışın sağlanması konusunda önemli adımlar atılmasıyla ilişkiler hızla gelişmiştir. Bu dönemde üst düzey siyasi ziyaretlerle pekiştirilen ilişkiler, 1996 yılında imzalanan “Askeri İşbirliği Çerçeve Antlaşması” ile stratejik ittifak boyutuna taşınmıştır. Ancak 1990’larda Türkiye-İsrail ilişkilerini önemli bir konuma taşıyan en önemli nedenlerin başında özelde asker ve bürokrasinin genelde laik Kemalist sınıfın Türk dış politikasının ve dolayısıyla da Türkiye’nin İslamlaştığı düşüncesinden hareketle bu süreci tersine çevirme çabası gelmektedir (Balci, 2011: 120).

İsrail-Filistin sorununa yönelik çalışan STK’ları genelde yardım kuruluşları oluşturmaktadır. Bu STK’ların başında ise 1992 yılında Bosna Savaşına kayıtsız kalamayan gönüllülerin oluşturduğu İHH gelmektedir. İHH kurulduğu günden bu yana Filistin meselesini yakından takip etmekte ve çözüm için destek olmakta ve işgal altındaki Filistinlilere insani yardım götürürken insan hakları alanında da Filistinlilerin haklarını savunmak için gayret sarf etmektedir (<http://www.ihh.org.tr/tr>, 12.01.2015). Ayrıca vakıf, Suriye, Lübnan, Ürdün’deki Filistinli mültecilere ve diasporadaki muhacirlere de destek vermeye çalışmaktadır. Bu amaçla İHH 1997 yılında Lübnan’ın güneyindeki

kurban kesebilecek varlığa sahip olmayan Burguliye, Liba, Mecariye, Kuveyşra gibi Filistin mülteci köylerine yardım götürmüş ve Filistinli Müslüman halka Kurban Bayramını yaşatmıştır.

Filistin sorununa yönelik yardım ve çalışmalarda bulunan bir diğer STK ise 28 Ocak 1991 yılında insan hak ve özgürlüklerinin gelişmesi ve insan hakları ihlallerinin ortadan kaldırılması için çaba gösteren İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (MAZLUM-DER)'dir (<http://www.mazlumder.org>, 12.01.2015). Mazlum-Der pek çok platformda İsrail tarafından Filistin halkına yönelik gerçekleşen saldırıya yönelik çözüm taleplerini dile getirmiştir.

Filistin konusunda faaliyetlerde bulunan ve İslami kimlikleriyle ön plana çıkan bu kuruluşlar özellikle 2007 sonrası İsrail tarafından Gazze'de uygulanan ve insan hayatını birinci dereceden tehdit eden ambargoyu delmek amacıyla yapmış olduğu faaliyetlerle dikkatleri üzerine çekmiştir. Daha öncede değinildiği gibi sivil toplumun Türkiye'de popülerliğinin artması ve yaygınlaşmaya başlamasının 1990'lı yıllarda olması nedeniyle sivil toplum kuruluşlarının çeşitliliğinden, faaliyetlerinin yoğunluğundan ve hükümetin dış politikasına herhangi bir etkisinden bu dönemde çok fazla söz edememekteyiz.

3.1.4. Türkiye'nin Suriye Politikası ve STK'lar

1990'lı yılların sonuna kadar, Suriye'ye yönelik resmi Türk politikası, bilinçli bir yabancılaşma ve kontrollü bir gerilim olarak tanımlanabilir (Aras ve Karakaya Polat, 2008: 509). Soğuk savaşın sona ermesinin sunduğu fırsatlar değerlendirilememiş, farklı bloklarda yer almaktan kaynaklanan çatışmacı politikalar devam ettirilerek 1990'lı yıllarda 1980'lerde olduğu gibi su sorunu ve Suriye'nin PKK'ya destek verdiği çerçevesinde gerginlikler yaşanmıştır. Özellikle 1998 Ekim ayında savaşın eşğine gelmelerinin ardından, İran ve Mısır'ın arabuluculuğu sonrası Suriye geri adım atarak iki ülke arasında Adana Mutabakatı imzalanmıştır. Suriye'nin, Türkiye'nin PKK'ya desteğini kesmesi yönündeki taleplerini yerine getirmesinin ardından ise Türkiye-Suriye arasındaki ilişkiler daha sağlıklı bir şekilde oluşmaya başlamıştır.

1990'lardan itibaren Kürt meselesi ile iç içe geçmiş olan PKK sorunu, paradoksal bir biçimde sivil siyaset üzerinde doğrudan sonuçları olan ve zaman zaman siyaset ve yönetim krizlerine yol açan bir sorun alanına dönüşmüştür (Yayman, 2011: 29). Fırat

Nehri üzerinde yer alan Keban Barajı ile birlikte, Karakaya (1987) ve Atatürk (1992) barajlarının inşa sürecinde Suriye ve Türkiye arasındaki ilişkiler, Suriye'nin Türkiye'ye karşı terör kozunu kullanarak, PKK, Asala ve Dev-Sol gibi örgütlere destek vermesi sonucu en gergin dönemini yaşamıştır (Maden, 2012: 90). Böyle bir ortamda Mazlum-der, Kürt meselesine ilişkin, sorunun barışçıl ve adil bir biçimde çözülebilmesine katkıda bulunabilmek adına 1992 yılında o zaman için tehlikeli olarak yorumlanabilecek Kürt Konferansı düzenlemiştir. Ankara'da yapılan 1. Kürt Forumu ile Mazlum-der Kürt sorununun tartışılmasına öncü olmuş ve bu vesile ile İslami kesimin aydınları ve kanaat önderlerinin görüş ve önerileri paylaşılmıştır.

STK'ların Kürt Sorunuyla ilgili çalışmalarının tamamını 1990'lı yıllarda yaptığı söylenebilir. STK'ların konuyla ilgili çalışmalarının üç ana döneme yoğunlaştığı görülmektedir. İlk dönem çalışmaları, 1990'ların ilk yarısında, I. Körfez Savaşı sonrasında “düşük yoğunluklu savaş manzaraları” ve yükselen şiddete cevap olarak, ağırlıklı bir biçimde “sorun sadece güvenlik tedbirleriyle çözülemez” vurgusunu dile getiren raporlardır (Yayman, 2011: 19). İkinci dönem STK raporları Abdullah Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi sonrası hazırlanan çalışmalardır. Bu dönemde yapılan çalışmalarda “çözüm ve demokrasi” vurgusu ön plandadır. Üçüncü dönem ise 2007 sonrası başlayarak “Demokratik Açılım” sürecine kadar devam etmiştir. Bu dönemde hazırlanan STK raporlarında, Sol-liberal ve İslami kuruluşlar sorunu demokrasi, insan hakları, çoğulculuk gibi kavramlar ile ele almış; milliyetçi çizgiye sahip olanlar PKK ve asayişin sağlanması talebinde düşüncelerini dile getirmiş; TÜGİK, MÜSİAD gibi sermaye kuruluşları ise sorunu ekonomik perspektiften ele alarak meselenin ekonomik geri kalmışlık boyutuna dikkat çekmişlerdir (Yayman, 2011: 19-20).

3.2. Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (2000'ler)

2000'li yıllarda “komşularla sıfır sorun”, “ekonomik işbirliği yoluyla karşılıklı bağımlılığın artırılması”, “çok boyutlu dış politika” ve “düzen kurucu aktör” gibi ilkelere dayalı Türkiye'nin yeni dış politika anlayışı Ortadoğu bölgesiyle ilişkilerinin hızla gelişmesini sağlamıştır. AK Parti döneminde geliştirilen komşularla ve diğer ülkelerle ilişkilerde işbirliğini önceleyen yeni dış politika anlayışı çerçevesinde, Türkiye hızlı bir şekilde İran ve Suriye gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır (İnat, 2013: 191).

Türk dış politikası pratiğinde diğer önemli bir husus ise Türkiye'nin bölgesel sorunlarda ve krizlerde artan bir şekilde oynamakta olduğu arabuluculuk, kolaylaştırıcılık, kriz yönetimi ve mekik diplomasisi ile ortaya çıkan üçüncü taraf rolleridir (Köse, 2010: 637-638). Türkiye'nin değer odaklı yaklaşımı ve demokrasi ve genel meşruiyete olan vurgusu Ortadoğu'daki ayaklanmalara ilişkin politikasına da dayanak oluşturmaktadır (Davutoğlu, 2012: 7). Arap Devrimlerinin bölgede neden olduğu istikrarsızlığın da etkisiyle, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında işbirliğini öne çıkaran yaklaşımının devam etmesine rağmen, son dönemde komşu Ortadoğu ülkeleriyle bir takım sorunlar yaşanmaktadır (İnat, 2013: 192).

1990'lardan farklı olarak 2000'li yıllar itibariyle STK'ların dış politikayı etkilemesi söz konusu olmuştur. AK Parti'nin siyasal gücü ile paralel şekilde dış politika alanında muhafazakar hegomomik atmosfer ortaya çıkmıştır. Bu muhafazakar hegomomik atmosfer dış politika bağlamında geleneksel olarak o güne kadar öne çıkmamış İHH, Kimse Yok Mu Derneği ve Mazlumder gibi muhafazakar sivil toplum kuruluşlarını dış politik sürecin içine dahil etmiştir (Balcı, 2013: 289). Bu dönemde SETA, ORSAM ve Dışişleri Bakanlığına bağlı Stratejik Araştırmalar Vakfı (SAM) gibi birçok düşünce kuruluşu da hükümetin dış politikasına katkıda bulunma ve dış politikayı şekillendirme girişimleri noktasında önemli aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.1. Türkiye'nin İran Politikası ve STK'lar

1990'lı yıllardan farklı olarak, 2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinin siyasi düzlemde artan diyalog ve geliştirilen işbirliği ile olumlu bir seyir izlediği söylenebilir. 2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinde temel belirleyiciler, bu dönemin önemli bir bölümünde iktidar olan AK Parti'nin kısmen Özal'ın dış politika yaklaşımına benzeyen yeni dış politika anlayışı, bu anlayış çerçevesinde gelişen ekonomik ilişkiler, İran'ın nükleer çalışmaları çerçevesinde ABD ve diğer Batılı ülkelere gelen baskılar ve PKK konusunda çatışmadan işbirliğine dönüşen yaklaşımlar olmuştur (İnat, 2013: 196). Son on yılda, Türk dış politikasının artan bu etkinliğinin uluslararası bir ilgi çektiği görülmektedir (Kutlay, 2011: 67). NATO bünyesinde geliştirilen Füze Savunma Sistemi kapsamında Türkiye'ye erken uyarı radar sisteminin yerleştirilecek olması ve Arap Baharı çerçevesinde Suriye'de yaşanan halk hareketleri konusunda Türkiye-İran arasında sorunlar yaşansa da 2000'li yıllarda ilişkiler hızlı bir gelişme göstermiştir.

2000'li yıllarda Türkiye ile İran arasında geliştirilen işbirliği ve diyalogun sonuçları özellikle ekonomi alanına yansımıştır. AK Parti, makro-ekonomik istikrarı, ekonomik büyümeyi ve özel yatırımı teşvik eden iş dünyasının partisi olarak ön plana çıkmıştır (Gümüşçü ve Sert, 2009: 965). 1990'lı yıllardaki güvenlik odaklı dış politikanın aksine, ekonomi odaklı dış politikanın yükselişe geçmesiyle iki ülke arasındaki ticareti arttırmak için iş adamları dernekleri de faaliyete geçmiştir. Özellikle Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) İran ile ilişkilere önem vererek karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş ve İranlı işadamlarıyla kendi bünyesindeki işadamlarını bir araya getirerek iş fırsatlarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Nisan 2003 tarihinde İran ticaret heyetinin MÜSİAD Genel Merkezi'ne gerçekleştirdiği ziyaret sırasında konuşan dönemin MÜSİAD Genel Başkan Yardımcısı Dr. Ömer Bolat'ın barışın teminatı olarak ticaretin mutlaka artırılması gerektiğini vurgulayan ifadelerinden İran ile ilişkilerin canlandırılmasına ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır.

Bu alanda yapmış olduğu girişimlerden biri de 2003 yılında komşu ülkelerin iş insanları arasındaki ticari ilişkileri arttırmayı, küresel bir işadamları ağı kurmayı ve ortak projeler gerçekleştirmeyi hedefleyen (Zaman, 2003: 17 Ekim). 7. Uluslararası İş Forumu (IBF) kongresi dolayısıyla İran'ın başkenti Tahran'a düzenlenen iş gezisidir. 18-20 Ekim tarihlerinde gerçekleşmiş olan geziye dönemin Sanayi Bakanı Ali Coşkun, dönemin Ak Parti milletvekilleri Özkan Öztürk, Mustafa Demir, IBF Başkanı işadamı Erol Yarar ve MÜSİAD Başkanı Ali Bayramoğlu yanısıra 60 kadar sanayici ve işadamı katılmıştır. MÜSİAD'ın İran iş gezisi, yurt içinden olduğu kadar yurt dışından da büyük ilgi görmüştür. İslam dünyasından 2 bin kadar iş insanının katıldığı 7. IBF Kongresi vesilesiyle düzenlenen iş gezisinde MÜSİAD üyeleri İranlı iş insanları ile karşılıklı ticaret imkanlarını ve iş fırsatlarını değerlendirerek anlaşmalar yapmış, iki ülke arasında ekonominin canlanmasına katkıda bulunmuşlardır (Yeni Şafak, 2003: 19 Ekim). Dönemin Sanayi Bakanının MÜSİAD ile bu geziye katılması siyasal iktidar tarafından dış politika alanında sivil toplumunda birer aktör konumunda olduğunu ve sivil topluma vermiş oldukları önemi göstermektedir.

Bu yıllarda İranlı iş insanlarının MÜSİAD'a yapmış oldukları ziyaretler göze çarpmaktadır. Bu ziyaretlerden biri 2007 yılının Şubat ayında Türk-İran İş Konseyi Eşbaşkanı Dr. Feridun Entazari'nin de aralarında bulunduğu İran Ticaret Sanayi ve

Madenler Odası'na bağlı bir heyet tarafından gerçekleştirilmiştir. Dönemin MÜSİAD Başkanı ömer Bolat, ziyaretin çok yararlı olacağını ikili görüşmeler sonrası iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gelişeceğini belirterek 2006 yılında 6 milyar dolar olan ticaret hacminin, ileriki yıllarda 10 milyar doları aşabileceğini tahmin ettiklerini belirtmiştir (Yeniasya, 2007: 8 şubat). 2009 yılının Ekim ayında da MÜSİAD, 11 milletvekili, 50'nin üzerinde bürokrat ve çeşitli sektörlerden 100 iş insanının yer aldığı İnan heyetini ağırlamıştır. Dönemin MÜSİAD Başkanı ömer Cihad Vardan yaptıkları görüşmelerin her iki ülke iş insanları için oldukça yapıcı sonuçlar doğurduğunu ifade etmiş ve amaçlarının yalnızca iyi niyet temasları gerçekleştirmek olmadığını, ikili görüşmeler vasıtasıyla kalıcı ve daha geniş çaplı yatırımları da içeren iş bağlantıları olduğunu dile getirmiştir (<http://www.timeturk.com/tr/>, 20.01.2015).

İnan ile ilişkilerine oldukça önem verdiğini her zaman dile getiren MÜSİAD Yönetim Kurulu, 2010 yılının Haziran ayında BM Güvenlik Konseyinde Nükleer Program nedeniyle İnan'a yatırımların arttırılması hususunu eleştirerek, bu durumun öncelikle Türkiye'yi ve Türkiye'nin bölge barışı için yaptığı çalışmaları olumsuz yönde etkileyeceğini bildirmiştir (Milliyet, 2010: 10 Haziran). Ayrıca MÜSİAD, bu kararın bölgesel ve uluslararası barış ve güvenlik açısından isabetsiz bulmuş, dünya ülkelerini bu konuda daha barışçı ozumler üretmesi gerektiğini belirtmiştir. İnan'ı önemli bir Pazar ve tedarikçi olarak gören MÜSİAD'ın bu konuda göstermiş olduğu tutumun, Türkiye'nin bölgenin bir barış havzasına dönüşmesi amacıyla geliştirdiği politikasıyla uyum içinde gorunmektedir.

2010 yılı sonrasında da MÜSİAD ile İnan arasındaki karşılıklı iş gezileri devam etmiştir. 2014 Haziran ayında Tebriz Valisi Dr. Ahmad Alireza Beigi'nin daveti üzerine MÜSİAD Genel Başkanı ömer Cihad Vardan ve farklı sektörlerdeki 60 MÜSİAD üyesi işadamı İnan'ı ziyaret etmiştir. MÜSİAD heyeti buradaki yatırım fırsatlarını değerlendirerek inşaat, turizm, makine ve gıda sektörlerinde önemli iş bağlantıları yapıp, çeşitli protokoller imzalamıştır (<http://www.haberler.com>, 20.01.2015). 3. Doğu Azerbaycan Uluslararası Yatırım İmkanları Forumunda konuşan Vardan İnan ile Türkiye arasındaki yüksek vergiye dikkat çekerek ticarete yaşanan sorunların ozulmesi halinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin üç katına çıkabileceğini ifade etmiştir (Yeni şafak, 2011: 27 Haziran). Ayrıca Afro-Avrasya bölgesine sayısız iş gezisi düzenleyerek binlerce

işadammının bölgeye açılmasına yardımcı olan MÜSİAD, Tebriz Ticaret, Sanayi ve Maden Odası ile imzalanan işbirliği anlaşması ile yurtdışı irtibat halkalarına bir yenisini daha eklemiştir.

MÜSİAD şubeleri de İran'a ziyaretlerde bulunmaktadır. 2012 Aralık ayında MÜSİAD'ın Erzurum şubesi tarafından İran'a düzenlenen iş gezisinde Türkiye ile İran arasında yaşanan ticari sorunlar tartışılmıştır. Görüşmeye iş insanlarının yanı sıra Atatürk Üniversitesi dönemin Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Fahrettin Korkmaz ile Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Biber'de katılarak iki ülke arasındaki ticari problemler ile gümrük sorunlarının bilimsel araştırmalarla incelenmesi kararı alınmıştır. MÜSİAD'ın Elazığ şubesi de 2014 Haziran ayında İran'a iş gezisi düzenlemiştir. Bu görüşmeler sırasında MÜSİAD İran Temsilcilik Başkanı Jamal Seyedrasuli ile MÜSİAD Elazığ Şube Başkanı Av. İbrahim Gök arasında çeşitli sanayi dallarında işbirliğini geliştirmeye yönelik bir protokol imzalamışlardır (<http://www.musiad.org.tr/tr>, 10.01.2015).

Görüldüğü gibi Kemal Kirişçi'nin deyimiyle Türkiye'nin "ticaret devleti"ne dönüşmesi, iş çevrelerinin dış politikadaki etkinliğinin artmasına neden olmuştur (Uzun, 2014: 110). 2000'li yıllarda İran'a yapılan resmi ziyaretlere iş insanları derneklerinin büyük çoğunluğu katılarak İran dahil komşu ülkelerle hem Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamışlar hem de "TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği), TUSKON (Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu) ve ASKON (Anadolu Aslanları İşadamları Derneği) gibi özel sektörü temsil eden kuruluşlar Türk dış politikasının belirlenmesinde önemli bir aktör olarak ortaya çıkmışlardır" (Kutlay, 2011).

MÜSİAD'ın İran ile işbirliğine bu kadar önem vermesine karşılık Türkiye'nin diğer önemli işadamları derneği olan TÜSİAD İran'ı Türk-Amerikan ilişkilerine zarar verebilecek bir aktör olarak gördüğünden bu konuda hükümet yetkililerini uyarmakta ve İran ile diyaloga geçmeyi pek tercih etmemektedir. 2010 Haziran ayında BM Güvenlik Konseyinin İran'a yönelik yeni yaptırımlarına Türkiye'nin hayır oyu kullanmasının ardından TÜSİAD heyeti ABD'ye giderek burada dönemin Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile görüşmüştür. Görüşmede ağırlıklı olarak Mavi Marmara Krizi ve İran

oylaması ele alınmıştır (Hürriyet, 2010: 19 Haziran). Dönemin TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner, Gazze ile İran konularının iç içe olduğunu belirterek İran'a yönelik yaptırımlara Türkiye'nin hayır oyu vermesinin Türkiye'nin dezavantajına olacağı yorumunu yapmıştır (Milliyet, 2010: 19 Haziran). 2012 yılında Dünya Bankası'nın yeni bir programının davetlisi olarak Washington'a giden Ümit Boyner gerçekleştirdiği temaslarda İran'ın Türkiye için öneminin altını çizdiklerini açıklamış ve enerji konusunda tek bir ülkeye bağımlı olunamayacağına Türkiye açısından hassasiyetini belirttiklerini açıklamıştır (<http://www.iha.com.tr>, 22.01.2015). 1990'lı yıllarda olduğu gibi 2000'li yıllarda da Türkiye-İran ilişkilerine olumlu yaklaşmayan TÜSİAD, Türkiye'nin İran ile yapmış olduğu ticari ilişkilerin önceki on yıl ile kıyaslanamayacak kadar artmasından çok son on yılda Türkiye-ABD ekonomik ilişkilerinin gerilediğine dikkat çekmiştir. Hâlbuki TÜSİAD gibi Türkiye'nin başlıca endüstri ve meslek kuruluşlarını temsil eden bir kuruluştan İran gibi önemli bir pazarı hem kendi çıkarları hem de Türkiye'nin bölgede ve iç ortamda sağlamaya çalıştığı barı ve huzur ortamı açısından gözardı etmemesi beklenmektedir.

Türk-İran ilişkileri üzerine en fazla faaliyetlerde bulunan kuruluşlar düşünce kuruluşlarıdır. Türkiye'nin edindiği yeni dış politika anlayışı çerçevesinde İran'a yönelik politikasını değiştirerek aktifleştirmesiyle düşünce kuruluşları da bölgeye yönelik ilgilerini arttırmışlardır. Bu konuda en fazla faaliyetlerde bulunan düşünce kuruluşlarından biri de ulusal, bölgesel ve uluslararası sorunlara yönelik çalışmalar yapmayı ve bunları kamuoyuna sunmayı amaçlayan Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)'dır. İran'ın nükleer programına karşı gösterilen tepkilerden dolayı ve özellikle ABD ile bu konuda yaşadığı krizin tırmanması sonucu SETA ağırlıklı olarak çizgisini bu konu üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda Vakıf 2010 yılı Mart ayında "Iran's Nuclear Program: Contending Perspectives" adlı bir panel düzenlemiştir. Panele dönemin SETA Koordinatörü Taha Özhan oturum başkanlığı yapmış, Prof. Mahmood Monshipouri (Uluslararası İlişkiler Bölümü, San Francisco State University) ve Prof. Bülent Aras (SETA-İTÜ) konuşmacı olarak katılmışlardır. Panelde Türkiye'nin İran ile Batı arasında önemli bir köprü vazifesi gördüğü belirtilmiş ve Batı'yı da İran'a yönelik daha fazla diplomasi için teşvik ettiği çabalarına vurgu yapılmıştır (<http://arsiv.setav.org>, 25.01.2015). Ayrıca SETA'nın Washington DC'de faaliyet gösteren kolu da bu konuda bir panel düzenlemiştir. Türkiye, Brezilya ve İran arasında

17 Mayıs 2011’de imzalanan Tahran Deklarasyonu’ndan bir yıl sonra, “İran Nükleer Çıkmazından Kurtuluş: Tahran Deklarasyonu’nun 1. Yılı” adlı bir panel düzenlenmiştir (TurkishNY, 20.01.2015).

Arap Baharı sonrası ise 2012 Kasım ayında SETA Vakfı tarafından “İran ve Arap Baharı” başlıklı özel bir panel düzenlenmiştir. Panelde İran’ın Arap Baharına yaklaşımına ve Arap Baharı sonrasındaki bölgesel ortamın İran’ı nasıl etkileyeceğine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır (<http://newsletter.setav.org/tr/>, 22.01.2015). Konuşmacılar tarafından özellikle Suriye krizinin İran’ın bölgesel imajını olumsuz etkilediği ve Suriye halkı karşısındaki duruşunun ciddi bir imaj kaybına neden olduğu yorumları yapılmıştır.

Türkiye’nin İran politikasına ilişkin faaliyetlerde bulunan bir diğer düşünce kuruluşu ise 1 Ocak 2009 tarihinde kurulan Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)’dir. 10 Aralık 2010 tarihinde ORSAM’da İran konusunda bir toplantı gerçekleştirilmiştir. ORSAM İran’ın iç siyaseti, nükleer çalışmaları, dış politikasına ilişkin çalışan uzmanlarıyla gerçekleştirmiş olduğu konferanslar, çalıştaylar ve yuvarlak masa toplantılarıyla konuyu akademisyenler ve uzmanlar eşliğinde inceleyerek bu toplantıların sonucunda kamuoyuna ve karar alma mekanizmalarına aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. ORSAM İran toplantılarının ilki olan toplantıda “İran İç Dinamikleri” konusu derinlikle masaya yatırılmıştır. Bu sebeple, toplantıda üzerinde durulan konular İran’da rejimin dayandığı bir ideoloji olarak “Siyasi Şiiilik”, bu ideolojinin unsurları, İran’da devlet kurumlarının yapısı ve kurumların birbirleriyle ilişkileri olmuştur (<http://www.orsam.org.tr/tr/>, 28.01.2015).

ORSAM İran Yuvarlak Masa Toplantılarının ikincisi ise 20 Ocak 2011 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Toplantının ikinci konusu “İran’ın Dış Politikası ve Uluslararası Sistemdeki Yeri” olarak belirlenmiştir. Toplantıda İran dış politikasını etkileyen temel faktörler ve bu bağlamda öncelikle “Radikal İslam” konusu ele alınarak bu noktanın İran dış politikasında ne ölçüde retorik ne ölçüde retoriğin ötesine geçen bir faktör olduğu konusu konuşulmuştur (<http://www.orsam.org.tr/tr/>, 28.01.2015).

On iki yıl önce çalışmalarına başlayan Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM) de Türkiye-İran ilişkileri üzerine faaliyet yürüten bir diğer düşünce kuruluşudur. 2008 yılından beri TASAM, İran Dışişleri Bakanlığı Politik ve Uluslararası

Çalışmalar Enstitüsü (IPIS) işbirliğinde Türkiye-İran Yuvarlak Masa Toplantıları gerçekleştirmektedir. İlki 12 Kasım 2008 tarihinde TASAM'ın ev sahipliğinde İstanbul'da ikincisi 4 Mayıs 2009'da Tahran'da yapılan yuvarlak masa toplantıları o tarihten beri İstanbul ve Tahran'da dönüşümlü olarak icra edilmektedir. “Yeni Dönem Türkiye-İran İlişkileri Fırsatlar ve Riskler “ ana teması ile yapılan 8. Türkiye-İran Yuvarlak Masa Toplantısı'na İran Dışişleri Bakan Yardımcısı, Uluslararası Eğitim ve Araştırma Merkezi Başkanı ve Büyükelçi Dr. Hadi Soleimanpour'un yanı sıra birçok diplomat katılmıştır. Türkiye tarafından ise eski Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış, TASAM uzmanları ve birçok büyükelçi toplantıda yer almışlardır. Toplantılara üst düzeyde yer alan birçok devlet adamının katılması düşünce kuruluşları tarafından düzenlenen bu toplantılara verilen önem ve çalışmaların etkinliği bakımından dikkat çekmektedir. Toplantıda İran ve Türkiye'nin Suriye'de farklı düşüncelerine rağmen krizin diğer alanlara yansıtılmaması için çalışıldığı ve iki ülkenin bölgenin kalbinde yer aldığına değinilerek iki ülke arasındaki karşılıklı ziyaretlerin ve işbirliğinin önemine vurgu yapılmıştır (<http://www.tasam.org/tr>, 01.02.2015). Basının büyük bir ilgiyle takip ettiği iki ülkenin düşünce kuruluşları tarafından düzenlenen bu toplantılarda ülkeler arasındaki işbirliği alanlarını arttırmaya yönelik fikir alışverişlerinin yapılması sadece politik alanda yakınlaşmaya değil toplumların da birbirlerine yakınlaşmasına katkı sağlamıştır.

2014 yılının Ekim ayında ise Van Valiliği, Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, İran Dışişleri Bakanlığı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi işbirliğinde TASAM tarafından Türkiye-İran Sektörel ve Finansal Derinleşme Van Forumu düzenlenmiştir. İki gün süren foruma Türkiye ve İran'dan sektör temsilcileri, düşünce ve kanaat önderleri, sivil toplum ve düşünce kuruluşlarının yöneticileri, akademisyenler, parlamento üyeleri, çeşitli seviyede protokol temsilcileri, gözlemci diplomatik misyon temsilcileri, ilgili uzmanlar ve medya temsilcileri katılmıştır. Kamu diplomasisi, kültür ve turizm, eğitim ve dil, sağlık ve sağlık turizmi, enerji ve petrol kimya sanayi, Türkiye İran medeniyet diyalogu, lojistik, ulaştırma ve haberleşme, bankacılık ve finans, medya ve iletişim, inşaat ve alt yapı konularının konuşulduğu forum sırasında katılımcı kişi ve kurumlar hem ülkeleri hem Türkiye-İran ortak yararına forum kurumsalı altında çalışmaların genişletilmesi, İran ve Türkiye'de etkinleştirilmesine karar vermişlerdir (Milliyet, 2014: 26 Ekim). Forum kapsamında Medya ve İletişim başlığı altında Van-İran arasındaki iletişimin ileriye taşınması ve doğru enformasyon sağlanması adına Tebriz merkezli yayın yapan Asr-ı

Azadi Gazetesi ile Van’da yayın yapan Şehrivan Gazetesi arasında bir protokol imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilebilmesi için sivil düzeyde diyalogun arttırılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Türkiye-İran ilişkileri üzerine araştırmalar yapan düşünce kuruluşu Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)’nın ise faaliyetlerinde dikkat çeken nokta Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri ABD düzleminden ayrı değerlendirmemesidir. 2006 yılının Nisan ayında düzenlediği “İran’daki Son Gelişmeler Işığında Türk-Amerikan İlişkileri ve yine 2008 yılının Nisan ayında düzenlediği “Iran’s Nuclear Program from the Viewpoint of the USA” adlı yuvarlak masa toplantıları bu bağlamda değerlendirilebilir. TEPAV uzmanlarından Nihat Ali Özcan’ın hazırlamış olduğu “İran Sorununun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye’ye Öneriler” başlıklı çalışma ABD ile İran arasındaki sorununun geleceği ve Türkiye’yi ilgilendiren boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır. Özcan (2006) raporun önsözünde, bu çalışma ile ABD-İran krizine alternatif senaryoları irdelediklerini, bu senaryoların da Türkiye üzerine olası etkilerine yoğunlaştıklarını ve böylece hükümetlere ve politika yapıcılara İran için çözüm önerileri hazırlayarak katkı sunmayı amaçladıklarını belirtmiştir.

TEPAV ile Uluslararası İlişkiler alanında faaliyet gösteren Washington merkezli düşünce kuruluşu Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi (Center for Strategic and International Studies-CSIS) ile 2012 yılının Mart ayında “ABD’nin İran Gerilimi ve Küresel Ekonomik Görünüm” başlıklı yuvarlak masa toplantısı gerçekleştirmiştir. Toplantının konuşmacısı ise CSIS Enerji uzmanı Edward Chow olmuştur. Toplantıda ABD’nin İran’a karşı nükleer kriz nedeniyle uyguladığı yaptırımlar ve bu yaptırımların Türkiye’ye olası etkileri konuşulmuştur (<http://www.tepav.org.tr>, 10.02.2015). Ağustos ayında ise TEPAV-CSIS işbirliğinde Türk ve ABD’li genç uzmanlar, Türkiye ile ABD’yi yakından ilgilendirilen NATO ve İran’ın nükleer silah politikalarını ele almışlardır. Daha önce de değinildiği gibi TEPAV Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri ABD düzleminden izlemeye devam etmiştir.

29 Mart 2012 tarihinde TEPAV, CSIS ve Rusya Bilim Akademisi Oryantal Çalışmalar Enstitüsü (The Institute of Oriental Studies-IVRAN) ortaklığında “Türkiye-Rusya-İran İlişkileri: Ekonomi ve Enerji Boyutları” başlığı altında bir çalıştay düzenlenmiştir. TEPAV’da düzenlenen çalıştayda Türkiye, Rusya ve İran arasındaki ilişkiler uzmanların

katılımıyla enerji ve ekonomi bağlamında ele alınmıştır (<http://www.tepav.org.tr>, 10.02.2015). Bu çalıştayın ikincisi ise 18-19 Haziran 2012'de yine CSIS, TEPAV ve IVRAN ortaklığında Washinton'da gerçekleşmiştir. Çalıştay süresince ABD, Türkiye ve Rusya'dan uzmanlar ve daha önceki büyükelçiler, İran nükleer programı konusunda Doğu Akdeniz'de, Kafkasya'da, Asya'da, Karadeniz Bölgesinde kendi ülkelerinin endişelerini ve siyasi çıkarlarını ve güvenlik haklarını incelemişlerdir (CSIS, 2012: 3).

Görüldüğü gibi Türkiye'deki STK'ların Türkiye'nin İran politikasına yönelik tutumlarında 1990'lar ve 2000'ler açısından iki farklı tutum söz konusudur. Şüphesiz ki bunun ardında yatan gerekçenin Türkiye'nin AK Parti döneminde benimsediği yeni dış politika anlayışı çerçevesinde Türkiye ile İran arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerdeki gelişmenin olduğu söylenebilir. Bu dönemde STK'lar açısından Türkiye-İran ilişkilerinde politika yapım sürecine en fazla katkıda bulunan kesimin düşünce kuruluşları olduğu görülmektedir. Her ne kadar Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının sayısı yeterli olmasa da düşünce kuruluşlarının detaylı bölgesel çalışmalar yapması, hükümetlerin bu çalışmalardan yararlanmasına ve bu çalışmalarını dış politika yapım sürecinde göz önünde bulundurmasına sebep olmaktadır. Özellikle İran gibi istikrarsız ilişkilere sahip olduğumuz bir komşu ülkeyle bölgesel liderlik mücadelesi ve nükleer kriz etrafında gelişen ilişkilerde düşünce kuruluşlarının İran'a yönelik yapmış olduğu çalışmalar dış politika alanında karar vericilerine fayda sağlamaktadır. 1990'lı yıllar açısından düşünce kuruluşlarında bir artış gözlense de 1980 askeri darbe sonrası STK'ların gelişimin engellendiği görülmektedir. 2000'li yıllar itibariyle ise karar vericilerin düşünce kuruluşları tarafından düzenlenen yuvarlak masa toplantıları gibi faaliyetlere katılması düşünce kuruluşlarının politika oluşturma sürecinde dikkate alındığını göstermektedir.

3.2.2. Türkiye'nin Irak Politikası ve STK'lar

ABD'nin Türkiye üzerinden Irak'a karşı açacağı cepheye yönelik tezkerenin Türkiye Büyük Millet Meclisinde 1 Mart 2003 tarihinde yapılan oylamada kabul edilmemesi sonucu bu tarihten sonra Türkiye'nin Irak politikasında ABD'nin etkisi tamamen kalkmasa da Bağdat politikasının belirlenmesinde Amerikan etkisi kısmen azalmıştır. Irak ile güçlü tarihi bağlara sahip olan Türkiye'nin Irak'a yönelik dış politikasının temel parametrelerini; Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, güvenlik ve istikrarın tesisi, ülke içerisindeki bütün farklı etnik, dinsel ve mezhepsel kesimlerin haklarının dikkate alındığı,

bölge açısından güvenlik ve refah üretebilen bir devlet haline gelmesi, komşularıyla ve uluslararası toplumla yeniden bütünleşebilmesi oluşturmaktadır (<http://www.mfa.gov.tr>, 15.02.2015). Özellikle 2002 yılından beri Türkiye'nin bölgeye yönelik ticaret alanındaki faaliyetleri ve Irak gibi ülkelerle olan ticareti arttırmaya yönelik çabaları, hem birebir siyasi ilişkilerde hem de bölgesel sorunların çözümüne yönelik diplomatik adımlarda Türkiye'nin elini güçlendiren unsurlardır (Çubukçu ve Özhan, 2010: 8). 2013 yılı sonundan itibaren ise Irak'ta etkinliğini arttırmaya başlayan Anbar ve Ninova eyaletlerinde geniş alanları eline geçiren DEAŞ terör örgütü, iki ülke için de ortak bir tehdit olarak görülmekte ve iki ülke arasında PKK, DEAŞ gibi terör örgütleriyle ortak mücadele anlayışı bulunmaktadır.

Türkiye-Irak ilişkilerini inceleyen STK'ların büyük bir kısmını Türkiye-İran ilişkilerinde olduğu gibi düşünce kuruluşları oluşturmaktadır. Türkiye-Irak ilişkileri konusunda yoğun faaliyetlerde bulunan düşünce kuruluşlarının başında ise ORSAM gelmektedir. Özellikle Ortadoğu'ya yönelik kapsamlı araştırmalarıyla dikkat çeken ORSAM'ın bazı durumlarda karar vericiler olmadan doğrudan bölge ve ülke liderleriyle diyalog kurabilmeleri ve onları merkezlerinde ağırlamaları, bir düşünce kuruluşunun yabancı devlet adamlarınca dikkate alındığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. 4 Haziran 2010 tarihinde Irak Bölgesel Kürt Yönetimi Başkanı Mesut Barzani'nin ORSAM ziyareti ise bu açıdan dikkate değerdir. Diplomatik misyon temsilcilerinin, akademisyenlerin ve iş dünyasından önemli isimlerin bulunduğu Ankara Sheraton Otel'de düzenlenen toplantıda Barzani, Türkiye ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi arasındaki ilişkilere değinmiştir.

ORSAM'ın Irak'a yönelik önemli faaliyetlerinden biri de Atatürk Araştırma Merkezi ve Irak Büyükelçiliği Kültür Ataşeliği işbirliğiyle 9-10 Haziran 2010'da Ankara'da düzenlenen "Türkiye ve Irak İlişkileri Tarihi ve Geleceğe Yönelik Açılımlar" başlıklı sempozyumdur. Sempozyumda Türkiye'den ve Irak'tan birçok akademisyen, uzman ve siyasetçi katılarak sunum yapmıştır. Sempozyumun açılış konuşmasını ise Devlet Bakanı Mehmet Aydın'ın yapması sempozyumun önemini göstermektedir. Aydın konuşmasında ülkelerin ve halkların birbirini tanıma sürecinin önemine değinmiş ve bu sürecin devamlılık arz eden bir eylem olduğu söyleyerek, "Ortadoğu tarihini beraber yeniden yazalım" vurgusu yapmıştır (<http://www.orsam.org.tr/>, 15.02.2015). Açılışta konuşan Irak Kültür Müsteşarı Prof. Dr. Muhammed El Hamdani de, Türkiye-Irak ilişkilerinin

tarihin derinliklerine indiğini, sonradan çizilen sınırların kardeşliği bölmediğini, 1200 yıllık birliktelikten gelen bir ortaklık olduğunu belirtmiştir (<http://www.orsam.org.tr/>, 15.02.2015).

ORSAM'ın Irak konusunda gerçekleştirdiği saha araştırmaları dikkat çekicidir. Bu konudaki önemli çalışmalarından biri de 7 Mart 2010 tarihinde gerçekleşen Irak parlamento seçim sonuçlarını ve Türkiye ile son dönemde gelişen ilişkileri Irak Kürtlerinin nasıl algıladığıyla ilgili incelemelerdir. Çalışma 10-20 Mayıs 2010 tarihleri arasında Bölgesel Kürt Yönetimi içindeki Erbil, Dohuk, Süleymaniye vilayetlerinde Kürt politikacı, kanaat önderleri ve sıradan bireylerle yapılan görüşmelerde elde edilen bilgi ve gözlemlere dayanmaktadır (Orhan, 2010: 24). Çalışma üç soruya yanıt aramış ve çalışmanın sonuçları da “Iraklı Kürtlerin Parlamento Seçim Sonuçlarına ve Türkiye ile İlişkilere Bakışı: Saha Çalışmasına Dayalı bir Araştırma” başlıklı bir makalede yayınlanmıştır. İlk soru Irak parlamentosu seçim sonuçlarının Kürtler açısından ne anlam ifade ettiği, ikincisi seçimin Kürt siyasetine etkisi, üçüncü soru ise Kürtlerin Türkiye ile ilişkilere bakışı olmuştur (Orhan, 2010). Birebir görüşmeler sonucu elde edilen rapor, Türkiye'nin bölgeye yönelik politika oluştururken göz önünde bulundurması gereken özellikleri barındırmaktadır.

Bu alanda yaptığı bir diğer önemli çalışma ise Şubat 2011 tarihinde Irak'taki vilayet ziyaretleri sonucu elde edilmiş “Iraklı Grupların Temel Siyasi Sorunlara Bakışı ve Türkiye ile İlişkiler: Saha Araştırmasına Dayalı bir Çalışma” başlığında gerçekleştirdiği araştırmadır. 30 Mayıs 2011 tarihinde yayınlanan rapor, Sünni Araplar, Şii Araplar, Kürtler ve Türkmenler olmak üzere dört ana bölüme ayrılmıştır. Bu raporda Sünni Araplar, Şii Araplar, Kürtler ve Türkmenler Irak'ın temel siyasal ve sosyal grupların; hükümet kurulma sürecine ve yeni hükümete temel siyasal sorunlara bakışları, birbirleriyle olan ilişkileri ve Türkiye'nin Irak politikası hakkındaki görüşleri yazarların çoğu zaman Iraklı siyasilerle doğrudan elde ettiği izlenimler sonucu kamuoyuna aktarılmıştır (ORSAM, 2011: 5).

ORSAM'ın Irak konusunda gerçekleştirdiği birçok çalıştay, konferans ve saha gözlemleri söz konusudur. Ortadoğu ülkelerinden Türkiye'yi ziyaret eden pek çok konuğu ağırlayan ORSAM, 18 Mayıs 2011 tarihinde Irak Vilayetlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Dr. Turhan Müftü, Bağdat Valisi Salah Abdülrezzak ve Divaniye Valisi Salim Hüseyin

Alvan'ın konuk olduğu “Irak'ta Yerel Yönetimlerin Sorunları ve Türkiye ile İşbirliği Olanakları” konulu bir konferans düzenlemiştir (<http://www.orsam.org.tr/>, 19.02.2015). Konferansta genel olarak yerel yönetimlerin zorlukları, yerel yönetimler üzerindeki hukuki ve anayasal düzenlemeler ve yerel yönetimler ile merkezi hükümet arasındaki ilişkiler konuşulmuştur.

ORSAM 30 Nisan 2014 tarihinde bölge ülkelerinin ve uluslararası kamuoyunun da takip ettiği seçimle ilgili olarak “2014 Seçimlerinden Sonra Irak Siyasetinin Geleceği” konulu bir çalıştay düzenlemiştir. İki oturumdan oluşan çalıştayın birinci oturumunda seçim sonuçları ve partilerin seçim performansı değerlendirilmiş, ikinci oturumda ise seçim sonrası Irak siyasetinde hükümet arayışları ve Kürt iç siyaseti konuşulmuştur (http://www.orsam.org.tr, 19.02.2015). Konuşmacılar seçimlerin mezhepsel ve milliyetçi temellere dayanması sonucu Irak halkı arasında bir uyumun olmamasının ülkeyi çıkmazlara soktuğu, seçim öncesi Maliki hükümetinin Irak gelirlerini kendi listesi için kullandığı, seçim sonrası Irak için hükümet alternatifleri ve son olarak da Irak'taki İŞİD tehdidi için bölge ülkelerinin ve uluslararası toplumun ülkeye yardım etmeleri gerektiğini dile getirmişlerdir (http://www.orsam.org.tr, 19.02.2015).

ORSAM'ın Irak konusunda birçok faaliyette bulunduğu çalışma alanlarından biri de Ortadoğu'da yaşayan Türkmenlerle ilgilidir. ORSAM Irak'la ilgili “Türkmen Aydınları Toplantıları”nın yanı sıra “Irak Türkmenleri Güncesi” adlı çalışma ile Irak Türkmenleri hakkında önemli gelişmeleri, Türkmenlerin siyasal yaşamlarını, gündemlerini, çözüm önerilerini ve sorunlarını analiz ederek aylık olarak kamuoyuna sunmaktadır. Bu konuyla ilgili birçok çalıştay, sempozyum, konferans düzenlemek gibi birçok faaliyette bulunan ORSAM'ın 2003 sonrası Irak siyasetinde hak ettiği yeri bulamayan ve ülke içerisindeki kaostan doğrudan etkilenen Irak Türkmenleriyle ilgili yaptığı önemli çalışmalardan biri de 36 yıl sonra ilk kez Kerkük'ü ziyaret eden dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun ziyaretiyle ilgili bütün detayları kalıcı olması için bir rapor halinde sunmasıdır (http://www.orsam.org.tr, 19.02.2015). Raporla geçmişten günümüze Kerkük'ün tarihinin ve Türkiye'den Kerkük'e gerçekleşmiş tüm ziyaretlerin anlatılmasının ardından dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Kerkük ziyaretinin Irak iç ve dış politikasına yansımaya değinilmiştir. “Dışişleri Bakanı Ahmet

Davutoğlu'nun Kerkük ziyareti" adlı bu rapor ile ziyaretin ne kadar önemli olduğu belgelenmiş ve rapor ilgililer için faydalı bir kaynak oluşturmuştur.

ORSAM'ın 6-7 Mayıs 2014 tarihlerinde TİKA ve Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı ve Türk Tarih Kurumu'nun desteğiyle gerçekleştirdiği "Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu" ile Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin'de yaşayan Türkmenlerin durumu hem Türk kamuoyuna sunulmuş hem de bu ülkelerde yaşayan Türkmenlerin birbirleriyle olan iletişimlerinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Gökler, 2014: 90). Sempozyumda ABD işgali sonrası Irak Türkmenlerinin siyasi ve hukuki durumu, Irak'taki Türkmenlerin kültürel ve mimari mirası, Irak Türkmenlerinin kültürel yapısının yanı sıra, Suriye Türkmenlerinin geçmişi, bugün yaşanan iç savaşın Suriyeli Türkmenlere etkisi ele alınmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu sempozyuma katılamadıkları için mesajlarını iletmeleri sempozyumun siyasilere tarafından da dikkate alındığının göstergesidir.

Raporlar, kitaplar ve dergiler yayınlamak, bölgesel sorunlar üzerine toplantılar düzenlemek gibi birçok konuda yoğun faaliyetlerde bulunan ORSAM'ın bu çalışmaları aracılığıyla dış politika yapım sürecine yön vermek istediği anlaşılmaktadır. Bir düşünce kuruluşunun temel uğraş alanlarında göstermiş olduğu bu faaliyetlerin geçmişe oranla kıyaslandığında siyasilere tarafından daha fazla dikkate alındığı göze çarpmaktadır. Özellikle Irak gibi kaos içerisinde olan bir ülkeye yönelik dış politika oluşturma sürecinde düşünce kuruluşlarının yapmış olduğu çalışmaların karar vericiler tarafından teorik katkı olarak görülmemesi ve pratiğe geçirilmesi konusunda daha özen gösterilmesi gerektiği söylenebilir.

1990'larda olduğu gibi 2000'li yıllarda da Türkiye'nin Irak konusunda değinilmesi gereken sivil toplum kuruluşları arasında Türkmen dernekleri de yer almaktadır. Bu derneklerin başında Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Kerkük Vakfı, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı, Türkmeneli İnsan Hakları Derneği ve Türkmeneli Aydınlar Derneği sayılabilir. Bu derneklerin ortak amaçlarının Irak'ta ve Türkiye'de yaşayan Türkmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak, Türkmenlerin haklarının korunmasına yardımcı olmak, Türkmen davasını ve Türkmenlerin sıkıntılarını uluslararası platforma taşımak ve Türk yetkililerle de diyalog kanallarını açık tutarak iyi ilişkiler kurmaya çalışmak olduğu söylenebilir. Çok sayıda olan Türkmen derneklerinin ortaklaşa olarak

düzenledikleri faaliyetlerden biri Türkmeneli İnsan Hakları Derneğinin çağrısı ile Türkiye’de faaliyet gösteren 10 Türkmen sivil toplum kuruluşunun temsilcileri ve şahsiyetlerinin katıldığı 4 Mart 2007 tarihinde gerçekleşen “2007 Kerkük’ü Destekleme Toplantısı”dır (<http://www.turkmenelihd.com>, 22.02.2015). Kerkük referandumu, Türkmenlerin geleceği ve Irak anayasası gibi konuların konuşulduğu toplantı sonunda bazı ilke kararları alınmış ve on Türkmen sivil toplum örgütü alınan yazılı kararların uygulanmasını sağlamak için “Kerkük Dayanışma Platformu” adı altında ortak bir çalışma yürütme kararı almıştır (<http://www.turkmenelihd.com>, 22.02.2015). 14 Kasım 2009 yılında Orsam’da Türkmen Aydınları Toplantıları dizisi kapsamında düzenlenen “Türkiye’deki Türkmen Derneklerinin Türkmen Davasındaki Rolü ve Güncel sorunları” konulu toplantıya Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Türkmeneli İnsan Hakları Derneği, Irak Türkmen Birliği ve Dayanışma Derneği gibi çeşitli Türkmen derneklerinin başkan ve temsilcileri katılmıştır (<http://www.orsam.org.tr>, 19.02.2015). Ancak Türkmen derneklerini tek bir çatı altında toplama, derneklerin tek ses olmasına yönelik çalışmalar pratiğe geçirilememekte ve derneklerin yöneticileri arasındaki kişisel çatışmalardan dolayı dernekler arasında meydana gelen kopukluk Türkmen derneklerinin Türkiye’nin ve Irak’ın Türkmenlere yönelik politikasında etkili olmasını engellemektedir.

İHH gibi yardım kuruluşları da ABD’nin Irak’ı işgali sonrası mağdur olan halka yardım ulaştırmaya çalışmaktadır. İHH 2003 sonrası mülteci durumuna düşen Irak halkına ilk günden beri gıda, giysi, battaniye gibi maddi yardımları gerçekleştirmesinin yanında sosyal sorumluluk da üstlenerek Irak’ta çocukları sünnet ettirmiş, öğrenci yurdu kurulması için yardım başlatmış, Kurban Bayramlarında kurbanlıkları ihtiyaç sahibine dağıtmıştır. İHH 2010 yılında ise Kuzey Irak’ta Türkmen bölgelerine yerleşen mağdur ailelere, yetimlere ve dullara hassasiyet göstermiş ve bölgeye gıda maddeleri ve giysi ürünleri bulunan tırlar göndermiştir. Son dönemde ise İHH, Irak’taki Işid saldırıları nedeniyle mülteci konumuna düşen evlerini terk ederek Irak’ın güvenli bölgelerine sığınan Arap, Türkmen ve Kürt mültecilere çatışmaların başlamasının ardından düzenli olarak yardımlarını sürdürmektedir. İHH Kerkük’te bulunan Türkmen Kardeşlik Derneği ve Kuzey Irak’ta bulunan Rabıta İslamiyye Kürdiye Dernekleriyle yardım çalışmaları yürütmektedir (<http://www.ihh.org.tr/tr>, 25.02.2015). Kuzey Irak’ta bulunan Erbil Kevirgoski kampı, Süleymaniye Germeva kampı, Zemmar kampı, Dahok, Felluce

Ramadi'den Hanigin bölgesi İHH ekibinin İşid saldırıları sonrası yardım ulaştırdığı yerlerdendir. İHH'nın mağdur olan halklara yönelik başlatmış olduğu yardım kampanyaları destek görmekte ve yardımlar yerlerine ulaştırılmaktadır.

Türkiye'nin Irak politikasını etkilemeye çalışan STK'lardan bir diğeri ise iş insanları dernekleridir. Türkiye'nin en büyük işadamları derneklerinden biri olan TÜSİAD, 2004 yılında Boğaziçi Üniversitesi ile TÜSİAD Dış Forumunca "Irak'ta Savaş ve Türk-İsrail İlişkileri" konulu bir konferans düzenlemiştir. Konferansın açılış konuşmasını yapan dönemin TÜSİAD Başkanı Ömer Sabancı, Irak'ın geleceğinin Türkiye için önemine dikkat çekmiş ve Irak'ta demokratik bir devletin inşasının kolay olmadığından, çatışmaların devam etme durumunda ise çatışmaların bölge ülkelerini de içine çekme tehlikesinden bahsetmiştir (Milliyet, 2004: 26 Ekim). Amerika'nın Irak'ı işgali sonrası bir türlü istikrara kavuşamayan Irak konusu, TÜSİAD ve Boğaziçi Üniversitesi Dış Politika Forumunca 12 Kasım 2007 tarihinde tekrar masaya yatırılmıştır. "Irak Çıkmazı: Türkiye Açısından Temel Parametreler" başlıklı toplantıda konuşan konuşmacılar, Türklerin Kuzey Irak'taki yatırımlarının büyük olmadığı, Kerkük'teki kaosun ABD'nin yanlış ve taraflı politikalarından kaynaklandığını, Türkiye'nin Irak politikası konusunda medyanın ucu açık yorumlar yaparak kafa karışıklığına neden olduğunu ve Türkiye-ABD ilişkilerinde Irak faktörünü dile getirmişlerdir.

2009 Nisan ayında TÜSİAD heyeti, ABD ziyareti kapsamında "İttifakın Yeniden Yapılandırılması: Türkiye-ABD İlişkilerinde Yeni Dönem Türkiye Perspektifi" başlıklı İngilizce bir raporu seminer aracılığıyla Amerikan kamuoyuna tanıtmıştır. Rapor Ortadoğu politikalarında ABD ve Türkiye'ye öneriler sıralamaktadır. Rapor, ABD'ye Irak'ta aceleci davranılmaması ve vaktinden önce çekilmenin gerçekleşmemesi gerektiği, PKK konusunda Türkiye ile işbirliği yapılması ve Türkiye'nin ve Kuzey Irak'ın enerji projelerinin, ticaret ve yatırım yollarıyla ekonomik entegrasyonunun desteklenmesi konusunda tavsiyelerde bulunurken; Türkiye'nin Irak politikası konusunda karar alıcılara Irak Kürtlerine yönelik açılımın devam ettirilmesi ve ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi, Irak Kürtleriyle olan ilişkilere, Türkiye'nin kendi Kürt sorununun bir parçası olarak davranılmaması, Erbil'de bir konsolosluk açılması, Irak'taki taraflar arasında uzlaşma çabalarına devam edilmesi önerilerinde bulunulmuştur (Zeki, 2009).

2009 yılında yaşanan ve Türkiye'yi de etkilemiş olan ekonomik kriz sonrası TÜSİAD'ın Ortadoğu gibi asla göz ardı edilemeyecek bir pazar olan bölgeye yönelik bazı ticari hamleleri söz konusu olmuştur. 2010 yılının Haziran ayında Türkiye'ye gelen Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi Lideri Mesut Barzani ve beraberindeki heyet TÜSİAD heyetiyle bir görüşme gerçekleştirmiştir. Barzani, bölgenin potansiyelini ve yatırımcıya sağladıkları kolaylıkları anlatarak TÜSİAD'a Kuzey Irak'a yatırım çağrısı yapmıştır. Barzani'nin ardından bir açıklama yapan dönemin TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner, görüşmenin ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde yoğunlaştıklarını söylemiştir (Radikal, 2010: 6 Haziran). Ayrıca Boyner, Kuzey Irak'ın Türk iş dünyası için ciddi potansiyeller içeren iyi bir pazar olduğunu, ilişkileri bir üst seviyeye taşımak üzere Irak Çalışma Grubunu tekrar devreye sokarak, hızlı bir şekilde ticari ve yatırım ilişkilerini ilerletmeye başlamak üzere karar aldıklarını belirtmiştir (Özdabak, 2010). Bunun yanında TÜSİAD yönetimi, hükümet kurma çalışmalarının henüz sonuçlanmadığını, hukuki olarak Bağdat ile bölgesel yönetim arasında belirsizlikler olduğunu dile getirerek bölgeye dair güvenlik kaygılarını Barzani ve beraberindeki heyete iletmiştir.

2014 yılının Haziran ayında önemli bir Pazar olan Irak'ta yaşanan gelişmelerin ihracatı tehlikeye attığını ifade eden TÜSİAD Başkanı Haluk Dinçer, Temmuz ayında ise dış politika konusundaki değerlendirmelerini bir mektupla Cumhurbaşkanı Erdoğan'a iletmiştir (Bugün, 2015: 25 Şubat). TÜSİAD tarafından mektuba ilişkin yapılan açıklamada, Işid'in Şiiiler, Türkmenler ve Kürtlere yönelik saldırılarını kınamış, Türkiye'nin Avrupa ve Asya arasındaki ayrıcalıklı jeopolitik konumunun yakın coğrafyada yaşanan olumsuz gelişmelere karşı Türkiye'yi sorumluluk üstlenmeye ve inisiyatif almaya zorladığı kaydedilmiştir (Radikal, 2014: 23 Temmuz). Türkiye'nin iş dünyasını temsil eden sivil toplum kuruluşlarından biri olan TÜSİAD'ın dış politika konusundaki değerlendirmelerini Cumhurbaşkanı Erdoğan'a iletmesi bir sivil toplum kuruluşunun kendi çıkarları çerçevesinde bölgeye yönelik politikayı etkilemeye çalıştığının göstergesi olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin Irak politikasını etkilemeye çalışan bir diğer iş dünyasını temsil eden STK ise MÜSİAD'dır. Türkiye'nin Irak politikası konusunda oldukça etkin olmaya çalışan MÜSİAD'ın bu konuda yapmış olduğu faaliyetlerden biri henüz 2003 yılında savaş sonrası dönemde hükümete kapsamlı bir eylem planı sunmasıdır. Dönemin MÜSİAD

Genel Başkan Yardımcısı Dr. Ömer Bolat, yaptığı yazılı açıklamada eylem planını, Dışişleri Bakanlığı ile dönemin Maliye Bakanı Kemal Unakıtan ve dönemin Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'e sunduklarını bildirdi. Türkiye'nin Irak pazarında daha etkin olabileceğini belirten Genel Başkan Yardımcısı Bolat, Türkiye-Irak ilişkilerinin savaş sonrası dönemde yeniden yapılandırılmasını gerektiğini ve Irak'ın yeniden yapılandırılmasında Türkiye'nin de yer almasını hedefleyen MÜSİAD Eylem Planı'nın ekonomik, diplomatik, sosyal ve kültürel alanlara yönelik önerilerden oluştuğunu açıkladı (Yeni Şafak, 2003: 21 Mayıs). Raporda diplomatik alandaki öneriler açıklanırken, Irak konusunun, Türk dış politikası açısından olağanüstü bir durum kabul edilerek Türkiye'nin diplomatik misyon temsilciliği ve ticaret müşavirlik kadrosunu güçlendirmesi ve bu çerçevede bölgeye Arapça konuşabilen, bölgenin etnik yapısını bilen yetkililerin gönderilmesi gerektiği belirtildi (<http://www.bigpara.com/>, 01.03.2015).

Daha önce belirtildiği gibi iş dünyasını temsil eden bir STK, MÜSİAD'ın 2010 yılının Eylül ayında dönemin Irak Cumhurbaşkanı 1. Yardımcısı Tarık Haşimi tarafından ziyaret edilmesi, kuruluşun dış politika alanında dikkate alındığının göstergesidir. MÜSİAD Genel Merkezinde bir araya gelen Haşimi ile dönemin MÜSİAD Genel Başkanı Ömer Vardan görüşmenin ardından bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. Haşimi, ziyaret amacının MÜSİAD ve Irak için çeşitli ekonomik ve yatırım yollarını görüşmek olduğunu söylemiştir. Vardan ise açıklamasında, Irak'ın bir savaş dönemi geçirdiğine dikkat çekerek Irak'ta yeni bir yapılanma olduğunu, Türkiye'nin de bu yapılanmada önemli rol aldığını kaydetmiş ve MÜSİAD olarak Irak'ın kalkınmasında yardımcı olmaya devam edeceklerini ve Türkiye-Irak ilişkilerinin artırılmasında en önde rol almak isteyen kurumların başında geleceklerini ifade etmiştir (<http://www.haberler.com>, 02.02.2015).

MÜSİAD şubeleri de Irak'a çeşitli ziyaretlerde bulunmuşlardır. Elazığ MÜSİAD ve Elazığ Genç İşadamları Derneği (ELGİAD)'ne üye 40'a yakın işadamı çeşitli temaslarda bulunmak ve yatırım yapabilecekleri sahaları değerlendirmek üzere Kuzey Irak'a gitmiştir (Milli Gazete, 2010: 27 Mart). Bir diğer ziyaret ise MÜSİAD Mardin şubesi üyesi 16 işadamı ile birlikte Irak'ta Erbil ve Duhok'u kapsayan üç günlük iş gezisidir. Ziyaret kapsamında yapılan açıklamada, bu ziyaretin işadamlarının oradaki ticari potansiyeli görmeleri açısından çok faydalı geçtiği ve bölgedeki işadamları ile bir araya

gelinerek ileride yapılabilecek ekonomik işbirliği hakkında görüş alışverişinde bulunulduğu ifade edilmiştir.

2013 yılının Ağustos ayında, yurtdışı teşkilat ağını geliştirme hedefindeki Erbil Ofisi açılması hazırlıkları kapsamında, MÜSİAD Genel Başkan Yardımcısı Eyüp Akbal ve MÜSİAD Ortadoğu Koordinatörü Emin Taha öncülüğündeki MÜSİAD heyeti Kuzey Irak'ta Musul ve Erbil'e ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Program kapsamında, Musul ve Erbil'de Bakanlar, Ticaret Odaları ve Valiliklerle görüşmelerde bulunulmuştur (<http://www.musiad.org.tr/tr>, 05.03.2015). MÜSİAD heyeti, yaklaşık 20 bin üyesi bulunan Musul İşadamları Derneği'nin ev sahipliğinde düzenlenen programda, Musul Ticaret Odası, Musul Sanayi Odası ve Musul İşadamları Derneği ile "İyi Niyet Anlaşması (MOU)" imzalamıştır (Sabah, 2013: 30 Ağustos). Musul Valisi Atheel Alnujaif, Türkiye'yi çok sevdiklerini belirtmiş, Musul'da iş yapmak isteyen iş insanlarına ve MÜSİAD'a destek vermeye hazır olduklarını söylemiştir. MÜSİAD'ın Irak gibi önemli enerji kaynaklarına sahip bir ülke ile hem muadilleri hem de siyasetle kurmuş olduğu bu ilişkilerin aslında her iki ülkenin birçok alanda işbirliğine yönelik adımlarının gelecekte artarak devam edecek olması beklense de Irak'ın içerisinde bulunduğu iç karışıklık her iki ülkenin çıkarları ve refahı açısından fırsatların değerlendirilememesine neden olmaktadır.

İş insanları dernekleri tarafından Irak'a yapılan bu ziyaretler kapsamında gerçekleşen ekonomik işbirlikleri ile karşı ülkeyle kurulan bu diyaloglar hem Türkiye'de karar vericilerin önünü açmakta hem de toplumların birbirlerini daha yakından tanımalarına fırsat vermektedir. 1990'lı yıllardan farklı olarak son yıllarda Irak'a yönelik sivil toplumun ilgisi, çeşitliliği, etkinliği artmış ve siyasi liderlerce de dikkate alınan aktör konumuna gelmişlerdir. Bölgedeki güçler dengesi açısından çok önemli bir aktör konumunda olan Irak'ın içerisinde bulunduğu olumsuz şartlar Türkiye'nin Irak politikası açısından hükümet dışı kuruluşları da dikkate alması gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca teröre karşı mücadelede ve enerji konusunda işbirliği yapılabilecek önemli bir komşu ülke olan Irak'a yönelik düşünce kuruluşlarının yapmış olduğu derinlemesine çalışmalar dış politika yapım sürecinde dikkate alınabilecek düzeydedir. Ancak 1990'larda olduğu gibi 2000'li yıllarda da istikrarını bir türlü sağlayamayan Irak'a

yönelik STK'ların dış politikaya etkisinden çok Türkiye'nin bölgeye uyguladığı politikaya katkısından söz edebiliriz.

3.2.3. Türkiye'nin İsrail-Filistin Politikası ve STK'lar

Türkiye'nin 2000'li yıllardaki Ortadoğu politikası incelendiğinde İsrail ile ilişkilerde düzenli bir bozulma olduğunu söylemek mümkündür (Laçiner, 2011: 62). Türkiye ve İsrail ilişkilerinde üzerinde durulması gereken en önemli gelişme, ilişkilerin artık eski parametreler üzerinden yürütülemeyecek olmasıdır. Sivilleşen demokrasisini kurumsallaştırmaya çalışan ve toplumsal yapısı dünyayla hızla bütünleşen bir Türkiye ile ilişkilerin mevcut paradigma üzerinden yürütülmeyeceği aşikardır (Dinçer, 2011). 2002 yılında iktidara gelen AK Parti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasını belirleyen Başbakan-Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dışişleri Bakanı-Cumhurbaşkanı Gül ve Başdanışman-Dışişleri Bakanı-Başbakan Davutoğlu'nun dış politika yaklaşımlarının şekillenmesinde sahip oldukları muhafazakâr siyasal kültürün önemli etkileri olduğu bir gerçektir (Kardaş, 2005: 351). Bu dönemde bu kültürün İsrail-Filistin politikasına yansımaları, İsrail'in saldırgan politikaları karşısında sessiz kalmamak ve bu saldırıların hedefi olan Müslüman Filistinlilerle dayanışma içerisinde olması şeklindedir.

Türkiye'de İsrail-Filistin konusunda faaliyet gösteren STK'ları daha çok Filistin'e yönelik hak ve yardım temelli çalışan kuruluşlar oluşturmaktadır. Bu STK'lardan en dikkat çekenini ise 31 Mayıs 2010'da yaşanan olaylara konu olan ve kurulduğu günden bu yana bu alanda faaliyet gösteren İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH)'dir. İHH, işgal altındaki Filistinlilere eğitim, gıda, sağlık ve sosyal alanda olduğu gibi Ramazan ve Kurban Bayramlarında da yardım götürürken insan hakları alanında da Filistinlilerin haklarını savunmak için gayret göstermektedir. 2007'de Hamas'ın fiili olarak Gazze'nin yönetimine gelmesinin ardından bölgeye yönelik ağır bir ambargo uygulayan İsrail, Gazze'ye giriş çıkışın sağlandığı beş kapıdan dördünün de kontrolünü elinde bulundurmaktadır. Vakıf, İsrail'in Gazze'ye karşı uyguladığı bu ağır abluka sonucu burada yaşayan 1,5 milyon insanın yaşadığı drama dikkat çekmek ve yardım etmek amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla İHH, ablukayı delmek için aralarında Avrupa Parlamentosundan 15 milletvekilinin, 1976 Nobel Barış Ödülü sahibi Kuzey İrlandalı Mairead Corrigan Maguire'in ve 85 yaşındaki Yahudi Soykırım Gazisi Hedy Epstein'in de bulunduğu (Hürriyet, 2010: 31 Mayıs) 36 ülkeden 700'den fazla

gönüllü ve STK temsilcisiyle 10 bin tonun üzerinde insani yardım malzemesi taşıyan 8 gemiden oluşan Gazze'ye Yardım Filosu ile Gazze'ye gitmek üzere bir sivil toplum girişimi başlatmıştır. “Rotamız Filistin Yükümüz İnsani Yardım” sloganıyla yola çıkan gemilerin başlıca amacı öncelikle Filistin halkına destek olmak, İsrail'in uyguladığı keyfi ambargonun tanınmadığını ortaya koymak, hukuki olarak ambargonun delinebileceğini ispatlamak ve Mısır'ın Refah kapısını açmak için baskı oluşturmaktır (<http://www.ihh.org.tr/tr>, 15.03.2015).

Bu amaçla yola çıkan Gazze Yardım Filosunda yer alan Mavi Marmara adlı gemiye 31 Mayıs 2010 tarihinde uluslararası sularda İsrail özel hareket güçlerinin orantısız bir şekilde güç kullanılmasının ardından gemide bulunan 9 insani yardım gönüllüsü Türk vatandaşı şehit olmuştur. Saldırıda 4 savaş firkateyni, iki denizaltı, 3 helikopter ve yaklaşık 30 Zodyak botu kullanıldığı düşünüldüğünde olay silahsız yardım filosuna müdahaleden çok savaşı andıran bir operasyon niteliğindedir. Türkiye'nin tepkisi ise çok sert olmuştur. İsrail her platformda protesto edilmiş ve İsrail'in uluslararası sularda işlediği bu suçun diplomasi yolu ile cezalandırılması talep edilmiştir. Dönemin Başbakanı Erdoğan ise ertesi gün grubunu toplayarak konuşmasında ‘İsrail'in bu katliamı tüm lanetleri hak ediyor. Bu saldırı uluslararası hukuka, insanlığa ve dünya barışına yapılmış bir saldırdır.’ diyerek İsrail'i sert bir şekilde eleştirmiştir (İnat ve Telci, 2010: 114). Ayrıca dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun yoğun girişimleri sonucu BM İnsan Hakları Komisyonu 32 ülkenin onayıyla insani yardım amacıyla yola çıkan Gazze Filosuna İsrail tarafından yapılan saldırıyı kınayan bir bildiri yayınlamış ve saldırıyla ilgili soruşturma başlatılmasını kabul etmiştir. Bu açıdan Mavi Marmara olayı dış politika stratejileri bakımından sivil toplum gruplarının siyasi aktörleri etkilediğini kanıtlamıştır (Atalay, 2013: 183).

İsrail ise bu suçlamalara karşılık İnsani Yardım Vakfı'nın terörist bağlantıları olan tehlikeli bir örgüt olduğunu iddia etmiştir (The New York Times, 2010: 11 Haziran). Bu olayın ardından iki ülke arasında yeni bir kriz ortaya çıkmış ve Türkiye İsrail'i özür dilemeye, tazminat ödemeye ve Gazze'de uyguladığı ablukayı sona erdirmeye çağırmıştır (İnat, 2013: 217). Ancak İsrail'in bu talepleri yerine getirmeyeceği olayı soruşturmakla görevli Palmer Komisyonu'nun 2 Eylül 2011 tarihinde yayınlanan İsrail'i koruyan ifadelerinden anlaşılmıştır (İnat, 2013: 217). Bu gelişme sonucu ise Türkiye İsrail'e

yönelik eylem planını açıklamış ve ilişkileri ikinci katip seviyesine indirmiştir. Ancak 22 Mart 2013 tarihinde İsrail Başbakanı Netanyahu, dönemin Başbakanı Erdoğan'ı arayarak Mavi Marmara saldırısıyla ilgili özür dilemiş ve hayatını kaybeden vatandaşların ailelerine de tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Bunu hızlı bir şekilde iki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşeceğine dair bir açıklama izlemiştir (<http://www.jta.org/>, 12.03.2015).

Diğer yanda ise Gazze Özgürlük Filosu'na yapılan saldırı hakkında filo katılımcıları suçluların cezalandırılması için hukuk mücadelesine başlamış ve Türkiye'de İstanbul Başsavcılığı tarafından yürütülen soruşturma ile 28.05.2012 tarihi itibarıyla İstanbul 7. Ağır Ceza Mahkemesinde dava açılmıştır. Davada dönemin 4 İsrail yetkilisi Genelkurmay Başkanı Rau Gabiel Ashkenazi, Deniz Kuvvetleri Komutanı Eliezer Alfred Maron, Hava Kuvvetleri İstihbarat Sorumlusu Avishay Levi ve İstihbarat Başkanı Amos Yadlin filoya yapılan baskınla ilgili gıyaben İstanbul mahkemesinde yargılanmaktadır (Haaretz, 2015: 12 Mart). Bugün hala devam eden davanın 9. duruşması görülmüş ve mahkeme heyeti 5 yıl sonra ilk kez Mavi Marmara gemisinde keşif yapılmasına karar verilmiştir.

İHH bugün de Filistinlilerin haklarını ve hürriyetlerini kazanmaları için her platformda gayret göstermektedir. Son olarak 2014 yılında İsrail'in Gazze'ye yönelik ağır saldırıları sonrası protesto ve basın açıklaması yapan İHH üyeleri, 'Her yer Filistin, Hepimiz Filistinliyiz', ' Hamas'a selam direnişe devam', 'İstanbul'dan Gazze'ye bin selam' şeklinde sloganlar atmıştır (<http://www.ihh.org.tr/tr/>, 15.03.2015). Görüldüğü gibi İHH İnsani Yardım Vakfı eğitim, sağlık, yetim, acil yardım gibi alanlarda çeşitli projelerle Filistinli halkın yanında olmaya çalışmaktadır.

Özellikle 2000'li yıllarda Filistin sorunu konusunda çalışmalarını arttıran ve bu amaçla İsrail'in Gazze halkına yönelik gerçekleştirmiş olduğu saldırılarda yaptığı insan hakları ihlallerine sessiz kalmayan bir diğer sivil toplum kuruluşu MAZLUM-DER'dir. Mazlum-Der'in bu çalışmalarından biri 2009 yılında başlattığı Filistin Günleri adlı etkinliktir. 2008 yılında İsrail'in Gazze'ye yönelik Dökme Kurşun operasyonunun birinci yıl dönümü nedeniyle gerçekleştirilen etkinlik kapsamında paneller, sergiler, film gösterimleri, şiir ve müzik dinletileri gerçekleştirilmiştir (<http://www.dunyabulteni.net>, 15.03.2015). Ancak Mazlum-der tarafından organize edilen bu etkinliğe yazılı ve görsel basın çok fazla önem

vermemiş ve etkinliği haber yapan medya kuruluşlarının da İslami kimliğe sahip olduğu görülmüştür.

Mazlum-der, İsrail'in 2014 yılında 'Koruyucu Eşik' adını verdiği Gazze'ye yönelik saldırıları sonrasında saldırılara yazılı bir açıklamayla sert tepki vermiştir. Mazlum-der açıklamasında, İsrail'in Filistin halkına yönelik saldırıların bir an önce durdurulması gerektiğini söylerken "İşgal altındaki Batı Şeria'da 3 yeşiva öğrencisi gencin kaçırılması ve öldürülmesiyle sonuçlanan vaka normalde olağan bir cezai soruşturma ve adli takibat gerektiren bir durum olarak alınmalıydı. Ne var ki, İsrail dökülen kanın intikamını alacağını beyan ederek Filistinlilere karşı topyekûn cezalandırma yolunu tercih etmiştir." ifadelerini kullandı (Zaman 2014a: 14 Temmuz). Ayrıca açıklamada Türkiye'nin İsrail ile artan ticari ilişkilerini ve büyüyen ticari hacmini gözden geçirmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bu saldırılar sonrası Mazlum-der, 2015 yılı boyunca Filistin halkına uygulanan zulme dikkat çekmek için 'Hakka Sada' adında etkinlik düzenleme kararı almıştır. Bu etkinlik dizisinin startı Cemal Reşit Rey (CRR) Konser Salonu'nda verildi. Mercan Dede, Sarp Maden, Ceza ve Gilad Atzmon'un sahne aldığı konserde sanatçılar eserlerini Filistin için çaldılar (<http://www.gazetevahdet.com>, 17.03.2015). Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş konserle ilgili "Sanatta barışın dili var. Hem Gilad hem Mercan Dede hem de Ceza sadece müziklerini değil aynı zamanda gönüllerini de ortaya koyarak muhteşem bir konser verdiler. Sanatçılarımız gerçekleştirecekleri turneyle tüm dünyaya Filistin davasına sahip çıktıklarını gösterecekler." diyerek duygularını dile getirmiştir (<http://istanbul.mazlumder.org/tr/>, 17.03.2015). Projenin gelirlerinin ise Mazlum-der tarafından Filistin'le ilgili insan hakları alanındaki etkinliklerin geliştirilmesi, uluslararası mekanizmaların zorlanması ve Filistin'le ilgili davalar için kullanılacağı belirtilmiştir (<http://istanbul.mazlumder.org/tr/>, 17.03.2015).

Filistin'e yardım eden bir diğer STK 2004 yılında sivil toplum hüviyetini elde eden Kimse Yok Mu Dayanışma ve Yardımlaşma Derneğidir. 2014 yılında İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları sonrası Dernek, Gazze'deki Barış Derneği ile birlikte hareket etmiş ve 2006'dan beri Filistin bölgesine sürdürdüğü yardımları artırma kararı alarak gıda yardımları başta olmak üzere, ev eşyaları, hastanelerin ilaç ve tıbbi cihazları, Gazze'nin

içme suyu isale hattı gibi onlarca kalemden oluşan yardımda bulunduğunu ifade etmiştir (Zaman, 2014b: 3 Ekim).

Türkiye, Filistin ile tarihi ve kültürel bağları ve İsrail ile ilişkileri nedeniyle Filistin-İsrail sorununa çözüm bulunmasını desteklemekte, bu yönde taraflar arasında kolaylaştırıcı bir rol oynamaya çalışmaktadır (<http://www.mfa.gov.tr/>, 17.03.2015). Bu anlamda Filistin halkının ekonomik ve sosyal kalkınmasına yardımcı olmaya özen göstermektedir. Türkiye taraflar arasında güven artırıcı olması amacıyla Filistin ve İsrail özel sektörleri arasında iletişim kanallarının açılması amacıyla bir girişim başlatarak Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Filistin Ticaret Sanayi ve Tarım Odası ve İsrail İmalatçılar Birliği temsilcilerini Nisan 2005'te bir araya getirmiştir (<http://www.mfa.gov.tr/>, 17.03.2015). “Barış sürecinin özelleştirilmesi”ne katkı sağlaması planlanan üçlü toplantılara “Ankara Forumu” adı altında devam edilmesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bu forum, Türkiye, Filistin ve İsrail’den gelen iş insanları delegasyonları arasında sürekli bir üçlü diyalog mekanizması geliştirmek amacı taşımaktadır (<http://www.barisicinsanayi.org/>, 18.03.2015). Ankara Forumu’nun 8 Haziran 2005 tarihinde Doğu Kudüs’te gerçekleştirilen ikinci toplantısında, hem üç ülke arasında turizm fırsatlarını değerlendirmek üzere hem de Gazze’deki Filistin Serbest Sanayi Bölgesi’nin (Erez Sanayi Bölgesi) yeniden canlandırılması için çalışma grubunun oluşturulması benimsenmiştir (<http://www.barisicinsanayi.org/>, 18.03.2015). Bu çalışma grubunun ise TOBB’un koordinatörlüğünde yürütülmesi kararı alınmıştır. Eylül 2005’te İstanbul’da yapılan üçüncü toplantıda ise kabul edilen Ortak Bildiri’de Filistin Serbest Sanayi Bölgesi’nin faaliyete geçirilmesi ifadesi yinelenmiş ve tarafların bu konuda gerekli belgeleri akdetmelerinin önemine değinilmiştir.

Gazze’de “Barış İçin Sanayi” girişimine öncülük eden TOBB, Filistin’de kurulacak Cenin Organize Sanayi Bölgesi için Aralık 2014’te imza atmıştır. Erez Sanayi bölgesi projesi yaşanan sıkıntılar nedeniyle askıya alınırken, ilk olarak Cenin’de bir organize sanayi bölgesi kurulmasına karar verilmiştir (Sağlam, 2013). Türkiye ile Filistin arasındaki “Cenin Organize Sanayi Mutabakat Zaptı”, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanı Fikri Işık ile Filistin Başbakan Yardımcısı ve Ulusal Ekonomi Bakanı Muhammed Mustafa tarafından imzalandı. TOBB Başkanı M. Rifat Hisarcıklıoğlu, “TOBB olarak Filistin’e her zaman her türlü desteği vermeye hazırız. İnşallah 5 bin Filistinliye iş imkanı

sağlayacak ve dünyanın tüm ülkelerinden yatırımcı çekecek sanayi bölgesini Cenin’de kuruyoruz. Böylece Türkiye’nin sanayileşmesinin ana unsuru olan sanayi bölgesi tecrübemizi aktarıyoruz.” dedi (www.tobb.org.tr, 20.03.2015). TOBB’un öncülüğünde, hükümetin desteği ile yürütülen proje başarılı olması halinde Türkiye’nin uluslararası platformdaki saygınlığının artması beklenmektedir.

Türkiye-İsrail ilişkilerinin istikrardan yoksun olduğu bu yıllarda alternatif işbirliği alanı araştırmak ve ikili ilişkilerin mevcut durumunu tartışmak amacıyla faaliyetlerde bulunan kuruluşlardan biri de TESEV’dir. 2013 yılında birincisi İstanbul, ikincisi ise Kudüs’te iki yuvarlak masa toplantısı gerçekleştirmiştir. Partneri Kudüs merkezli Van Leer Institute of Jerusalem bu toplantılarda İsrail ve Türkiye’den politikacı, gazeteci, akademisyen, sivil toplum temsilcileri ve uzmanlar bir araya gelerek Ortadoğu’da yaşanan sıcak gelişmelerle ilgili işbirliği alanları, Türkiye-İsrail arasındaki güncel gelişmeler ve iki ülkenin iç politikalarındaki gelişmelerin ikili ilişkilere nasıl yansıdığı; Suriye krizi, Mısır’da yaşanan darbe ve iki ülkenin son gelişmeler çerçevesinde bölgesel duruşları ve çıkarları tartışılmıştır (Akgün, Gündoğar ve Görgülü, 2014: 1).

Bu yuvarlak masa toplantılarına ek olarak iki ülke ilişkilerinin normalleşmesine katkıda bulunmak için Temmuz 2014 tarihinde İsrail’e ziyaret gerçekleştirilerek başta İsrail Dışişleri Bakanlığından yetkililer olmak üzere birçok gazeteci ve uzmanla fikir alışverişinde bulunarak elde edilen raporda İsrail Türkiye ilişkilerinin tarihsel arka planına, mevcut durumuna ve potansiyel işbirliği alanlarına vurgu yapılmıştır. TESEV DPP (Dış Politika Programı) bu proje sayesinde gelecekte Türkiye İsrail yakınlaşması üzerine projelerini birlikte yapmaya devam edebileceği güvenilir bir ortak kuruluş bulmuştur (TESEV, 2014: 25).

Türkiye ve İsraili yetkililerin iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirme yolunda ilerlediğinin açıklanmasının ardından yakınlaşma sürecini desteklemek isteyen STK’lar arasında Mayıs 2014’te sivil diplomasi girişimleri oluşmuştur. 2012 yılının sonundan bu yana, İstanbul Kültür Üniversitesi bünyesindeki Küresel Siyasal Araştırmalar Merkezi (GPoT) ve İsrail Bölgesel Dış Politikalar Enstitüsü (Mitvim) ilişkileri geliştirmek üzere siyasi fikirler üretmek ve bölgesel gelişmeleri analiz etmek amacıyla düzenli toplantılar düzenlemektedir (<http://turkey.setimes.com/tr>, 20.03.2015). Bu toplantıların sonuncusu ise 8 Mayıs 2014 tarihinde yapılmıştır. Kudüs’teki Hebrew Üniversitesi Ortadoğu

Araştırmaları'nda öğretim üyesi ve Mitvim'in kurucusu ve başkanı olan Nibrod Goren, iki ülke arasında yeni bir işbirliği alanına ve bir sivil toplum forumunun kurulmasına ihtiyaç olduğunu belirtmekte ve STK'lar, düşünce kuruluşları, üniversiteler arasındaki işbirliğinin iki ülke toplumlarını kapsayacak şekilde genişletilmesini savunmaktadır (<http://www.mitvim.org.il/>, 20.03.2015).

1990'larda olduğu gibi 2000'li yıllarda da Filistin konusunda daha çok insan hakları ve yardım temelli STK'lar daha çok faaliyet göstermekte ve bu soruna yönelik Türk dış politikası üzerinde etkin olmaya çalışmaktadır. Bir sivil toplum kuruluşunun dış politikayı etkilemesinin hangi aşamada ve politika yapıcılar üzerinde ne derece etkili olduğu tam belirlenemezken 2000'li yıllar itibariyle bazı olaylarda sivil toplum başrolü oynamıştır. Bir sivil toplum kuruluşunun dış politikayı etkilemesine en açık örneklerden biri Mavi Marmara gemisine İsrail askerleri tarafından ateş açılması sonucu Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin bozulmasıdır. Türkiye'de bir sivil toplum kuruluşu sürecin başından sonuna kadar davaya sahip çıkarak davanın seyrini belirleyebilmiştir. Türkiye bir sivil toplum kuruluşunun yaşadığı olayı sahiplenerek davayı Uluslararası Ceza Mahkemesi, BM İnsan Hakları Konseyi gibi platformlara taşımış ve BM İnsan Hakları Konseyi Uluslararası Vaka İzleme Heyeti'nin 2010 yılı raporunda gemilere uluslararası sularda yapılan bu saldırının hukuka aykırı olduğu yönünde karar alınmasını sağlamıştır. Ancak genel bir değerlendirme yapılacak olursa bu kuruluşların tamamıyla hükümetin dış politikasında etkide bulunup bulunmadığı tespitinde bulunmak güçtür. Bu kuruluşların İsrail Filistin'e yönelik saldırılarını devam ettirdiği sürece Türkiye'nin İsrail-Filistin'e yönelik belirleyeceği siyasette önem taşıdığını söylemek doğru olacaktır.

3.2.4. Türkiye'nin Suriye Politikası ve STK'lar

2000'lerde Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde büyük adımlar atılmıştır. İkili ekonomik ilişkilerin gelişmesinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Aralık 2004'te Şam'a yaptığı ziyaret önemli olmuştur. Hızla gelişen ilişkiler sonucu 2009 yılında iki ülke arasında vizeler kaldırılmış ve Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi faaliyete geçirilmiştir. Ancak Arap Baharı ile Suriye'de Mart 2011'de başlayan halk ayaklanması sonrası Türkiye, Şam'ı reform için ikna etmeyi ve Suriye'yi içten dönüştürerek soruna çözüm bulmayı denemiştir (Özkan, 2014). Tüm çabalara rağmen Esad rejimi halkın taleplerini silah

yoluyla bastırma kararı almış ve ülkeyi bunalıma sürüklemiştir. Türkiye'nin olayların başladığı tarihten itibaren Suriye'deki olaylar karşısındaki politikasının temeli; Suriye'nin toprak bütünlüğünün ve birliğinin korunması, ülkede akan kanın durması, Suriye halkının meşru taleplerinin karşılanması yolunda demokratik reform ve dönüşüm sürecinin barışçıl şekilde sonuçlandırılmasıdır (<http://www.mfa.gov.tr/>, 22.03.2015). Ayrıca Türkiye, Suriye'den kaçarak Türkiye'ye gelen ve iki milyona yaklaşan halka gerekli birçok alanda insani yardımı sağlamaya çalışmaktadır. Hükümetin kamp kurmak, kamplardaki mültecilere hizmet sağlamak ve bu kampları yönetmek konusunda başarılı olduğu, bu konuda da övgüler aldığı söylenebilir (Kirişçi, 2014: 22). Sağlanan hizmetler psikolojik yardımdan televizyon izleme odalarına kadar birçok değişik hizmet kalemi içeren hizmetlerin kalitesi Uluslararası Kriz Grubu (ICG) tarafından “şimdiye kadar görülmüş en iyi mülteci kampı” olarak görülürken; The New York Times da “Mükemmel bir Mülteci Kampı Nasıl İnşa Edilir?” başlıklı yazı yayınlamıştır (International Crisis Group, 2013; Mac McClelland, 2014).

Türkiye ve Suriye arasında gelişen ilişkiler sonrası sivil toplum kuruluşlarının Suriye'ye yönelik ilgisinde canlanma yaşanmıştır. Türkiye'nin Suriye politikasına etkide bulunmak ve katkı sağlamak isteyen STK'lardan biri bölgesel ve uluslararası kuruluşların yönetim ve karar alma süreçlerinde yer alarak, Türk iş dünyasının yabancı muhataplarıyla işbirliği mekanizmalarının geliştirilmesine katkıda bulunan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)'dir. TOBB, gerek resmi makamlar ile gerekse bir grup işadami ile Suriye'ye ticari temaslarda bulunmak üzere ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerden biri 15-17 Mayıs 2009 tarihlerinde dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve beraberindeki resmi ve özel sektör temsilcilerinden oluşan bir heyetle, Şam ve Halep kentlerine düzenlenmiştir. Ziyarete TOBB'u temsilen Yönetim Kurulu üyeleri Hüseyin Üzülmez ve Mehmet Ali Kuseyri katılmıştır. Program kapsamında, Türkiye'nin dış ticareti, ekonomik yapısı ve yatırım olanaklarının Suriye iş çevrelerine tanıtılması hedeflenen ziyaret sonucunda, firmalar arasındaki ikili görüşmelerin olumlu geçtiği ve birçok işbirliği anlaşmasının yapıldığı kaydedilmiştir (TOBB, 2009: 27).

2010 yılının Ocak ayında TOBB Başkanı M. Rifat Hisarcıklıoğlu, Türk-Suriye İş Konseyi Başkanı Ruhsar Pekcan ve Türk-Suriye İş Konseyi Başkan Yardımcısı Sadık Yıldız ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Genel Sekreteri Ufuk Yılmaz ile Suriye'ye iki

günlük iş seyahati düzenlemiştir. İki ülke arasında geliştirilmesi öngörülecek projeleri ortaya koyan Hisarcıkloğlu, ziyaret sürecinde Cumhurbaşkanı 1. Yardımcısı Hasan Turkmani, Başbakan Naji Otri, Suriye'nin önde gelen işadamları ve Suriye Ticaret ve Sanayi Odaları başkanları ile görüşmüştür. Türkiye ile Suriye arasında ortak gümrük kapısı kurulması için çalışmaların başlamasına karar verilmiş, Suriyeli işadamlarıyla iki ülke arasında kurulabilecek işbirliği fırsatlarına değinilmiş ve ilaç sektöründe Türkiye ile ortak bir etkinlik düzenlenebileceği görüşülmüştür (<http://borsa.tobb.org.tr/>, 23.03.2015).

Karşılıklı ziyaretlerin bir diğeri 17 Şubat 2010 tarihinde, Suriye özel sektör heyetinin TOBB Birlik Merkezi'deki çalışma yemeğini ziyareti ile gerçekleşmiştir. Çalışma yemeğine, TOBB Başkanı Rifat Hisarcıkloğlu, Türk-Suriye İş Konseyi Başkanı Ruhsar Pekcan, Suriye-Türk İş Konseyi Başkanı Abdülkader Sabra, Suriye Sanayi Odaları Birliği Başkanı İmad Züheyr El Greyvati ve iki ülkeden işadamları katılmıştır. Çalışma yemeğine katılan işadamlarının kendilerini ve sektörlerini tanıtırma fırsatı bulduğu toplantıda, Suriye Sanayi Odaları Birliği Başkanı İmad Züheyr El Greyvati, iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar ve vize uygulamasının kaldırılması sonucu ilişkilerin daha da arttığını ifade etmiştir (TOBB, 2010: 43).

Suriye'de krizin başlamasından önce TOBB Başkanı Rifat Hisarcıkloğlu, 7 Şubat 2011 tarihinde, Şam'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında, Suriye Gümrük Bakanı ve Suriye Ticaret Odası Başkanı Mohammed Al Qalla ile ikili görüşme gerçekleştiren Hisarcıkloğlu, Suriye ile Türkiye arasındaki ticaretin daha da arttırılması gerektiğini ve iki ülke arasında yer alan Gümrük kapılarının yenilenmesi üzerinde kurulabilecek işbirliği imkânlarını değerlendirmiştir (TOBB, 2012: 44). TOBB Başkanı'nın yapmış olduğu bu ziyaretler bir STK'nın kendi çıkarları çerçevesinde sadece kendi ülkesindeki kara vericileri değil bir başka ülkenin politika yapıcılarına da etkide bulunmak amacıyla hareket ettiğini göstermektedir. Suriye'de krizin başlamasının ardından bir açıklama esnasında Suriye konusuna değinen Hisarcıkloğlu, Türkiye'nin Suriye ile ticari ilişkilerinin çok ileri boyutlarda olmadığını ancak Suriye'nin Ortadoğu'ya ihracat yolu açısından kendileri için önemli transit ülke olduğunu belirtmiş, krizle birlikte bu yolun kapanmasının ardından Türkiye'nin Ortadoğu'ya ihracatında yeni yollar kullanıldığını, bunlardan birinin de İskenderun-Hayfa hattı olduğunu ifade etmiştir (Hürriyet, 2012: 18 Aralık).

Arap Baharı ile birlikte siyasi rejimlere yönelik bölge halklarının başlatmış olduğu hareket 2011 Mart ayında Suriye'ye sıçramıştır. Suriye krizi sonrası TÜSİAD değerlendirmeleriyle Türk dış politikasına etkide bulunmak istemiştir. Türkiye'nin Suriye'de yaşanan kriz sonrası politikasının ekonomik gidişi olumsuz etkileyebileceği endişesiyle konuşan TÜSİAD Başkanı Muharrem Yılmaz, izlenen siyasetin etkili olamadığı gibi, Türkiye'nin savaşın bir tarafı gibi görülmesine yol açtığını, Türk dış politikasının, ihtilafların değil çözümün tarafı olarak konumlandırılan ve köklü barış gelenekleriyle uyumlu bir eksenle yönetilmesini umduklarını belirtmiştir (Yetkin: 2013). Ayrıca 2014 yılının Ekim ayında, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu'nun ev sahipliğinde, TÜSİAD Merkez Binasında, Irak ve Suriye'de yaşanan son gelişmelerin, Türkiye'nin bu konudaki dış politikasının ve Işid karşıtı koalisyonun düzenleyeceği operasyonun tartışıldığı "Ortadoğu Sorunsalı: Işid, Suriye, Irak ve Türkiye'yi Bekleyen Zorluklar" başlıklı toplantı düzenlendi (<http://t24.com.tr/>, 04.04.2015). Toplantıda, Suriye ve Irak'taki Işid işgalinden sonra Batının Kürtlere bakışının ve PKK algısının değiştiği, uluslararası aktörlerin ise Ortadoğu'da daha aktif olması gerektiği yönünde yorumlar yapılmıştır. Bu yorumların TÜSİAD'ın Ortadoğu'ya yönelik kendi dış politika anlayışının bir yansıması olarak hükümete bu yönde etkide bulunmak amacıyla dile getirilmiş söylemler olduğu göz çarpmaktadır.

İş insanlarını temsil eden sivil toplum kuruluşu MÜSİAD da Suriye iç savaşına sesiz kalmamıştır. Suriye'de yaşanan olaylar sonrası açıklamada bulunan MÜSİAD Genel Başkanı Nail Opak, iç savaş sebebiyle sekteye uğrayan ihracat kaybının telafi edildiğini, olaya sadece ekonomik olarak bakılmaması, yaşanan insanlık dramı ve kaybolan canlar açısından bakılması gerektiğini ifade etmiştir (<http://www.timeturk.com/tr/>, 02.04.2015). Olaylara insani açıdan da yaklaşan Eskişehir MÜSİAD, üyelerinin desteğini alarak Suriye'deki mağdur insanların ihtiyaçlarını tespit ederek 25 tonluk 1 tır gıda, çocuk bezi, bisküvi ve bunun gibi ihtiyaç malzemelerini, ilgili bir görevliyle yardımı yerine güveli bir şekilde teslim etmek için Hatay'a göndermiştir. Suriye'de bir insanlık dramı yaşandığını ifade eden MÜSİAD Eskişehir Başkanı Vahap Saticioğlu, komşumuz Suriye'deki bu katliama kayıtsız kalamadıklarını, bu yüzden de devlet ve sivil toplum kuruluşları olarak Suriye'de yaşanan insanlık dramına yardım elini uzatmanın bir insanlık vazifesi olduğunu dile getirmiştir (Milliyet, 2014: 25 Mart).

Suriye konusunda faaliyetlerde bulunan STK'lar arasında dış politika yapım sürecine akademik düzeyde katkı sağlayan düşünce kuruluşları da yer almaktadır. Bu düşünce kuruluşlarından biri de ORSAM'dır. ORSAM, Suriye'de yaşanan kriz öncesi Türkiye ile Suriye arasında işbirliği olanakları konusunda faaliyetlerde bulunurken, Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinin sorunlu bir döneme girmesi ve Suriye'yi bunalıma sürükleyen kriz sonrasında araştırma alanları daha çok Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye etkileri ve Suriye'de uzayan kriz ile ilgili olmuştur.

23 Aralık 2009 tarihinde, Türkiye Dışişleri Bakanlığı koordinasyonu, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü (BYEGM) ve Suriye Enformasyon Bakanlığının işbirliğinde, Suriye'de yapılacak olan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Toplantısı nedeniyle Türkiye'de bulunan, Suriye Enformasyon Bakanlığı Dış Enformasyon Müdürü Usameh Shahhoud, Suriye Radyosu Radyo Müdürü Nabil Shannar, Suriye Radyosu Türkçe Bölümü görevlisi Ahmad Akef, Suriye Devlet Televizyonu spikeri Zilal Murshid gibi bazı isimlerden oluşan Suriye basın heyeti ile 14 Aralık 2009'da ORSAM'da bir yuvarlak masa toplantısı gerçekleştirilmiştir (<http://www.orsam.org.tr/tr>, 26.03.2015). Toplantıda konuşan ORSAM Başkanı Hasan Kanbolat, Türkiye ve Ortadoğu'daki aydınlar arasında diyalog eksikliği olduğunu, aydınlar arasındaki ilişkiler zayıf olduğu sürece, Türkiye ve Suriye arasında gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilerin de kalıcı olamayacağını belirtmiş ve kurum olarak bu eksikliği gidermeyi amaçladıklarını ifade etmiştir.

26 Ocak 2011 tarihinde, Suriye'deki krizin başlamasından kısa bir süre önce, Suriye Dışişleri Bakanlığında bir heyet ORSAM'ı ziyaret ederek, düşünce kuruluşlarının karar alıcılar üzerindeki etkileri, ORSAM'ın yaptığı çalışmaların etki düzeyi, ORSAM'ın çalışmalarının devlet kurumları ve kamuoyundaki etkisi, Türk ve Suriyeli entelektüeller arasındaki ilişkilerin nasıl geliştirilebileceği, Türkiye ve Suriye arasındaki işbirliği olanaklarının nasıl arttırılabileceği, Türk-Arap ilişkilerinin durumu ve Suriye ile ilişkilerin geleceği, Mavi Marmara olayı ve Türk-İsrail ilişkilerinin geleceği gibi konularda görüş alışverişinde bulunulmuştur (<http://www.orsam.org.tr/tr>, 26.03.2015).

ORSAM, Middle East Institute ve Migration Policy Institute işbirliği ile 20 Mayıs 2014 tarihinde Washington'da "Syrians on the Edge: The Status of Refugees in Neighboring Countries" başlıklı toplantı düzenlemiştir (<http://www.orsam.org.tr>, 26.03.2015).

Toplantıda, ORSAM'ın Konrad Adenauer Stiftung Derneği'nin katkısıyla hazırladığı Suriyeli göçmenlerin komşu ülkelere etkisi üzerine saha çalışmasına dayanan “Suriye’ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler” isimli rapor tanıtılmıştır. Üç milyondan fazla Suriyeli evlerini terk etmek zorunda kalarak komşu ülkelerde mülteci olmuştur. ORSAM raporu, Suriye krizinin Irak, Ürdün, Lübnan ve Türkiye üzerindeki ekonomik ve sosyal etkilerini değerlendirmektedir. Rapor, Suriyelilerin yerlerinden edilmesinin sadece Suriye ya da daha büyük Ortadoğu için bir sorun olmadığını, ağır ekonomik ve sosyal maliyetlerden dolayı istikrarsızlığın, küresel topluluk için önemli sosyal yardımı gerektiren küresel bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır (www.migrationpolicy.org, 26.03.2015).

2011 yılının Mart ayında Suriye’de başlayan olayların ardından Türk dış politikasının en önemli meselelerinden biri haline gelen Suriye sorunuyla ilgili faaliyetlerde bulunan düşünce kuruluşları arasında SETA da yer almaktadır. SETA, 2012 yılının Nisan ayında, Suriye meselesinin çok yönlü bir şekilde ele alındığı uluslararası katılımlı bir toplantıya ev sahipliği yapmıştır. SETA Başkanı Taha Özhan’ın moderatörlüğünü yaptığı “Quo Vadis? Regional Perspectives on the Syrian Crisis” adlı panele Suriye Ulusal Konseyi üyesi Bessma Kodmani, Moscow State Institute of International Relations direktörü Veniamin Popov, İran’daki Stratejik Araştırmalar Merkezi araştırmacısı Kayhan Barzegar ve El Cezire Araştırma Merkezi araştırmacısı Basheer Nafi katılmıştır(<http://newsletter.setav.org/tr/>, 05.04.2015). Ana konu olarak Suriye’nin dostları İstanbul toplantısının, Suriye Ulusal Konseyinin, Rusya ve İran’ın Suriye krizine bakış açısının konuşulduğu panelde, Kodmani, Suriye rejiminin halka ayrılıkçılık yaptığını, Suriye’deki öncelikli konunun insani yardım olması gerektiğini belirtirken; Popov, Batılı ülkelerin ve Türkiye’nin muhalefetten yana tavır almalarının rejim ile muhalefet arasında yapılacak bir görüşmenin başarısızlığa neden olacağını iddia etmiş, Barzegar ise, Batılı ülkelerin müdahalesine karşı olduğunu ve Suriye meselesinin bölgesel olarak çözülmesi gerektiğini söylemiştir (<http://newsletter.setav.org/tr/>, 05.04.2015).

Suriye’de sahada bazı kazanımlar elde etmiş olan muhalefet ile İran ve Rusya’nın desteği ile değişime direnç gösteren Esad rejimi arasında devam eden Suriye krizi ile ilgili SETA, 21 Mart 2013 tarihinde “Devrimin Üçüncü Yılında Suriye” paneline ev sahipliği

yapmıştır. Panelde, Suriye krizinin mevcut durumu, Baas sonrası yaşanması muhtemel senaryolar ve muhalefetin yeni vizyonu, Suriye muhalefetinin iki önemli lideri Suriye Ulusal Koalisyonu Başkanı Muaz El-Hatip ve Suriye Ulusal Konseyi Başkanı George Sabra tarafından değerlendirilmiştir (<http://setav.org/tr/>, 29.03.2015). Sabra, Suriye halkına destek verilmezse uluslararası toplumun demokrasi söylemlerinin havada kalacağını ifade ederken; El-Hatip, uluslararası camianın rejimin işlediği suçlar için uydurduğu kılıflara zemin hazırlayan tavra sahip olduğunu ve Suriye'nin uluslararası güçlerin deney odası olmadığını, rejime destek verenlerin bu tavrından ileride zarar göreceğinin altını çizmiştir.

SETA, son olarak, 26 Mart 2015 tarihinde, Ankara'da "Suriye Krizi: Bitmeyen Savaş mı?" başlıklı panel düzenlemiştir. Panele, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu Başkanı Halid Hoca, Afad Başkanı Fuat Oktay ve Suriye Geçici Hükümeti Mültecilerden Sorumlu Bakanı Hüseyin El-Bekri gibi önemli isimler katılmıştır. Panelin birinci oturumunda Suriye'deki son gelişmeler, aktörlerin durumları ve uluslararası aktörlerin tutumları ve muhtemel senaryolar üzerinde konuşulmuş, ikinci oturumda ise, Suriye'deki krizin insani boyutu incelenmiştir (<http://setav.org/tr/>, 29.03.2015). Panelin birinci oturumunda söz alan Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, Cenevre I ve Cenevre II konferanslarının sonuçlarına bakıldığında uluslararası aktörlerin Suriye krizine yönelik yeterince somut adımlar atmadığını, kimyasal silah kullanan Esed rejimine karşı en duyarlı olunması gereken insani konuda dahi uluslararası camianın duyarsız kaldığını, Türkiye'nin ise hem insani hem de siyasi boyutta Suriye krizine kayıtsız olmadığı vurgulamıştır (<http://setav.org/tr/>, 29.03.2015). SETA'nın düzelemiş olduğu bu çalışmalarda Suriye krizi üzerinde oluşturulan senaryoların ve ihtimallerin dış politikada karar verici aktörlerin faydalanabileceği türden analizler olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) ve ORSAM işbirliğinde, 28 Ocak 2015 tarihinde Arap Barış Girişimi Kıdemli Araştırmacısı Alvaro Vasconcelos'un Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletlere öneriler sunduğu ve içeriğinde Suriye'de barışı koruma misyonları için muhtemel senaryoların analiz edildiği "Suriye Barış Girişimi Senaryoları" adlı raporun değerlendirme toplantısı yapılmıştır. Toplantıya ORSAM Başkanı Doç Dr. Şaban Kardaş moderatörlük yapmış, Dışişleri Bakanlığı İkili Siyasi İşler Genel Müdürü Can

Dizdar, Washington merkezli Ortadoğu Enstitüsü Direktörlerinden Randa Slim, aynı enstitüde kıdemli araştırmacı olarak görev yapan ve ABD'nin en son görev yapan Suriye Büyükelçisi Robert Stephen Ford, Arap Ligi Ankara Temsilcisi Muhammed El Fatah Naciri, Bakanlıklarla ilgili birim temsilcileri, diplomatlar katılım göstermişlerdir (<http://sam.gov.tr/tr/>, 01.04.2015). Raporda Suriye'deki krizin sona erdirilmesi için üç muhtemel senaryo üzerinde durulmuştur; bunların ilki uzak bir ihtimal olarak değerlendirilen sorunun uluslararası çözümlenmesi, ikincisi uluslararası güçlerin sonuçlandırılacak dış müdahalesi konusunda anlaşma sağlaması ve sonuncusu İran, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın yer aldığı ABD ve Rusya'nın desteği alınan bölgesel çözümdür (<http://sam.gov.tr/tr/>, 01.04.2015). Üç senaryo içerisinde en muhtemel olanın ise bölgesel çözümler bulmak olduğu belirtilmiştir.

Düşünce kuruluşlarının Suriye konusunda yapmış olduğu bu çalışmalar, devletlerin karar alma süreçlerindeki etkinliğini artırmak ve doğru politikalar izlenmesini sağlamak amacıyla söylemsel olarak katkıda bulunmak, iç politikada toplumun karşılaştığı sorunları tartışma ortamına sokup problemlerin değerlendirilerek doğru ve meşru sonuçlar elde edilmesini amaçlamaktadır (<http://www.timeturk.com/>, 01.04.2015). Bilginin hızla arttığı ve aynı şekilde hızla yayıldığı günümüz dünyasında bilgilerin derlenmesi, analiz edilerek kurumların ve devletlerin yararlanabilmesi için işlevsel hale getirilmesi açısından düşünce kuruluşları oldukça önem taşımaktadır.

Suriye'de yaşanan iç savaşa kayıtsız kalamayan birçok yardım temelli STK Suriyeli halka yardım göndermektedir. Bu yardım kuruluşlarından en dikkat çekenini ise 110 ülkede örgütlü ve 60 ülkede insani yardım kampanyası yürüten bir kurum olan İHH'dır. İHH 2011 yılının Mart ayından bu yana hem Suriye içerisinde yerinden edilen hem de Türkiye, Lübnan ve Ürdün'e sığınan Suriyeli mültecilerin ve Filistinli mültecilerin barınma, beslenme, sağlık, gıda gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli yardım faaliyetleri yürütmektedir. Yardımları, Kilis ve Hatay Reyhanlı'da bulunan İHH Koordinasyon ofisleri aracılığı ile Suriyeli halka ulaştıran İHH, ayrıca Türkiye içerisinde, Suriye'den ve birçok ülkeden sivil oluşumla birlikte yardım çalışmalarını gerçekleştirmektedir (<http://www.ihh.org.tr/tr/>, 02.04.2015).

İHH, Suriye'nin çeşitli bölgelerinde ve kamplarında soğuktan ve açlıktan meydana gelen zor durumları göz önüne alarak; gıda, sağlık ve barınma başta olmak üzere yapılan

bağışları insani yardıma muhtaç kişilere ulaştırmaktadır. İHH, Suriye’de Halep’te gezici aşevi ile yemek dağıtımı, içme suyu dağıtımı, giysi yardımı, Kilis, Halep ve Hatay’da konteyner kent kurulumu, çadır kent kurulumu, barınma ihtiyaç maddeleri dağıtımı, Hatay’a sağlık tırları gönderimi gibi yardımlarda bulunmuştur (<http://www.ihh.org.tr/tr/>, 02.04.2015). Suriye’ye giden yardım tırlarının sayısının 4700 olduğu söylenmektedir.

Son olarak, Kuveyt’te düzenlenen ve birçok sivil toplum kuruluşunun bir araya geldiği Suriye’ye Yardım Konferansı’na katılan İHH İnsani Yardım Vakfı Başkanı Bülent Yıldırım, Suriye için 100 milyon dolar yardım vaadinde bulduklarını söylemiştir. STK’ların 508 milyon dolar söz verdiğini, İHH’nın bu meblağın 100 milyon dolarını karşılayacağını belirten Yıldırım, Türkiye’deki mülteci kampları konusunda uluslararası güçlerin bir imtihan kaybına uğramakla beraber asıl hedeflerinin Suriye içerisindeki özellikle ambargo nedeniyle zor durumda olan insanlara yardımların orantılı bir şekilde dağıtılması olduğunu ifade etmiştir (Star, 2015: 31 Mart).

Mazlumder’in Suriye’de 2011 yılında patlak veren gösteriler karşısında Şam Yönetimini eleştiren politikası ve muhaliflerin Türkiye’de toplanmasına yardımcı olması Türkiye-Suriye ilişkilerini etkilemiştir (Özcan, 2012; Akt. Balcı: 289). Türkiye, Suriye krizinin başından itibaren Suriyeli sığınmacılara kapılarını sonuna kadar açmıştır. Ancak Suriyeli sığınmacı sayısındaki bu beklenmeyen artış, barınma, sağlık, eğitim ve güvenliğe yönelik bir takım sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mazlum-der’in özellikle Suriyeli mültecilerin yaşamlarına yönelik çarpıcı araştırmaları söz konusudur. Bu çalışmalarından biri, 11 Ağustos 2014 günü Gaziantep’te bir Suriyelinin ev sahibini öldürmesinin ardından, kalabalık bir grubun bütün Suriyelilere yönelik başlattığı toplu linç girişimini araştıran rapordur. Bu araştırma kapsamında görüşmeler yapılmış ve elde edilen veriler, Suriyelilere yönelik gerçekleşen saldırıların toplumsal, siyasal ve sosyo-ekonomik arka planını anlamak ve ortaya çıkarmak için kullanılmıştır (<http://www.mazlumder.org/tr/>, 05.04.2015). Raporla birlikte, bazı Suriyelilerin Suriyeli oldukları anlaşılmasın diye araçlarının plakalarını söktükleri, bazılarının evlerini terk ederek akrabalarının yanına ya da kamplara sığındıkları ortaya çıkmıştır.

Mazlum-der’in bir diğer çarpıcı raporu ise Suriyeli kadın sığınmacıların yaşadıkları sıkıntılarla ilgilidir. Mazlum-der Kadın Çalışma Grubunun hazırladığı rapor, son dönemde sığınmacıların önemli bir kısmının, özellikle de kamp dışında yaşayanların,

asgari insani yaşam koşullarından mahrum olduğu, kimilerinin açık alanda ikamet ettiği, barınma, sağlık, eğitim ve beslenme gibi temel ihtiyaçların temininde zorlandığı, kadınların cinsel istismarda dahil ciddi boyutta güvenlik sorunu yaşadığı yönündeki iddiaları araştırmaktadır (Mazlum-der, 2014: 7). 13 farklı şehirde, 72'si Suriyeli kadın olmak üzere yüzü aşkın kadınla görüşmeler sonucu elde edilmiş rapor; Suriyeli kadın sığınmacıların ucuz işgücü olarak istismar edildiğini, Suriyeli kadınların Türkiyeli erkeklerle evlendirilmesini ticarete döken kişiler olduğunu iddia etmektedir. Rapor, ilgili kurum ve kuruluşların Suriyeli kadın sığınmacıların yaşadıkları sıkıntılara yönelik önlem almasını amaçlamaktadır. Mazlum-der'in yapmış olduğu bu çalışmalar Suriye'den Türkiye'ye sığınmak zorunda olan halka yönelik yapılan tutumları göz önüne sermekte, karar vericilerden ise öncelikle bu raporu teoride bırakmayıp pratik hayata geçirerek bu sorunu çözmeye yönelik önlemler alınması beklenmektedir.

1990'lı yıllarda PKK sorunu ile güvenlikçi politikalar çerçevesinde geliştirilen dış politika ile Suriye ile ilişkilerde önemli gerginlik yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde STK'ların Suriye'ye yönelik bakış açısında Kürt Sorunu'nun hakim olduğunu görmekteyiz. 2000'li yıllarla birlikte değişen dış politika anlayışı ile Suriye ile gelişen ticari ilişkilerin katkısıyla ilişkilerde yaşanan yumuşama sonrası STK'ların da Suriye algısında değişme meydana geldiğini söylemek mümkündür. Suriye ile düşmanca ilişkiler stratejik işbirliği ve dostça ilişkilere dönüşmüştür. Ticari ilişkilerin katkısıyla STK'lar Suriye'ye yönelik temaslarını artırmaya başlamıştır. Burada söz konusu olan ise STK'ların dış politika yapımına tamamen kendi çıkarlarını ön plana atarak etki etmesi değil, onların geliştirdiği dış politika anlayışına uyum sağlamalarıdır. Ancak Arap Baharı ile Suriye'de yaşanan olaylar sonrası yaşanan gelişmeler, Türkiye'deki STK'ların çalışma alanına da yansımıştır. 2011 yılından önce Suriye ile daha çok ticari temaslarda bulunmak ve işbirliği alanlarını araştırmak için işadamları kuruluşlarının adından söz edilirken; son dönemde sivil toplum kuruluşları, Suriye'de uzayan kriz araştırmalarıyla ve evlerini terk etmek zorunda kalan Suriye halkına yönelik raporları, yardımlarıyla, hükümete bu konuda yapmış oldukları öneriler ve uyarılarla dikkat çekmektedirler.

SONUÇ

Günümüzde uluslararası sistemde devletlerin yanında artık hem uluslararası kurum ve kuruluşlar hem de medya ve STK'lar, askeri ve sivil bürokrasi gibi alt aktörler yer almaktadır. Küreselleşme süreci ile devletlerin rolleri ve etkileri yeniden tanımlanmış, karar alma mekanizmalarında devlet dışı aktörlerin etkileri hissedilir duruma gelmiştir. STK'ların muadilleriyle yapmış oldukları etkileşimler devletler düzeyinde de ekonomik, ticari, sosyal, toplumsal, kültürel ve siyasi birçok alanda olumlu gelişmelere katkı sağlamaktadır.

Güçlü bir devlet olmanın gereği güçlü bir ekonomiye sahip olma düşüncesinden hareketle iş dünyasını temsil eden kuruluşlar da Türkiye ile Ortadoğu bölgesi arasında gelişen diyalog ve işbirliği süreciyle bu dönüşüm ortamına katkı sağlamışlardır. Türkiye'nin "ticari devlet" haline gelmesi dış politikada yeni aktörlerin daha fazla ön plana çıkış sürecini başlatmıştır. Bir komşuyu yok saymanın ya da sürekli bir gerginlik diplomasisi yürütmenin bir zaafın işareti olduğu düşüncesinden hareketle Türkiye, gergin siyasi ilişkilerin en etkili ilacı olarak ortak ekonomik çıkar alanı oluşturmaya özen göstermiştir (Davutoğlu, 2013: 404). TOBB, DEİK, TÜSİAD ve MÜSİAD gibi aktörler "ekonomik büyükelçilikler" olarak dış politikada artan oranda rol oynamaya başlamıştır (Kutlay, 2014: 58). Böylece karşılıklı bağımlılık yoluyla sadece devletler tarafından oluşturulmuş alandan değil STK'ların katkısıyla birçok kanalla devletlerin birbirlerine bağlanır hale gelmesi sağlanmıştır. Devlet kadrosundan gerçekleşen üst düzey resmi ziyaretlerin yanında iş dünyasını temsil eden kuruluşların da Ortadoğu ülkeleriyle muadilleriyle gerçekleştirmiş oldukları ziyaretler Türkiye ile bölge arasındaki dış ekonomik ilişkilere olumlu yansımıştır. Bu ziyaret esnasında ekonomik, ticari, kültürel alanlarda işbirliği gibi önemli başlıklara ilişkin anlaşmalar imzalanabilme imkanı bulunmuştur. Ortadoğu'daki komşularıyla artan bu ilişkiler Türkiye'nin bölgesel bir güç olma stratejisine katkı sağlamış, bu yeni aktörlerin katkılarıyla da geliştirdiği pozitif yönlü ticari ilişkiler ekonomisinin gelişmesi için gerekli olan yeni pazarlar açılmasına fırsat sağlamıştır. Arap hareketleri sonrasında gerginleşen ve zorlaşan ilişkilere rağmen öngörülen analizlerin aksine ticaret hacminde felaket senaryosu gerçekleşmeyerek gerileme yaşanmamış, ticari ilişkiler devam etmiştir. İş dünyasını temsil eden kuruluşların dış politikayı etkileme noktasında yapmış oldukları çalışmalardan bir diğeri ise rapor ve yayınlar hazırlayarak,

karar vericilere küresel perspektifte öneriler sunmaktır. Ancak dış politikanın iş dünyasını temsil eden kuruluşların çıkarları doğrultusunda mı şekillendiğinin ya da bu aktörlerin devletin politikalarına destekleyici olarak araç konumunda mı hareket ettiğinin tespiti oldukça güçtür.

Bütün bu değişim ve dönüşüm sürecinde dış politika alanında yaşanan gelişmelerle birlikte ABD ve Avrupa'da think-tank olarak adlandırılan, Türkiye'de yeni bir aktör olarak düşünce kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bazı devletler ve çıkar grupları tarafından sadece bilimsel/akademik ihtiyaç için değil, kendi politikalarını yürütebilmek ve fikirlerini gerçekleştirmek için kurulan veya kurdurulan düşünce kuruluşları, zaman zaman da dış politikada karar alma süreçlerinde önemli bir konuma sahip olmuşlardır (Akdemir, 2011: 282). Düşünce kuruluşları bölgesel ve küresel alanda güç olmayı hedefleyen ülkeler açısından dış politika, ekonomi ve ülke içi gelişmeler gibi konularda sorunlara fikir ve strateji sunmaktadır. Düşünce kuruluşları son dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yönelik yapmış oldukları çalışmalarla karar vericilere bilgiler sunmakta, kamuoyunu ise aydınlatmaktadır. Ancak, Türkiye'de düşünce kuruluşlarının tarihinin çok eskiye dayanmaması ve karar vericilerin bu kuruluşların yapmış oldukları çalışmalara uzak durması düşünce kuruluşlarının fikir ve strateji sunma işini zorlaştırmıştır. Küreselleşme sonrası değişen dünya şartları bu kuruluşlara yönelik algının kırılmasına neden olmuş ve düşünce kuruluşları sayıca ve önemce artmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'de halen düşünce kuruluşlarının dış politikayı şekillendirme ve etkileme düzeyi yeterli seviyede olmadığı görülür. Bunun nedenleri ise düşünce kuruluşlarının maddi sıkıntılara sahip olması ve devlet bürokrasisi tarafından aldıkları teşviklerin yeterli gelmemesi gösterilmektedir. Soğuk Savaş döneminde düşünce kuruluşları tarafından yapılan çalışmalara önem vermeyen Türkiye'nin son dönemde bölgesel ve küresel bir güç olma yönündeki iddiasını sürdürebilmesi için, düşünce kuruluşlarına birer aktör gözüyle bakılarak çok daha fazla önem vermesi ve ekonomik anlamda bu kuruluşların yaşadıkları sıkıntıların çözümüne daha fazla ortak olması gerekmektedir.

2000'lerin başından itibaren Türkiye'nin hem iç hem de dış politikada düşünce tarzını değiştirmesi alt aktörlerden olan STK'ların da gündemde daha fazla yer almalarına sebep olmuştur. Bu düşünce tarzında yaşanan değişim ve dönüşüm ihmal edilen Ortadoğu

bölgesiyle ilişkilerin siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda canlanmasına sebep olmuştur. Bu anlamda örneğin, İHH ve Kimse Yok mu Derneği gibi kuruluşların yürüttükleri yardım projeleriyle Türk dış politikasına insani diplomasiyle katkı sağladıkları söylenebilir. STK'lar karar vericiler tarafından belirlenmiş politikaları takip etmekte, kendi gündemleri üzerinden karar mekanizmalarını etkileme konusunda yetersiz kalmaktadır. Ancak İsrail'in Mavi Marmara gemisine saldırması sonucu Türkiye ile İsrail arasında yaşanan gelişmeler bir STK'nın dış politikayı şekillendirme noktasında ne kadar etkili olabileceğini göstermesi bakımından istisnai bir durumdur.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle 1990'larda toplum tarafından dış politikaya duyulmaya başlayan ilgi, 2000'lerde çok daha kapsamlı hale gelmiş, STK'lar da uluslararası sistemde meydana gelen gelişmelere dahil olmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda iç siyasette yaşanan çalkantılı dönemde askeri ve sivil bürokratik elit kesimin elinde olan dış politikaya STK'ların yön vermesi pek mümkün olamamıştır. 1990'lı yıllarla karşılaştırıldığında günümüzde sivil toplumun dış politika oluşturma sürecindeki etkisi nispeten artmıştır. 2000'lerde bu durum değişmekle birlikte demokratikleşmenin en önemli öğelerinden olan STK'ların dış politika yapım sürecine yapmış oldukları etki hala istenen düzeyde değildir. Bu iki on yıl üzerinden bakıldığında Türkiye'de sivil toplumun kapasitelerinde geçirdiği dönüşümler, ele aldığı konular, yaşadığı sıkıntılar ve dış politikayı şekillendirme konusunda geldiği nokta az da olsa ortaya çıkmaktadır. Her iki on yıla bakıldığında genellikle bir ülke üzerinde dış politika sürecine etkide bulunmak isteyen STK'ların dış politikadaki dönüşümle birlikte ülkeye olan tavrında farklılıklar göze çarpabilmektedir. STK'ların dış politika yapım sürecine yeterince etkide bulunamamalarının bir nedeni de ülkelerin farklı yönetim biçimlerine sahip olmasıdır. Pratikte gerçek anlamda sivil toplumun demokrasilerde var olabildiği düşünüldüğünde STK'lar karşı ülkedeki muadilleriyle yeterince bağlantıya geçememekte ve hükümetler arasındaki ilişkiler nasıl olursa olsun iletişim kanallarını açık tutabilme yetisine sahip olabilecek STK'lar bu amaca ulaşamamaktadır. Ancak sürekli değişen ve dönüşüm içerisinde olan Türkiye'de STK'ların geçmişten günümüze geldiği noktaya bakıldığında ileride etkin olabilecekleri ve çalışmalar yürüttükleri alanlarda dış politikayı şekillendirme konusunda daha etkili olabilecekleri ihtimali güçlü görünmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akdemir, E. (2011), 11 Eylül Sonrası Amerika'nın Ortadoğu Politikası ve Düşünce Kuruluşları, S. Laçiner ve A. C. Ekinci (ed.), *11 Eylül Sonrası Ortadoğu* içinde, Ankara: USAK Yayınları, 281-332.
- Akşit, B., A. Serdar ve B. Tabakoğlu (2004), İslami Eğilimli Sivil toplum Kuruluşları, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce : İslamcılık*, Y. Akyay (Ed.), İletişim Yayınları, 664-681.
- Akyüz, A. (2006), "Türk-Amerikan İlişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü", *Sivil Toplum ve Dış Politika*, E. Doğan ve S. Mazlum (Der.), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Alkan, A. (2002), *Dedelerimizin Devleti-Bizim Devletimiz*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Arı, T. (2006), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2002), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa, İstanbul.
- Atalay, Z. (2012), Civil Society as Soft Power: Islamic NGOs and Turkish Foreign Policy, R. Kastoryano (Ed.), *Turkey Between Nationalism and Globalization* içinde New York: Colombia University Press, 165-186.
- Bumin, K. (1981), *Sivil Toplum ve Devlet*, İstanbul, YAZKO.
- Caniklioğlu, M. (1996), *Liberalizm*, İstanbul, BDS Yayınları.
- Cohen, L. J. ve Arato A. (1994), *Civil Society and Political Theory*, the United States of America: MIT Press.
- Çaha, Ö. (1999), *Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Çaha, Ö. (2002), *Açık Toplum Yazıları*, İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2013), *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Dikmen Caniklioğlu, M. (2007), *Sivil toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri*, 1. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Doğan, E. ve S. Mazlum (2006), "Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Sorunlar ve Yeni Aktörler", *Sivil Toplum ve Dış Politika*, E. Doğan ve S. Mazlum (Der.), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Duman, F. (2008), "Sivil Toplum", M. Türköne (Ed.), *Siyaset* içinde, 8. Baskı, Ankara: Lotus Yayınları, 347-377.

- Duran, B. (2009), Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor mu?, K. İnat, M. Ataman, B. Duran (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2008* içinde, İstanbul: Küre Yayınları, 385-402.
- Erdoğan Tosun, G. (2001), *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Erkmen, S. (2011), Türkiye-İsrail İlişkileri: Stratejik İşbirliğinden Sorunlu ya da Zorunlu İlişkiye, S. Laçiner ve A. C. Ekinci (Ed.), *11 Eylül Sonrası Ortadoğu* içinde, Ankara: USAK Yayınları, 79-114.
- Gramsci, A. (2003), Hapishane Defterleri, A. Cemgil (Çev.), İstanbul, Belge Yayınları.
- İnat, K., N Telci (2011), Türkiye'nin İran, İsrail ve Suriye Politikaları 2010, B. Duran, K. İnat ve M Özcan (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* içinde, Ankara: SETA Yayınları, 67-136.
- İnat, K. (2013), "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları", D. Dursun ve T. Arı (Ed), *Ortadoğu'da Siyaset* içinde, Anadolu Üniversitesi, 188-226.
- Kardaş, T. (2006), "Türkiye İsrail İlişkilerinin 'Analiz Düzeyi' Kapsamında Değerlendirilmesi 1996-2006", K. İnat ve A. Balcı (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2005* içinde Ankara: Nobel Yayınları, 333-352.
- Kardaş, T. (2007), "Güvenlik: Kimin Güvenliği ve Nasıl?" Z. Dağı (Der.), *Uluslararası Politikayı Anlamak*, İstanbul: Alfa Yayınları, 125-152.
- Kenae, J. (1994), *Demokrasi ve Sivil Toplum*, N. Erdoğan (Çev.), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, (Orijinal Baskı Tarihi 1988).
- Köse, T. (2011), Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerinin Keşfi, B. Duran, K. İnat ve M Özcan (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* içinde, Ankara: SETA Yayınları, 621-662.
- Laçiner, S. (2011), 11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'yla Değişen İlişkileri, S. Laçiner ve A. C. Ekinci (Ed.), *11 Eylül Sonrası Ortadoğu* içinde, Ankara: USAK Yayınları, 41-78.
- Moravcsik, A. (2000), "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics", C. Lipson ve B. J. Cohen (Ed.), *Theory and Structure in International Political Economy* içinde, 2. Baskı, The MIT Press, 33-74.
- Özbudun, E. (1999), Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon, E. Özdalga (Ed.), *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 112-121.
- Özcan, G. (2004), "Türk Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci", *Türk Dış Politikası Analizi*, F. Sönmezoglu (Der.), İstanbul: Der Yayınları.

Özgür Baklacioğlu, N. (2006), “Türkiye’nin Balkan Politikasında Rumeli ve Balkan Göçmen Dernekleri”, *Sivil Toplum ve Dış Politika*, E. Doğan ve S. Mazlum (Der.), İstanbul: Bağlam Yayınları.

Toprak, B. (2001), *Civil Society in Turkey*, A. R. Norton (Ed.), *Civil Society in the Middle East* içinde, Hollanda: Brill, 2001, 87-118.

Sancar Üşür, S. (1997), *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, Ankara: İmge Kitabevi.

Uzun, Ö (2014), *Yeniden Yapılanan Ortadoğu’da Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri*, A. Sandıklı, E. Kaya (Ed.), *Ortadoğu’da Değişim ve Türkiye* içinde, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 81-118.

Wendt, A. (1999), *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Yayla, A. (1992), *Liberalizm*, Ankara, Turhan Yayınevi.

Tezler

Akay, H. (2012), *Sivil Toplum Kuruluşlarının Yönetim Anlayışındaki Değişime Etkileri*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi SBE.

Bayhan, V. (2002), *Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm*, *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26. 1, 1-13.

Cicioğlu, F. (2010), *Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi Çerçevesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Türkiye’nin Avrupa Birliği Politikasına Yaklaşımı*, *Doktora Tezi*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi SBE.

Çelik, A. H. (2006), “Sivil Toplum Kuruluşlarının Türk Dış Politikasına Etkisi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.

İğci, A. (2008), *Sivil Toplum Kuruluşu Üyeliğinin Siyasal Katılma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Isparta Örnek Olayı*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE.

Özbaş, O. (2008), *Sivil toplumda Kadının Rolü*, *Yayınlanmamış Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.

Rustamov, R. (2004), *İran’da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist bir İnceleme*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.

Sarpaşan, C. (2008), *Devletin Sivil Topluma Yaklaşımı Çerçevesinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, *Yayınlanmamış Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.

Makaleler

- Akgün, M., S. Gündoğar ve A. Görgülü (2014), Zor Zamanda Siyaset: İsrail Türkiye İlişkileri, *TESEV Dış Politika Raporu*, İstanbul: TESEV.
- Akşit, B., B. Tabakoğlu ve A. Serdar (2003), Sivil Toplum ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, *TÜBİTAK SBB*, 3001, 1-326, TÜBİTAK Destekli Projeler, Veri Tabanı, (28 Eylül 2014).
- Aktar, C. (2005), Avrupa Hareketi 2002 Deneyimi, İ. Ekinci ve Y. Aksakoğlu (Haz.), *Savunuculuk ve Politikaları Etkileme Konferans Yazıları*, 1-10.
- Aras, B. , R. Karakaya Polat (2008), From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran, *Security Dialogue*, 39. 5, 495-515.
- Bayraktar, U. (2005), "Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990'ların Türkiye'sinde Sivil Toplum(lar)", *Sivil Toplum*, 3. 9, Ocak-Mart, 9-24.
- Balcı, A. (2011), Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma, *Ortadoğu Etüdüleri*, 2. 2, 117-136.
- Bedük, A., S. Usta ve M. Kocaoğlu (2006), Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları ve Demokratikleşme Sürecindeki Misyonları, *Selçuk Üniversitesi Karam İİBF Dergisi*, 9. 10, 52-64.
- Boz, S. (1996), Yüzyılın son Zirvesi Yaklaşırken: Habitat II Konferansı Üzerine, *Mimarlık* 268, 34. 2, 10.
- Checkel, J. (1997), International Norms and Domestic Politics: Bridging the Rationalist-Constructivist Divide, *European Journal of International Relations*, 3. 4, 473-495.
- CSIS, TEPAV (2012), The Turkey, Russia, Iran, U.S. Nexus: Political and Security Dimensions, Washington.
- Çavuş, T. (2012), Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2. 2, 23-37.
- Çelik, A., Ş. Aykanat (2006), Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidarı Etkileme Yolları, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16. 2, 215-226.
- Çelik, A. ve A. Taştekin (2007), Demokratik Yönetimin İşlerliğinde Sivil toplum Kuruluşlarının Rolü: GAP Örneği, *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 178-191.
- Çubukçu, M., T. Özhan (2010), İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak Seçimleri, *SETA Analiz*, 20, Ankara.

- Danış, D., A. Parla (2009), Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek, Devlet, *Toplum ve Bilim*, 114, 131-158.
- Davutoğlu, A. (2008), Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007, *Insight Turkey*, 10. 10, 77-96.
- Davutoğlu, A. (2012), Türk Dış Politikasının İlkeleri ve Bölgesel Yapılanma, *Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 3, 1-11.
- Dinçer, O. (2011), İsrail: Değişen Ortadoğu'nun Değişmeyen Ülkesi, *USAK Analiz*, 9, Ankara.
- Erol, M. S. ve Ozan E. (2011), Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim, *Akademik Bakış*, 4. 8, 13-38.
- Gözübüyük Tamer, M. (2010), Tarihsel Süreçte Sivil toplum, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27. 1, 89-105.
- Gümüşçü, Ş., Sert, D. (2009), The Power of the Devout Bourgeoisie: The Case of the Justice and Development Party in Turkey, *Middle Eastern Studies*, 45.6, 953-968.
- Hırai, Y. (2007), Japon Perspektifinden Türkiye'de Sivil Toplumun Yapısı: Sivil Toplum Araştırmaları Çerçevesinde Türk Sivil toplum Kuruluşlarının Ana Hatları ve Faaliyetleri, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 3. 2, 101-129.
- Keyman, F. (2006), Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkansızlıklar İçinde Bir Vaha, *Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM) Yayınları*, Ankara.
- Kirişçi, K. (2014), Misafirliğin Ötesine Geçerken Türkiye'nin Suriyeli Mülteciler Sınava, *Araştırma Raporu*, Washington: Brookings Enstitüsü &USAK.
- Kirişçi, K. (2011), Turkey's Demonstrative Effect and the Transformation of the Middle East, *Insight Turkey*, 13. 2, 33-55.
- Kutlay, M. (2014), Türkiye-Ortadoğu Ticari İlişkilerinin Politik Ekonomisi, *Ortadoğu Analiz*, 6. 62, 58-59.
- Kutlay, M. (2011), Economy as the Practical Hand of New Turkish Foreign Policy: A Political Economy Explanation, *Insight Turkey*, 13. 1, 67-88.
- Küçük, M. (2009), Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşü Anlamak, *Ege Akademik Bakış*, 9. 2, 771-795.
- Maden, T. (2012), Kriz Dönemlerinde Su Politikaları: Türkiye-Suriye, *Ortadoğu Analiz*, 4. 44, 87-94.
- MAZLUMDER (2014), Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu, Ankara.

- Orhan, O. (2010), Iraklı Kürtlerin Parlamento Seçim Sonuçlarına ve Türkiye ile İlişkilere Bakış: Saha Çalışmasına Dayalı Bir Araştırma, *Ortadoğu Analiz*, 2. 18, 23-32.
- ORSAM-Ortadoğu Türkmenleri Araştırma Merkezi (2010), Türkiye'ye Yönelik Türkmen Göçü ve Türkiye'deki Türkmen Varlığı 2010.
- Öner, S. (2009), Türkiye'deki Türkiye-AB İlişkileriyle İlgili STK'lar ve Bu Süreçteki Roller, VI. Uluslararası Sivil Toplum Kongresi, Çanakkale, 639-649.
- Özkan, A. (2005), Küreselleşme sürecinin Türk Dış Politikasına Yansımaları, *Stratejik Öngörü- Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5, 144-148.
- Özcan, A. (2006), İran Sorununun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler, *TEPAV Ortadoğu Çalışmaları Raporu*, Ankara.
- Sever Cicioğlu, F. (2012), Türk Dış Politikası ve Sivil Toplum Kuruluşları: Türkiye'nin Balkanlar ve Türk Dünyasına Yönelik Politikası Üzerinden Bir Değerlendirme, *Avrasya Strateji*, 1. 1, 75-88.
- Shils, E. (1991), The Virtue of the Civil Society, *Government and Opposition*, 26.1, 3-20.
- Svistunova, İ. (2010), Irak Faktörünün Türk dış Politikasına Etkisi, *Ortadoğu Analiz*, 2. 19-20, 87-92.
- Tayyar, A. ve Çetin B. (2013), Liberal İktisadi Düşüncede Devlet, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14. 1, 107-120.
- Türkmen, F. (2013), Türk-Amerikan İlişkilerinde Diyalog İhtiyacı, *Analist Dergisi*, 26, 40-41.
- Ünalp Çepel, Z. (2006), AB Sivil Toplum Diyaloğu ve Türkiye: Demokratikleşme Bağlamında Sorunlar ve Beklentiler, *III. Uluslararası STK'lar Kongresi*, 549-558.

İnternet ve Gazete Kaynakları

- Aslan, S. (2010), Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/viewFile/5000068337/5000063400>, (27 Mayıs 2015).
- Aydın Düzgüt, S., F. Keyman (2014), Democracy Support in turkey's Foreign Policy, <http://carnegieendowment.org/2014/03/25/democracy-support-in-turkey-s-foreign-policy>, (27 Aralık 2015).
- Belge, M. (2003), Sivil Toplum Nedir?, *İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi*, http://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/belge_std_1.pdf, (15 Haziran 2014).

- Carnoy, M. (2001), Gramsci ve Devlet, <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/003-Carnoy.pdf>, (27 Mayıs 2015).
- Coşkun, U. (2013), Meslek Kuruluşları Sivil Toplum Örgütleri midir?, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/meslekkuruluslarisiviltoplum/gundem/ydetay/1744937/default.htm>, (1 Ekim 2014).
- Çakır, R. (2012), Erbakan ile Erdoğan Arasındaki En Temel Fark, *Vatan*, <http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-433566-yazar-yazisi-erbakan-ile-erdogan- arasindaki-en-temel-fark/>, (15 Ocak 2015).
- Çalışlar, O. (2013), Cemaatler Sivil Toplum Kuruluşu mu?, *Radikal*, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/oral_calislar/cemaatler_sivil_toplum_kurulusu_mu-1166371 (1 Ekim 2014).
- Diez, T., A. Agnantopoulos ve A. Kaliber (2005), Turkey, Europeanization and Civil Society, *South European Society and Politics*, 10. 1, 1-15 Diyalog İhtiyacı, *Analist Dergisi*, <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608740500037890>, 26, 40-41, (15 Aralık 2014).
- Ekinci, M. (2013), Analysis: Turkey's Zero Problems Era In The Balkans, 1, *SETA Vakfi*, http://file.setav.org/Files/Pdf/20131010120900_turkeyszeroproblemserainthebalkans.pdf, (30 Aralık 2014).
- Ersoy Öztürk, T. (2011), Türkiye ABD İlişkilerine Genel Bakış, *Stratejik Rapor 13*, TASAM.
- Genç, Y. (2013), Cemaatler Sivil toplum Kuruluşu Değildir, *Yeni Şafak*, <http://www.yenisafak.com.tr/pazar/cemaatler-sivil-toplum-kurulusu-degildir-593365>, (1 Ekim 2014).
- Gökler, F. (2014), Ortadoğu Türkmenleri Sempozyumu, *Ortadoğu Analiz*, 6. 63, 90, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2014714_ortadoguturkmenlerisempozyumu.pdf, (20 Şubat 2015).
- Haşlak, İ ve Gülener S. (2006), Sosyal ve Siyasal Düşüncede Sivil Toplum Tartışmaları ve Toplulukçu Düşüncede Topluluk, Birey Devlet Anlayışı, <http://www.usakgundem.com/makale/60/>, (14 Haziran 2014).
- İnaç, H. ve S. Erdoğan (2007), Farklı Kramsal Perspektifler Çerçevesinde Sivil Toplum Tartışmalarının Karşılıklı Analizi, <http://akademikbakis.org/eskisite/say11/makale/siviltoplum.pdf>, (5 Ekim 2014).
- Karaman, L. (t.y), Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye, <http://www.hazargrubu.org/hazar-akademi/felsefe/106-stk-turkiye.html>, (2 Ekim 2014).
- Karataş, A. (2014), Toplumda Çevre Bilincinin Yaygınlaştırılmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Türkiye Örneği, *Turkish Studies*, 9. 2, 855-867,

- http://www.turkishstudies.net/Makaleler/678972219_48KarataşAbdullah-sos-855-867.pdf, (20 Haziran 2014).
- Küçük, M. (2009), Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşü Anlamak, http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/CC-Daava/040_uluslarlarasiiliski-lerdekuraminda.htm, (2 Mart 2015).
- McClelland, M. (2014). How to Build a Perfect Refugee Camp?, New York Times, http://www.nytimes.com/2014/02/16/magazine/how-to-build-a-perfect-refugee-camp.html?_r=0, (10 Aralık 2014).
- Özdabak, M. (2010), TÜSİAD'ı Kuzey Irak'a Çağırıldı aldığı Yanıt "Ya Güvenlik" Oldu, *Hürriyet Ekonomi*, [http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/14944181 .asp](http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/14944181.asp) (27 Şubat 2015).
- Özkan, M. (16 Mart 2014), Türkiye'nin Suriye Politikası Nereye Gidiyor?, *Aljazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-suriye-politikasi-nereye-gidiyor>, (20 Mart 2015).
- Pehlivanoğlu, Ö. (2009), Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Balkanlar'da Eğitim Çalışmaları, *TASAM*, http://www.tasam.org/trTR/Icerik/3858/turkiyedeki_sivil_toplum_kuruluslarinin_balkanlarda_egitim_calismalari, (30 Aralık 2014).
- Sağlam, E. (2013), TOBB'un Filistin'de Sanayi Bölgesi Hayali Gerçek Oluyor, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/25151475.asp>, (18 Mart 2015).
- Taşpınar, Ö. (2008), Turkey's Middle East Policies Between Neo-Ottomanism and Kemalism, *Carnegie Middle East Center*, 10, 1-36, http://carnegieendowment.org/files/cmec10_taspinar_final.pdf, (25 Aralık 2014).
- Tavukçu, S. (2013), Kirliliğe ve 28 Şubat, <http://www.haber10.com/makale/35426/#.VYh9m0Ya7uY>, (25 Aralık 2014).
- Türbedar, E. (2010), Üçlü Balkan Zirvesinin Nedenleri ve Önemi, *TEPAV*, http://www.tepav.org.tr/upload/files/12790300703.Uclu_Balkan_Zirvesi__ninin_Nedenleri_ve_Onemi.pdf, (30 Aralık 2014).
- Vatansever, M. (2010), Türkiye'nin Balkanlar Stratejisi: Türk Dış Politikasında Değişen Dinamikler, *USAK AB Araştırmaları Merkezi*, http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=11&cat=355#.VJQTc_8ULA, (30 Aralık 2014).
- Yayman, H. (2011), Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, *SETA Yayınları* http://file.setav.org/Files/Pdf/20130130121531_setaturkiyenin_kurt_sorunu_hafizasi.pdf, (5 Nisan 2015).
- Yeğin, M., E. Ersoy (2013), Türkiye ABD İkili İlişkileri, *Türkiye-ABD İlişkilerinde Çok boyutlu Bir Ortaklığa Doğru*, Ankara: USAK.

- Yılmaz, K. (2013), Devletlerin dış Politika Oluşturma ve Uygulamalarında Sivil Toplum, Kuruluşlarının Rolü, *Akademik Bakış Dergisi*, 36, 1-14, <http://www.akademikbakis.org/eskisine/36/01.pdf>, (4 Ekim 2014).
- Zeki, S. (2009), TÜSİAD Hazırladığı Raporu ABD’de Tanıtıyor, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/tusiad--hazirladigi-raporu-abd-de-tanitiyor/dunya/dunyadetay/14.04.2009/1083082/default.htm>, (25 Şubat 2015).
- Aljazeera (6 Ocak 2014), Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri>, (17 Aralık 2014).
- Avrupa Komisyonu* (2014), Türkiye 2014 İlerleme Raporu, Brüksel.
- Bu iktidarın en büyük hatası iç ve dış politika dinamiklerini iç içe geçirmek* (2014), <http://t24.com.tr/haber/bu-iktidar-in-en-buyuk-hatasi-ic-ve-dis-politika-dinamiklerini-ic-ice-gecirmek,279899>, (4 Nisan 2015).
- Blurring the Borders Syrian Spillover Risks for Turkey, International Crises Group, [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/turkey-cyprus/turkey/225-blurring-the-borders-syrian-spillover-risks-for-turkey.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/turkey-cyprus/turkey/225-blurring-the-borders-syrian-spillover-risks-for-turkey.pdf), (6 Nisan 2015).
- Düşünce Kuruluşlarının Etkinlikleri ve Önemi* (t.y.), <http://www.timeturk.com/m/yazi.asp?id=39380>, (1 Nisan 2015).
- Haaretz (12 Mart 2015), Turkish Court orders fresh examination of Mavi Marmara, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/1.646675>, (15 Mart 2015).
- Hürriyet (19 Haziran 2010), TÜSİAD: Türk-Amerikan İlişkileri İyi Görünmüyor, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/15070912.asp>, (25 Ocak 2015).
- Hürriyet Ekonomi (18 Aralık 2012), TOBB Başkanı Hisarcıkılıoğlu’ndan İran Uyarısı, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/22183826.asp>, (23 Mart 2015).
- İHH Irak’taki Mültecilere Yardımlarını Sürdürüyor* (2014), <http://www.ihh.org.tr/tr/main/region/irak/3/ihh-iraktaki-multecilere-yardimlar-ini-surduru/2457>, (25 Şubat 2015).
- Israel and Turkey: A Short History of a Tense Relationship* (2013), <http://www.jta.org/2013/03/22/the-archive-blog/israel-and-turkey-a-short-history-of-a-tense-relationship> (12 Mart 2015).
- Irak Türkmenlerinin Siyasi Yapılanma Geçmişi*, <http://www.iraqiturkman.org.tr/siyasiyapilanma.htm>, (18 Ocak 2015).
- Irak Cumhurbaşkanı 1. Yardımcısı Tarık Haşimi Müsiad’ı Ziyaret Etti* (2010), <http://www.haberler.com/irak-cumhurbaskani-1-yardimcisi-tarik-hasimi-2236402-haberi/>, (2 Mart 2015).

- İran'ın Türkiye için Öneminin Altını Çizdik* (2012), <http://www.iha.com.tr/haber-iranin-turkiye-icin-oneminin-altini-cizdik-253323/>, (25 Ocak 2015).
- Iran's Nuclear Program: Contending Perspectives* (2010), <http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=30486&q=iran-s-nuclear-program-contending-perspectives>, (25 Ocak 2015).
- İran Nükleer Çıkmazından Kurtuluş: Tahran Deklarasyonunun 1. Yılı* (2011), <http://www.turkishny.com/event-calendar/detail/1296/>, (20 Ocak 2015).
- Milli Gazete (27 Mart 2010), Müsiad'dan Kuzey Irak Çıkarılması, http://www.milligazete.com.tr/haber/MUSIADdan_Kuzey_Irak_cikarmasi/154057#.VR01deFKW7A, (2 Mart 2015).
- Milliyet (10 Haziran 2010), Müsiad İran'a Yaptırım Kararını Eleştirdi, <http://www.milliyet.com.tr/musiad-iran-a-yaptirim-kararini-elistirdi/ekonomi/ekonomidetay/10.06.2010/1249209/default.htm>, (20 Ocak 2015).
- Milliyet (26 Ekim 2004), TÜSİAD: Irak'ta Demokratik Devletin İnşası Kolay Gözüküyor, <http://www.milliyet.com.tr/2004/10/26/son/sonsiy12.html>, (25 Şubat 2015).
- Milliyet (25 Mart 2014), MÜSİAD'tan Suriye'ye Yardım Tır, <http://www.milliyet.com.tr/musiad-tan-suriye-ye-yardim-tir-i-eskisehir-yerel-haber-109987/>, (2 Nisan 2015).
- Müsiad Heyeti İran'dan İş Bağlantıları ile Döndü* (2011), <http://www.haberler.com/musiad-heyeti-iran-dan-is-baglantilari-ile-dondu-2828265-haberi/>, (20 Ocak 2015).
- Müsiad İran İş Zirvesi Gerçekleştirdi* (2009), <http://www.timeturk.com/tr/2009/10/08/musiad-iran-is-zirvesi>, (20 Ocak 2015).
- Müsiad: Suriye'deki İhracat Farkı Telifi Edildi* (2012), <http://www.timeturk.com/tr/2012/09/17/musiad-suriye-deki-ihracat-kaybi-telafi-edildi.html#>, (2 Nisan 2015).
- Müsiad'dan Hükümete Irak Eylem Planı* (2003), <http://www.bigpara.com/haberler/ekonomi-haberleri/musiad-dan-hukumete-irak-eylem>, (1 Mart 2015).
- ORSAM (2010), İran Yuvarlak Masa Toplantıları-1, <http://www.orsam.org.tr/tr/toplantigoster.aspx?ID=86>, (28 Ocak 2015).
- ORSAM (2011), İran Yuvarlak Masa Toplantıları 2: İran Dış Politikası, <http://www.orsam.org.tr/tr/toplantigoster.aspx?ID=83>, (28 Ocak 2015).
- ORSAM (2011), Iraklı Grupların Temel Siyasi Sorunlara Bakışı ve Türkiye ile İlişkiler: Saha Araştırmasına Dayalı Bir Çalışma, Rapor 13, Ankara.

- ORSAM (2011), Irak'ta Yerel Yönetimlerin Sorunları ve Türkiye ile İşbirliği Olanakları, <http://www.orsam.org.tr/tr/toplantigoster.aspx?ID=72>, (19 Şubat 2015).
- Radikal (6 Haziran 2010), TÜSİAD Barzani'yle Görüşü "İlişkileri Hızla İlerletme Kararı Aldık" dedi, http://www.radikal.com.tr/ekonomi/tusiad_barzaniyle_gorustu_iliskileri_hizla_ilerletme_karari_alDI, (27 Şubat 2015).
- Radikal (23 Temmuz 2014), TÜSİAD'dan Erdoğan'a Mektup, http://www.radikal.com.tr/turkiye/tusiaddan_erdogana_mektup-1203506, (1 Mart 2015).
- Sabah (30 Ağustos 2013), MÜSİAD'dan Kuzey Irak Çıkarması, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2013/08/30/musiaddan-kuzey-irak-cikarmasi>, (2 Mart 2015).
- Sivil Toplum Türkiye-İsrail Yakınlaşmasında Rol Oynamaya İstekli* (2014), <http://turkey.setimes.com/tr/articles/ses/articles/features/departments/world/2014/05/21/featur-e-01>, (20 Mart 2015).
- Sivil Toplumun Gelişmesi (t.y.), <http://www.avrupa.info.tr/tr/ab-ve-sivil-toplum.html>, (14 Haziran 2014).
- Syrians on the Edge: The Status of Refugees in Neighboring Countries* (2014), <http://www.migrationpolicy.org/events/syrians-edge-status-refugees-neighboring-countries>, (23 Mart 2015).
- Suriye Barış Girişimi Senaryoları Adlı Raporun Değerlendirme Toplantısı* (2015), <http://sam.gov.tr/tr/suriye-baris-girisimi-senaryolari-adli-raporun-degerlendirme-toplantisi/>, (1 Nisan 2015).
- Star (31 Mart 2015), İHH'dan Suriye için 100 Milyon Dolar Yardım, <http://haber.star.com.tr/guncel/ihhdan-suriye-icin-100-milyon-dolar-yardim/haber-1016104>, (5 Nisan 2015).
- Türkiye ve AB Sivil toplum Diyalogu Projesi, <http://www.abgs.gov.tr/?p=45649&l=1>, (15 Aralık 2014).
- The New York Times (11 Haziran 2010), What Happened on Mavi Marmara?, http://www.nytimes.com/2010/06/12/opinion/12sat3.html?_r=0, (15 Mart 2015).
- Tezkereyi Onaylayın Bölgede Aktif Rol Alın (2003), <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=130826>, (13 Aralık 2014).
- TASAM (2010), 3. Uluslararası Balkan Kongresi Tekirdağ'da Yapıldı, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1244/3_uluslararasi_balkan_kongresi_tekirdagda_yapildi, (31 Aralık 2014).
- TASAM (2014), Türkiye-İran; Yüksek Rekabet ve İşbirliği, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/5199/turkiye_-_iran_yuksekk_rekabet_ve_is_birligi, (1 Şubat 2015).

- TOBB (2010), *2009 Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin Dış Ekonomik İlişkileri*, <http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/disekonomikiliskiler.pdf>, (20 Mart 2015).
- TOBB (2011), *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin Dış Ekonomik İlişkileri*, <http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/disekonomikiliskiler2010.pdf>, (23 Mart 2015).
- TOBB (2012), *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin Dış Ekonomik İlişkileri*, <http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2012/DisEkonomikIliskiler.pdf>, (23 Mart 2015).
- TOBB Ticari Temas için Irak'ta (2004), <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=201471>, (12 Aralık 2014).
- TOBB (2014), Cenin Organize Sanayi Bölgesi Mutabakat Zaptı İmzalandı, <http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=19891&lst=MansetListesi>, (20 Mart 2015).
- TÜSİAD (2001), TÜSİAD 2001 Yılı Çalışmaları, <http://www.tusiad.org/FileArchive/2001FaaliyetRapor.pdf>, (20 Mart 2015).
- Yeni Şafak (19 Ekim 2003), 60 Sanayiciye İran Brifingi, <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2003/ekim/19/e05.htm>, (14 Ocak 2015).
- Yeni Şafak (21 Mayıs 2003), Hükümete Irak için eylem Planı, <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2003/mayis/21/ekonomi.html>, (1 Mart 2015).
- Yeni Şafak (27 Haziran 2011), Müsiad'dan İran'a 30 Milyar Dolarlık İşbirliği Çağrısı, <http://www.yenisafak.com.tr/ekonomi/musiaddan-irana-30-milyar-dolarlik-is-birligi-cagrasi-326759>, (20 Ocak 2015).
- Yeni Asya (8 Şubat 2007), İran Heyetinden Ortaklık Teklifi, <http://www.yeniasya.com.tr/2007/02/08/ekonomi/h3.htm>, (14 Ocak 2015).
- Zaman (14 Temmuz 2014a), Mazlumder'den İsrail Saldırılarına Sert Tepki, http://www.zaman.com.tr/gundem_mazlumderden-israil-saldirilarina-sert-tepki_2231310.html, (17 Mart 2015).
- Zaman (3 Ekim 2014b), Gazze Kimse Yok Mu'yu Anlatıyor, http://www.zaman.com.tr/gundem_gazze-kimse-yok-muyu-anlatiyor_2248225.html, (17 Mart 2015).
- Zaman (17 Ekim 2003), Müsiad, İran'a 60 İşadamı Götürüyor, <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/10/17/icanadolu/h10.htm>, (15 Ocak 2015).
- http://www.ari.org.tr/TR/?page_id=8 , (14 Aralık 2014).
- <http://www.barisicinsanayi.org/tob-bis-tr.swf>, (17 Mart 2015).

http://borsa.tobb.org.tr/haber_goster.php?hid=2727&ser=2 (23 Mart 2015).

<http://www.bugun.com.tr/son-dakika/tusiad-baskanindan-irak--haberi/>, (27 Şubat 2015).

<http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haber&ArticleID=9990>, (15 Mart 2015).

<http://www.gazetevahdet.com/filistin-icin-hakka-sada-10952h.htm>, (17 Mart 2015).

<http://www.ihh.org.tr/>, (12 Ocak 2015).

<http://istanbul.mazlumder.org/tr/> (17 Mart 2015).

<http://www.mazlumder.org>, (12 Ocak 2015).

<http://www.milliyet.com.tr/-gazze-ile-iran-ic-ice-girmis-bunlar-ayri-konular-dedik-ekonomi/ekonomidetay/19.06.2010/1252736/default.htm>, (25 Ocak 2015).

<http://www.mitvim.org.il/experts/95-dr-nimrod-goren>, (20 Mart 2015).

<http://newsletter.setav.org/tr/Posta/basin-bulteni-iran-arap-bahari-iliskisi-setada-degerlendirildi.aspx> (22 Ocak 2015).

<http://www.orsam.org.tr/tr/toplantigoster.aspx?ID=28>, (26 Mart 2015).

<http://www.orsam.org.tr/tr/etkinligoster.aspx?ID=175>, (15 Şubat 2015).

<http://setav.org.tr/devrimin-ucuncu-yilinda-suriye/etkinlikler/4577>, (29 Mart 2015).

http://www.turkmeneliihd.com/album_k/faaliyetlerimiz.htm, (22 Şubat 2015).

<http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/>, (10 Şubat 2015).

<http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Tarihce.php>, (12 Aralık 2014).

ÖZGEÇMİŞ

Aslı Büşra Bayraktar, 1989 yılında Sakarya'nın Arifiye ilçesinde doğdu. Lisans eğitimini 2012 yılında Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortadoğu Çalışmaları ana bilim dalında 2012 yılında başladığı yüksek lisans eğitimine halen devam etmektedir.